

स्थानीय तहको शिक्षा योजना निर्माणसम्बन्धी मार्गदर्शन, २०७८

(परिमार्जित संस्करण, २०८१)

नेपाल सरकार
शिक्षा, विज्ञान तथा प्रविधि मन्त्रालय
शिक्षा तथा मानव स्रोत विकास केन्द्र
सानोठिमी भक्तपुर

स्थानीय तहको शिक्षा योजना निर्माणसम्बन्धी मार्गदर्शन, २०७९

(परिमार्जित संस्करण, २०८१)

नेपाल सरकार
शिक्षा, विज्ञान तथा प्रविधि मन्त्रालय
शिक्षा तथा मानव स्रोत विकास केन्द्र
सानोठिमी, भक्तपुर

प्रकाशक : नेपाल सरकार,
शिक्षा, विज्ञान तथा प्रविधि मन्त्रालय
शिक्षा तथा मानव स्रोत विकास केन्द्र, सानोठिमी, भक्तपुर

प्रकाशन : २०८१, श्रावण

वेबसाइट : www.cehrd.gov.np

हाम्रो भनाइ

नेपालमा विकेन्द्रित शैक्षिक योजना आ.व. २०५६/०५७ देखि सुरु भएको हो । विकेन्द्रित शैक्षिक योजनाका रूपमा विद्यालय तहबाट विद्यालय सुधार योजना निर्माणको थालनी भएको हो । विकेन्द्रित शैक्षिक योजनालाई सरोकारवालाको सहभागिता, अपनत्व, स्रोत र साधनको अधिकतम परिचालन र उपयोग, शैक्षिक गुणस्तर सुधार आदिका लागि महत्त्वपूर्ण विशेषताका रूपमा लिइन्छ । विद्यालय सुधार योजना र गाउँ/नगर शिक्षा योजना निर्माण प्रक्रियालाई विकेन्द्रित शैक्षिक योजनाको महत्त्वपूर्ण अभ्यासका रूपमा हेर्न सकिन्छ । विगतमा गाउँ तथा नगर शिक्षा योजना निर्माण गरी कार्यान्वयन गर्ने अभ्यास थालनी गरिएता पनि यो प्रक्रियाले निरन्तरता भने लिन सकेन । पछिल्लो चरणमा आउँदा स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐन, २०७४ ले स्थानीय तहलाई आवधिक योजनाको साथ साथै विषयगत योजना निर्माण गरी कार्यान्वयन गर्नुपर्ने कुरालाई नीतिगत रूपमा व्यवस्था गरेको छ । सङ्घीय तहमा शिक्षा, विज्ञान तथा प्रविधि मन्त्रालयले राष्ट्रिय शिक्षा योजनाका रूपमा १० वर्षे विद्यालय शिक्षा क्षेत्र योजना तयार गरी कार्यान्वयनमा रहेको र सात ओटै प्रदेशस्तरमा पनि आवधिक शिक्षा योजना निर्माण र कार्यान्वयनका प्रयास भइरहेको छ । संविधानतः विद्यालय शिक्षाको एकल अधिकार स्थानीय तहमा रहेको सन्दर्भमा स्थानीय तहमा आवधिक शिक्षा योजना निर्माण गरी मुलुकको शैक्षिक लक्ष्य तथा उद्देश्य प्राप्तिसमा समन्वय र सहकार्य गरी सामूहिकरूपमा अगाडि बढ्न सकेमा योजनाबद्धरूपमा शैक्षिक गतिविधि सञ्चालन भई गुणस्तर सुधारमा योगदान हुने छ ।

स्थानीय तहमा शिक्षा योजना निर्माणका सन्दर्भमा विगतमा शिक्षा तथा मानव स्रोत विकास केन्द्रको आयोजनामा स्थानीय तहमा कार्यरत जनशक्तिलाई शिक्षा योजना निर्माणसम्बन्धी क्षमता अभिवृद्धि कार्यक्रम सञ्चालन गरिएको थियो । कार्यक्रमबाट प्राप्त सुझावका आधारमा स्थानीय तहको शिक्षा योजना निर्माणसम्बन्धी मार्गदर्शन २०७९ तयार गरिएको थियो । यो मार्गदर्शन उक्त तालिमका लागि तयार गरिएको तालिम स्रोत सामग्री, विगतमा भएका तालिमका सहभागीबाट प्राप्त पृष्ठपोषण, कार्यक्षेत्रका अनुभवका साथै दिगो विकास लक्ष्यः नेपाल राष्ट्रिय कार्यढाँचा, सोह्रौँ आवधिक योजना, राष्ट्रिय शिक्षा नीति २०७६, अनिवार्य तथा निःशुल्क शिक्षासम्बन्धी ऐन, २०७५ र नियमावली २०७७, विद्यालय शिक्षा क्षेत्र योजना, शिक्षाको सौचपत्रलगायतका सामग्रीमा आधारित भई परिमार्जन गरिएको छ ।

अधिकारमा आधारित विद्यालय शिक्षाको प्रबन्धका साथै स्थानीय तहले हेर्नुपर्ने शिक्षाका सबै आयाम समेटिने गरी योजना निर्माणमा समसामयिक मुद्दाहरू (लैङ्गिक पक्ष, लैङ्गिक समता, समावेशिता, वातावरण संरक्षण, हरित विद्यालय निर्माण, जलवायु परिवर्तन) का बारेमा पनि स्थानीय तहले निर्माण गर्ने योजनामा समावेश गर्ने अभिप्रायले यो मार्गदर्शन अद्यावधिक गरिएको छ । यो मार्गदर्शन देशभरिका स्थानीय तहमा निर्माण हुने योजनामा न्यूनतम गुणस्तर कायम गर्न र न्यूनतम साझा कुरा समेट्न सकियोस् भन्ने अभिप्रायले स्थानीय तहलाई सहजीकरण गर्न तयार पारिएको हो । स्थानीय तहले आफ्नो आवश्यकताअनुसार अनुकूलन गरी प्रयोग गर्न सक्ने छन् भन्ने अपेक्षा समेत लिइएको छ ।

अन्त्यमा, शिक्षा योजना निर्माणसम्बन्धी मार्गदर्शन तयार तथा अद्यावधिक गर्ने कार्यमा अमूल्य पृष्ठपोषण उपलब्ध गराउनुहुने सबै विज्ञ तथा यस केन्द्रका कर्मचारीप्रति हार्दिक आभार व्यक्त गर्दै शिक्षा योजना निर्माणमा यो मार्गदर्शन उपयोगी हुने विश्वास लिएको छु ।

दीपक शर्मा

महानिर्देशक

श्रावण, २०८१

विषयसूची

(क) विषय प्रवेश	१
परिच्छेद १ : परिचय	५
१.१ वर्तमान अवस्था	६
१.२ मुख्य समस्या तथा चुनौतीको विश्लेषण	७
परिच्छेद २ : दूरदृष्टि, उद्देश्य, रणनीति तथा लक्ष्य निर्धारण	१३
२.१ स्थानीय तहमा शिक्षा योजना निर्माण गर्दा लिनुपर्ने आधार	१३
२.२ दूरदृष्टि	१६
२.३ लक्ष्य	१७
२.४ उद्देश्य	१७
२.५ रणनीति	१८
२.६ कार्यनीति	१९
२.७ अपेक्षित उपलब्धि	२०
२.८ स्थानीय तहको शिक्षा योजनामा रहनुपर्ने मुख्य कार्यसम्पादन सूचक र लक्ष्य निर्धारण	२०
२.९ लक्ष्य निर्धारण	२१
परिच्छेद ३ : शिक्षाका मुख्य उपक्षेत्र	३९
३.१ प्रारम्भिक बालविकास र शिक्षा	३९
३.२ आधारभूत शिक्षा	४१
३.३ माध्यमिक शिक्षा	४४
३.४ प्राविधिक शिक्षा तथा व्यावसायिक तालिम	४६
३.५ अनौपचारिक शिक्षा र आजीवन सिकाइ	४७
परिच्छेद ४ : अन्तरसम्बन्धित विषय तथा क्षेत्र	५०
४.१ पाठ्यक्रम, पाठ्यपुस्तक, सिकाइ सामग्री तथा मूल्याङ्कन	५०
४.२ शिक्षक व्यवस्थापन र विकास	५३
४.३ शैक्षिक समता र समावेशीकरण	५५
४.४ विद्यालय पोषण तथा स्वास्थ्य कार्यक्रम	५८
४.५ विद्यालय सुरक्षा, विपत् न्यूनीकरण तथा उत्थानशीलता	६१
४.६ विद्यालय भौतिक पूर्वाधार विकास	६४
४.७ विद्यालयमा सूचना तथा सञ्चार प्रविधि	६७

परिच्छेद ५ : अन्य उपक्षेत्र	७०
परिच्छेद ६ : सुशासन तथा व्यवस्थापन	७१
६.१ शिक्षाको व्यवस्थापन तथा संस्थागत क्षमता विकास	७१
६.२ स्थानीय शिक्षा योजना कार्यान्वयनको प्रबन्ध	७४
परिच्छेद ७ : लगानी र स्रोत व्यवस्थापन	८४
परिच्छेद ८ : अनुगमन तथा मूल्याङ्कन	८१
अनुसूची	
अनुसूची १ : स्थानीय शिक्षा योजनाको ढाँचा	८४
अनुसूची २ : विद्यालय शिक्षामा विद्यमान समस्या, तिनका कारण र असरका केही उदाहरण देखाइएको नमुना समस्या वृक्ष (Problem Tree)	८६
अनुसूची ३ : विद्यालयमा प्रारम्भिक बालविकास शिक्षाका क्षेत्रमा भएका सवल पक्ष, कमजोरी, अवसर र चुनौतीका केही उदाहरण देखाइएको SWOT विश्लेषणको नमुना	८७
अनुसूची ४ : शिक्षासँग सम्बन्धित ऐन, नियम, निर्देशिका लगायतका नीतिगत दस्तावेजहरूको सूची	८९

१. विषय प्रवेश

शैक्षिक सेवा प्रभावकारीरूपमा कार्यान्वयन गरी अपेक्षित नतिजा हासिल गर्न एवम् शिक्षामा पहुँच, गुणस्तर, सहभागिता र समता सुनिश्चित गर्नका लागि शिक्षा योजनाको महत्वपूर्ण भूमिका रहेको हुन्छ । नेपालको विद्यालय तहको शिक्षाको विकासका लागि विद्यालय शिक्षा क्षेत्र योजना कार्यान्वयनमा रहेको छ । त्यसै गरी प्रदेशस्तरमा पनि शिक्षा क्षेत्रको योजना निर्माण भई कार्यान्वयनमा छन् । स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐन २०७४ जारी भएपश्चात् आधारभूत तथा माध्यमिक शिक्षाका कार्यक्रम स्थानीय तहमार्फत कार्यान्वयन भइरहेका छन् । अनिवार्य तथा निःशुल्क आधारभूत शिक्षा तथा निःशुल्क माध्यमिक शिक्षा हासिल गर्नका लागि ७५३ ओटा स्थानीय तहले सङ्घीय र प्रदेश सरकारका योजनालाई आधार मानी आफ्ना आवश्यकतालाई प्राथमिकतामा राखी स्थानीय तहस्तरीय शिक्षा योजना निर्माण गर्नुपर्ने आवश्यकता रहेको छ । विभिन्न स्थानीय तहले शिक्षा योजना तयार गर्ने कार्य प्रारम्भ गरेको सन्दर्भमा स्थानीय तह शिक्षा योजना निर्माणका लागि यो मार्गदर्शन तयार गरिएको छ ।

२. शिक्षा योजना निर्माणको आवश्यकता

नेपालको संविधान, राष्ट्रिय शिक्षा नीति, अनिवार्य तथा निःशुल्क शिक्षा ऐन तथा नियमावली, दिगो विकास लक्ष्य, सोह्रौँ पञ्चवर्षीय योजनाको अवधारणा तथा विद्यमान विद्यालय शिक्षासम्बन्धी ऐन कानूनले प्राथमिकतामा राखेका नीति, कार्यक्रम तथा लक्ष्यलाई सङ्घीय संरचनाअनुरूप कार्यान्वयन गर्न र विद्यालय शिक्षा क्षेत्रको विकासलाई दिशानिर्देश गर्न सङ्घीय, प्रदेश र स्थानीय तहमा विद्यालय शिक्षा योजनाको निर्माण गर्न आवश्यकता देखिएको छ । विज्ञान तथा प्रविधिमा भएको विकास तथा परिवर्तनलाई आत्मसात् गर्न र सिर्जनशील, सक्रिय तथा नेपालको आर्थिक तथा सामाजिक रूपान्तरणका लागि उपयोगी नागरिक तयार गर्नका लागि र शिक्षाको योगदानलाई समय सापेक्ष बनाउन पनि विद्यालय शिक्षा क्षेत्रको योजनामार्फत समग्र शिक्षा प्रणालीमा सुधार गर्नुपर्ने देखिएको छ ।

नेपालको संविधान अनुसूची ८ मा स्थानीय तहको एकल अधिकारअन्तर्गत आधारभूत तथा माध्यमिक शिक्षा उल्लेख भएको तथा स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐन, २०७४ (११,ज) ले आधारभूत तथा माध्यमिक तहका लागि २३ ओटा शिक्षाका अधिकार तोकिएका छन् । यस ऐनको दफा २४ (१) मा स्थानीय तहले आवधिक तथा क्षेत्रगत योजना निर्माण गरी कार्यान्वयन गर्नुपर्ने नीतिगत व्यवस्थासमेत गरेको छ । यी प्रावधानलाई कार्यान्वयन गर्नका लागि सबै स्थानीय तहले शिक्षा योजना निर्माण र कार्यान्वयन गर्न अनिवार्य छ ।

विद्यालय शिक्षामा रहेका आर्थिक तथा सामाजिकलगायतका कारणले सुविधाविहीन, सीमान्तकृत तथा अपाङ्गता भएका बालबालिकाको समतामूलक पहुँच र सहभागिता सुनिश्चित गर्न तथा प्रत्येक बालबालिकामा न्यूनतम सिकाइ उपलब्धि सुनिश्चित गर्दै समग्र विद्यालय शिक्षाको गुणस्तर तथा सान्दर्भिकता अभिवृद्धि गर्न शिक्षा, विज्ञान तथा प्रविधि मन्त्रालयले १० वर्षे **विद्यालय शिक्षा क्षेत्र योजना (School Education Sector Plan)** स्वीकृत गरी कार्यान्वयनमा ल्याएको छ । यसैको आधारमा प्रदेश स्तरमा पनि आवधिक शिक्षा योजना निर्माण भएका छन् । यसै परिवेशमा सबै स्थानीय तहले शिक्षा योजना निर्माण र कार्यान्वयन गर्नुपर्ने आवश्यकतालाई महसुस गरी स्थानीय शिक्षा योजना निर्माण तथा विकासमा सहजीकरण गर्न यो मार्गदर्शन तयार गरिएको हो ।

३. स्थानीय तहमा शिक्षा योजना निर्माणको औचित्य

- ३.१ तीनै तहमा बन्ने शिक्षा योजनाका बिच लम्बीय (Vertical) र क्षितिजीय (Horizontal) सहसम्बन्ध स्थापित गर्न
- ३.२ सङ्घ र प्रदेशबाट प्रदान गरिने स्रोतहरूलाई योजनामा आधारित बनाई व्यवस्थापन, परिचालन र उपयोग गर्न
- ३.३ कार्यक्रम र स्रोतमा देखिएको अभाव, दोहोरोपना, स्रोत परिचालनमा असक्षमता जस्ता समस्यालाई न्यूनीकरण गर्न
- ३.४ साझा विषयमा लागत साझेदारी, समन्वय र सहकार्यलाई प्रभावकारी बनाउन
- ३.५ शिक्षासम्बन्धी राष्ट्रिय लक्ष्य तथा अन्तर्राष्ट्रिय प्रतिबद्धता हासिल गर्न सहयोग पुऱ्याउन

४. शिक्षा योजना निर्माणका आधार

स्थानीय तहको शिक्षा योजना निर्माण गर्दा निम्नलिखित दस्तावेजलाई मूल आधार बनाउनु पर्छ । यसका अतिरिक्त अन्य सान्दर्भिक सामग्री प्रयोग गरी योजना निर्माण गर्नुपर्छ :

- ४.१ नेपालको संविधान
- ४.२ सोह्रौँ आवधिक योजना
- ४.३ स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐन, २०७४
- ४.४ सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय तह (समन्वय तथा अन्तरसम्बन्ध) ऐन, २०७७
- ४.५ अनिवार्य तथा निःशुल्क शिक्षासम्बन्धी ऐन, २०७५ लगायत विद्यमान विद्यालय शिक्षासम्बन्धी ऐन, नियमावली
- ४.६ विद्यालय शिक्षा क्षेत्र योजना (School Education Sector Plan) र सिकाइ आपूर्ण तथा द्रुत सिकाइ योजना
- ४.७ शिक्षा नीति मूलतः राष्ट्रिय शिक्षा नीति २०७६, शिक्षाको सोचपत्र २०७९
- ४.८ विद्यालय शिक्षामा समता रणनीति
- ४.९ दिगो विकास लक्ष्य राष्ट्रिय कार्यढाँचा
- ४.१० स्थानीय तहको योजना तर्जुमा दिग्दर्शन २०७८ र स्थानीय तहको विकास योजना
- ४.११ स्थानीय तहको मध्यमकालीन खर्च संरचना
- ४.१२ राष्ट्रिय जनगणना २०७८ को प्रतिवेदन
- ४.१३ विद्यालय सुधार योजना र अन्य सरकारी र गैरसरकारी सङ्घसंस्थाका शिक्षासम्बन्धी कार्यक्रम आदि

स्थानीय शिक्षा योजना निर्माण गर्दा स्थानीय तहले अन्य क्षेत्रमा निर्माण गरेका योजना (कृषि, स्वास्थ्य, पूर्वाधार विकास, आदि) तथा विद्यालयले बनाएका विद्यालय सुधार योजना र नमुना विद्यालय विकास योजना जस्ता विभिन्न योजनालाई कार्यान्वयन सहजीकरण गर्ने अभिप्रायले योजनाले परिलक्षित गरेका मुख्य मुख्य कार्यक्रमलाई आधार मानि विभिन्न योजनाबिचको अन्तर्सम्बन्ध कायम हुने गरी योजना तर्जुमा हुनुपर्छ। यसका लागि स्थानीय तहअन्तर्गतका

विभिन्न विभाग/शाखासँग पनि समन्वय गर्नुपर्छ। शिक्षा योजना निर्माण गर्दा स्थानीय तहले बालमैत्री, लैङ्गिकमैत्री र अपाङ्गमैत्री, विभिन्न प्रकोप तथा जलवायु परिवर्तनप्रति उत्थानशील, सफा तथा स्वच्छ भौतिक पूर्वाधार र हरित विद्यालय निर्माण गरी अनुकूल सिकाइ वातावरणको प्रबन्ध तथा त्यसको सबलीकरण गर्नुपर्ने छ ।

५. शिक्षा योजना निर्माण प्रक्रिया

स्थानीय तहको शिक्षा योजना निर्माण गर्दा स्थानीय तहको शिक्षा समितिको नेतृत्वमा गर्नुपर्छ । स्थानीय तहले आवश्यक देखेमा योजना तर्जुमा समिति, अन्य समिति वा उपसमिति गठन गर्न सक्ने छ । योजना निर्माणको मुख्य समूहमा स्थानीय तहको शिक्षा हेर्ने प्रमुख तथा सामाजिक विकास समितिका संयोजकलाई अनिवार्य रूपमा समावेश गर्नुपर्ने छ । यस अतिरिक्त आवश्यकताअनुसार सम्बन्धित विषय क्षेत्रका विज्ञ तथा प्राविधिकलाई (स्थानीय तहभित्रका कलेज, विद्यालय वा अन्य व्यक्तिबाट) आमन्त्रित गर्न सकिन्छ । योजना निर्माण समितिलाई सहजीकरण गर्न र जिम्मेवार बनाउन लिखित कार्य विवरण दिन सकिन्छ ।

अन्य योजनामा जस्तै: स्थानीय तह शिक्षा योजनाको निर्माणमा पनि स्थानीय तहले सहभागितामूलक प्रक्रिया नै अवलम्बन गर्नुपर्छ र सोका लागि देहायका विषयलाई ध्यान दिनुपर्छ । योजनाको यस भागमा शिक्षा योजना निर्माणको क्रममा अवलम्बन गरिएका प्रक्रिया उल्लेख गर्नुपर्छ साथै बैठकका निर्णय र उपस्थिति अनुसूचीमा समावेश गर्नुपर्छ :

- ५.१ गाउँ/नगर सभा र गाउँ/नगर कार्यपालिका स्तरीय स्थानीय तहको बैठक
- ५.२ योजना निर्माण समितिको गठन
- ५.३ स्थानीय तहको शिक्षा क्षेत्रको अवस्था विश्लेषण
- ५.४ गाउँ/टोल तथा वडास्तरमा विभिन्न सरोकारवाला (वडाध्यक्ष, विद्यालयका प्रधानाध्यापक र शिक्षक, विद्यालय व्यवस्थापन समिति, शिक्षक अभिभावक सङ्घ, अपाङ्गता भएका व्यक्तिसँग सम्बन्धित सङ्घसंस्थालगायत विभिन्न सरकारी/गैरसरकारी सङ्घसंस्था आदि) सँग भेला छलफल गरी सुझाव सङ्कलन
- ५.५ स्थानीय तह तथा विद्यालय स्तरीय छलफल
- ५.६ योजनाको मस्यौदा तयारी
- ५.७ मस्यौदामाथि सरोकारवालाको सुझाव सङ्कलन तथा पृष्ठपोषण
- ५.८ योजनाको अन्तिमीकरण
- ५.९ वाह्य विज्ञद्वारा योजनाको लेखाजोखा र सुझाव समायोजन
- ५.१० स्थानीय कार्यपालिकाबाट योजनाको स्वीकृति र कार्यान्वयन

६. योजनाको लेखाजोखा

स्थानीय तहको शिक्षा योजना निर्माण गरिसकेपछि सो योजना विश्वसनीय, वस्तुनिष्ठ दिगो र लगानीयोग्य छ कि छैन भन्नका लागि योजनाको विविध पक्ष समेटेर लेखाजोखा गरिनुपर्छ जुन योजना कार्यान्वयन गर्नुपूर्व गरिने महत्वपूर्ण कार्य तथा योजनाको अभिन्न अङ्ग हो । निर्माण गरिएको योजनाको लेखालेखा कार्यलाई समबन्धित स्थानीय तहले आन्तरिक र बाहिरका विभिन्न विषय क्षेत्रका विज्ञहरूको समिति निर्माण गरी सो समितिको कार्य विवरण तोकै सम्पन्न गर्नुपर्छ । योजनाको लेखाजोखा गर्दा तालिकामा दिइएका पक्षको सूक्ष्म विश्लेषण गर्नुपर्छ :

क्र.स.	लेखाजोखाका पक्ष	विस्तृत विवरण
१	नेतृत्व तथा सहभागिता (Leadership and participation)	शिक्षा योजना निर्माण प्रक्रियामा स्थानीय तहको मूल नेतृत्व थियो कि थिएन ? शिक्षा योजना निर्माण प्रक्रियामा विभिन्न सरोकारवालाको अर्थपूर्ण सहभागिता थियो कि थिएन ? शिक्षा योजना निर्माण प्रक्रिया पारदर्शी थियो कि थिएन ?
२	पर्याप्तता र सान्दर्भिकता (Adequacy and relevance)	योजनामा समावेश भएका रणनीति, कार्यक्रम तथा क्रियाकलाप शिक्षा क्षेत्रका मुख्य समस्या तथा चुनौतीलाई सम्बोधन गर्नका लागि पर्याप्त तथा सान्दर्भिक छन् कि छैनन् ?
३	समता, सक्षमता तथा गुणस्तर (Equity, efficiency and quality)	शिक्षा क्षेत्रको समग्र प्रदर्शन बढाउनका लागि योजनामा समता, सक्षमता, तथा सिकाइ र गुणस्तर अभिवृद्धिसम्बन्धी प्रमुख मुद्दाहरूको सम्बोधन भएको छ कि छैन ?
४	अन्तर्सम्बन्ध र तादात्म्य (Coherence)	शिक्षा योजना र स्थानीय तहले अन्य क्षेत्रमा निर्माण गरेका योजना (कृषि, स्वास्थ्य, पूर्वाधार विकास, आदि) तथा विद्यालयले बनाएका विद्यालय सुधार योजना र नमुना विद्यालय विकास योजना जस्ता विभिन्न योजनाबिच अन्तर्सम्बन्ध कायम भएको छ कि छैन ? शिक्षाका अन्तर्राष्ट्रिय लक्ष्यसँग अनुकूल हुने गरी आन्तरिकीकरण र समायोजन गरिएको छ छैन ? राष्ट्रिय, प्रदेश र स्थानीय दूरदृष्टि, उद्देश्य, र लक्ष्यअनुरूप योजना बनाइएको छ ? शिक्षा योजनाका समावेश भएका विभिन्न उपक्षेत्र तथा विषयबिच अन्तर्सम्बन्ध कायम भएको छ कि छैन ?
५	सम्भाव्यता र कार्यान्वयनयोग्यता तथा सान्दर्भिकता	योजनामा भएका विषयहको अन्य पक्षसँग तादात्म्य कायम छ कि छैन ? योजनाका लक्ष्य प्राप्तिका लागि सञ्चालन गरिने क्रियाकलाप कार्यान्वयन गर्न सकिने व्यावहारिक र सान्दर्भिक छन् कि छैनन् ? तथा अनुगमन र मूल्याङ्कनका संयन्त्र पर्याप्त छन् कि छैनन् ? योजनालाई स्थानीय विशिष्ट आवश्यकता, विशेष गरी जनसङ्ख्या, जातजाति, आर्थिक, भाषिक, पिछडिएको वर्ग र क्षेत्रका आधारमा सान्दर्भिक बनाउने दृष्टिकोणका साथ विकास गरिएको छ ? योजनाले शिक्षा क्षेत्रका प्रमुख चुनौतीलाई सम्बोधन गरेको छ ?

६	स्रोतको प्रबन्ध	शिक्षा योजनामा समावेश भएका विभिन्न कार्यक्रम तथा क्रियाकलापका आवश्यक स्रोतको प्रबन्ध गरिएको छ कि छैन ? लक्ष्य प्राप्तिका लागि सञ्चालन गरिने क्रियाकलापमा पर्याप्त बजेट विनियोजन भएको छ कि छैन ? योजनामा प्रस्तावित कार्यक्रम तथा बजेटबिच आपसी तालमेल छ ? स्रोतको प्रबन्धका लागि विभिन्न सरकारी तथा गैरसरकारी संस्थासँग सहकार्य र साझेदारी भएको छ कि छैन ?
७	संस्थागत क्षमता	योजनाको प्रभावकारी कार्यान्वयनका लागि स्थानीय तहभित्र विभिन्न चरणमा संरचनात्मक र संस्थागत व्यवस्था गरिएको छ कि छैन ? कार्यान्वयनका लागि तालिम तथा क्षमता विकासका कार्यक्रम तथा संयन्त्र तय गरिएको छ कि छैन ?
८	कार्यान्वयनमा तत्परता	योजनाको कार्यान्वयनका लागि स्थानीय तहभित्रका सरोकारवालाको सहभागिता र अपनत्व कायम गरिएको छ कि छैन ? योजनाको कार्यान्वयनका लागि वार्षिक रणनीतिक योजना तथा बजेट तथा कार्यक्रम तयार गरिएको छ कि छैन ? योजनाको कार्यान्वयनका लागि जिम्मेवार पक्षलाई लक्ष्य, उद्देश्य र कार्यान्वयन प्रक्रियाको पर्याप्त प्रबोधीकरण तथा अभिमुखीकरण भएको छ कि छैन ?
९	तथ्याङ्क विश्लेषण र प्रक्षेपण	स्थानीय तहभित्रका शैक्षिक सूचक र अन्य तथ्याङ्क सङ्कलन गरिएको छ कि छैन ? तथ्याङ्क तथा सूचनाबिच तादात्म्यताको विश्लेषण तथा प्रक्षेपण गरिएको छ कि छैन ?
१०	अनुगमन र प्रतिवेदन	अनुगमन तथा मूल्याङ्कनको संयन्त्र र जिम्मेवारी निर्धारण गरिएको छ कि छैन ? आवधिकरूपमा अनुगमन र मूल्याङ्कन गर्ने प्रक्रिया निर्धारण गरिए छ कि छैन ? अनुगमन सूचकको प्रयोग गरिएको छ कि छैन ? प्रतिवेदन प्रणाली यकिन गरिएको छ कि छैन ?

७. योजनाको दस्तावेजको स्वरूप

स्थानीय तहले यस योजनाको स्वरूपलाई अनुसूची १बमोजिमको ढाँचामा आधारित भई तयार गर्नुपर्छ । यस योजनाको परिचय खण्ड भन्दा पहिला योजनाको कार्यकारी सारांश, विषयसूची, तालिकाहरूको सूची, चित्रहरूको सूची समावेश गर्न सकिने छ ।

परिच्छेद १ : परिचय

स्थानीय तहको शिक्षा क्षेत्रको योजना निर्माणमा परिचय खण्डमा भौगोलिक तथा जनसाङ्ख्यिक स्वरूप, सामाजिक, सांस्कृतिक, आर्थिक अवस्था र शिक्षा क्षेत्रका प्रमुख समस्या, अवसर र चुनौती महत्वपूर्ण पक्ष हुन्। यस परिच्छेदमा यी पक्षको गहिरो चिरफार, समीक्षा र विश्लेषणका साथै आफ्नो स्थानीय तहको शिक्षा क्षेत्रका प्रमुख समस्या, चुनौती तथा अवसर पहिचान गर्नुपर्छ।

१.१ वर्तमान अवस्था

वर्तमान अवस्थाको विश्लेषण देहायका विषयमा तथ्याङ्क/सूचनासम्बन्धी सूचकको विकास गरेर सोका आधारमा गर्नुपर्छ :

- के थियो (Existing situation/problem) ?
- के गरियो (Intervention) ?
- कसरी गरियो (विधि, प्रक्रिया तथा तरिका) ?
- किन गरियो (कहाँ र कसका लागि) ?
- के उपलब्धि प्राप्ति भयो ?
- अब के गर्न बाँकी छ ?

अवस्था विश्लेषणको क्रममा स्थानीय तहमा विगतमा सञ्चालित शैक्षिक कार्यक्रमको अवस्था, उपलब्धि, सबल पक्ष, सुधारात्मक पक्ष, अवसर तथा सामना गरिएका चुनौतीका बारेमा विहङ्गम विश्लेषण गरी आफ्नो स्थानीय तहको शिक्षा क्षेत्रमा भएका सवल पक्ष, मुख्य समस्या, चुनौती र अवसर पहिचान गर्नुपर्छ।

(क) भौगोलिक अवस्थितिको विश्लेषण

- स्थानीय तहको अक्षांश, देशान्तर, क्षेत्रफल, सिमाना, नामाकरण, हावापानी, पर्यटकीय स्थल
- स्थानीय तहका जैविक विविधता
- प्राकृतिक प्रकोप तथा जोखिमको अवस्था आदि

(ख) जनसाङ्ख्यिक संरचनाको विश्लेषण

- जनसङ्ख्याको बनावट (महिला, पुरुष, अल्पसङ्ख्यक, अपाङ्गता, सीमान्तकृत, उमेर समूहअनुसारको जनसङ्ख्या आदि)
- जनसङ्ख्याको वृद्धिदर
- बसाइसराइँ र सवको प्रक्षेपण

(ग) सामाजिक तथा सांस्कृतिक अवस्थाको विश्लेषण

- विभिन्न जातजाति, धर्म, परम्परा, संस्कृति, मूल्य मान्यता
- मातृभाषा, रैथाने ज्ञान, सिप र प्रविधि

(घ) आर्थिक अवस्थाको विश्लेषण: मुख्य व्यवसाय, पेसा, व्यापार, रोजागरीका क्षेत्र (कृषि, उद्योग, पर्यटन आदि)

(ङ) शैक्षिक अवस्थाको विश्लेषण:

यस मार्गदर्शनको बुँदा नम्बर २.९ मा मुख्य कार्यसम्पादन सूचक र कार्यक्रम र परिणाममा आधारित सूचक तोकिएका छन् (विद्यालय, विद्यार्थी, शिक्षक, भौतिक, आर्थिक, शिक्षणसिकाइ र अन्य क्षेत्र) । शैक्षिक सूचकगत अवस्था, उपलब्धि तथा अन्तर प्रष्ट हुने गरी शैक्षिक अवस्थाको विश्लेषण गर्दा देहायका विषयलाई ध्यान दिनुपर्ने छ:

१. विद्यालय शिक्षा, अनौपचारिक शिक्षा तथा आजीवजन सिकाइ, प्राविधिक तथा व्यावसायिक शिक्षा र तथा उच्च शिक्षासमेतको अवस्था विश्लेषण
२. उमेर, सामाजिक तथा लैङ्गिक समूहगत साक्षरता स्तर र शैक्षिक प्राप्ति
३. तहगत विद्यालय सङ्ख्या र तिनको भौगोलिक वितरण, विद्यार्थी सङ्ख्या, अपाङ्गता भएका बालबालिका, विद्यालय बाहिर रहेका बालबालिकाको सङ्ख्या, कक्षाकोठा, तहगत विषयगत शिक्षक, शिक्षक विद्यार्थी अनुपात, विषयगत दक्षतायुक्त शिक्षक उपलब्धता तथा विद्यार्थी सङ्ख्या थोरै भएका विद्यालयमा बहुकक्षा बहुतह (Multi grade multi level) पठनपाठनको अवस्था तथा सम्भावना
४. शिक्षण सिकाइका लागि उपयुक्त पूर्वाधार र सुविधासहितका कक्षा कोठा उपलब्धता
५. विद्यालयगत सिकाइ सामग्रीको उपलब्धता
६. विद्यालयगत सूचना तथा सञ्चार प्रविधिको उपलब्धता
७. स्थानीय तहले आवश्यक देखेका अन्य विषय

१.२ मुख्य समस्या तथा चुनौतीको विश्लेषण

(क) समस्या वृक्ष (Problem Tree) र विश्लेषण

यस खण्डमा आफ्नो स्थानीय तहको वर्तमान अवस्थाको विश्लेषणबाट शिक्षा क्षेत्रमा रहेका मुख्य मुख्य समस्या, ती समस्याको समाधानमा देखिएका चुनौती र अवसरको पहिचान गरिएका समस्यालाई गहिरो गरी चिरफार गरेर विश्लेषण गर्नुपर्छ । पहिचान गरिएका समस्याको विश्लेषण गर्ने विभिन्न विधिमध्ये समस्या वृक्ष (Problem Tree) लाई प्रयोग गर्न सकिन्छ । मुख्य समस्याको चिरफार र विश्लेषण गर्दा वर्तमान अवस्थाको विश्लेषणबाट पहिचान गरेका मुख्य कमजोरी तथा अभाव (Gaps) लाई समस्या वृक्ष (Problem Tree) मा प्रस्तुत गरी मुख्य समस्या (Core Problem), समस्याका प्राथमिक कारण (Primary Causes), सहायक कारण (Secondary Causes) र समस्याले पारेको असर (Effects) गरी तीन किसिमवबट विश्लेषण गर्नुपर्छ ।

मुख्य समस्या राम्रोसँग पहिचान र विश्लेषण हुन नसकेमा योजना प्रभावकारी हुन सक्दैन । मुख्य समस्याको पहिचान गरी सोको चिरफार तथा विश्लेषणबाट प्राप्त समस्याका कारणलाई नै योजनाको रणनीति तथा कार्यनीतिका रूपमा प्रस्तुत गर्नुपर्छ अनि मात्र योजनाको प्रभावकारी ढङ्गबाट कार्यान्वयन गर्न सकिन्छ । शिक्षा योजनामा शैक्षिक समस्या उल्लेख गर्दा समतामूलक पहुँच, निरन्तरता, गुणस्तर, सक्षमता, संस्थागत क्षमता विकास, सहभागिता,

व्यवस्थापन आदि क्षेत्रगत पक्षसँग सम्बन्धित गरेर उल्लेख गर्नुपर्ने हुन्छ । समस्या जहिले पनि सङ्गठनको वा संस्थाको आन्तरिक पक्षसँग मात्र सम्बन्धित हुनेहुँदा विद्यालय शिक्षाका समस्या पनि हाम्रो समग्र शैक्षिक पद्धति र प्रक्रियामा हुने हुँदा शैक्षिक समस्याको पहिचान गर्दा हामीले सन्चालन गर्दै आएका संस्था, समुदाय, भौगोलिक अवस्था, जनसङ्ख्याको स्वरूप, उपलब्ध स्रोतसाधन (मानवीय, भौतिक र आर्थिक) आदिको गहिरो विश्लेषण साथै हाल कार्यान्वयनमा रहेका योजना तथा कार्यक्रमको समेत विश्लेषण गर्नुपर्छ । यसरी पहिचान गरिएका समस्या कार्यान्वयन योग्य हुनुपर्छ । मुख्य समस्याको समाधान गर्नु नै योजनाको उद्देश्य हुने भएकाले समस्या पहिचान गर्दा विशेष ध्यान दिनु आवश्यक छ ।

यस विधिको अभ्यासमा वृक्षको आकारको रेखाचित्रमा फेदले मूल समस्यालाई, जराले यसभित्र रहेका कारण र पात/हाँगाले मुख्य समस्याको असर वा परिणाम प्रतिनिधित्व गर्छन् । यस विधिले समस्याको कारण र प्रभावको तार्किक विश्लेषण सिर्जना गरी तिनीहरूबिचको अन्तरसम्बन्धहरू पहिचान गर्छ । समस्या वृक्ष विधिको प्रयोग गर्दा यी चरणलाई ध्यानमा राख्नुपर्छ:

१. समस्याका बारेमा गहिरो छलफल/मन्थन गरी त्यसभित्र अवस्थित समस्या पहिचान गर्नुपर्छ । यसमा याद गर्नुपर्ने कुरा हुन्:
 - कुनै पनि समस्या विद्यमान अवस्थाको नकारात्मक परिदृश्य भएकाले यो समाधानविहीन हुँदैन
 - वास्तविक परिस्थितिमा केन्द्रित हुने र काल्पनिक वा भविष्यमा यस्तो होला भन्नेमा समय खेर नफाल्ने
 - उपलब्ध साधन र स्रोतको परिधिभित्र रही समाधानमुखी हुने
 - आफ्नो व्यवस्थापकीय अधिकार क्षेत्रको दायराभित्र हुने
२. मूल समस्यालाई (समग्र समस्याको केन्द्रीय बिन्दु) परिभाषित गरी समस्याको यकिन गर्नुपर्छ
३. परिभाषित मूल समस्याको कारण पहिचान गर्नुपर्छ
४. त्यसपछि मूल समस्याले पारेका असर (परिणाम) पहिचान गर्नुपर्छ
५. समस्याले पारेका असरको (परिणाम) पहिचान गरेपछि एक समस्या वृक्ष रेखाचित्र कोरी समस्याको चिरफार/विश्लेषण गर्नुपर्छ (जसमा कारण-असरको सम्बन्ध देखियोस्)
६. कारण र असरबिचको सम्बन्धको तर्कलाई समीक्षा गरी तिनको वैधता र पूर्णतालाई प्रमाणित गर्ने र आवश्यकताअनुसार समायोजन गर्नुपर्छ । यसमा ध्यान दिनुपर्ने के हो भने समस्याको प्रत्येक कारण र असरमा प्रश्न गर्ने (जस्तो, के यी कारण र असर यस समस्यालाई व्याख्या गर्न पर्याप्त छन् ?)

विभिन्न कारक तत्व र सम्बन्धित असर पहिचान गरेर मुख्य समस्याको विश्लेषण गरिसकेपछि स्थानीय तहमा कुन कुन कारण कार्यान्वयनयोग्य छन् भनेर निर्धारण गर्न सकिन्छ र समस्यालाई सम्बोधन गर्न आफ्नै परिवेशमा व्यावहारिक समाधानका विकल्प विकास गर्न सकिन्छ । समस्या, तिनका कारण र असरको विश्लेषण गर्दा जतिसक्दो खण्डीकृत तथ्याङ्क/सूचनाको (लिङ्ग, उमेर, जातजाति, पिछडा वर्ग/समुदाय, भाषा, भौगोलिक अवस्था, आदि) प्रयोग गर्नुपर्छ किनभने यसले वास्तविक र प्रभावकारी योजना निर्माण, कार्यान्वयन र अनुगमनमा सहयोग पुऱ्याउँछ । समस्या वृक्ष विधिमा वास्तविक समस्या पहिचान गर्नु नै प्रमुख कार्य हो । कहिलेकाहीं वास्तविक समस्या पहिचान गर्न धेरै समय लाग्छ किनभने कतिपय समस्या लुकेका हुन्छन् र यी असर जस्तो स्पष्ट देखिँदैनन् ।

स्थानीय तहमा उपलब्ध विज्ञको सहायतामा स्थानीय अवस्था, समस्या र आवश्यकताको आधारमा समस्या वृक्ष (Problem Tree) तयार पारी छलफल गराउन सकिन्छ । यस विधिको एउटा उदाहरण अनुसूची २ मा राखिएको छ । सो समेतको आधारमा थप प्रष्ट पार्न सकिन्छ ।

यस्तो छलफलमा आउनसक्ने सम्भावित समस्या, कारण र असरको उदाहरण तलको बाकसमा राखिएको छ :

समस्या: विद्यालय शिक्षामा सबै बालबालिकालाई पहुँच, सहभागिता र गुणस्तरको सुनिश्चितता गर्न नसक्नु

कारण: कतिपय विद्यार्थीहरूका लागि घर र विद्यालयबिचको दुरी निकै लामो हुनु, कतिपय बालबालिकाका अभिभावक आर्थिक कमजोरीका कारणले कामको लागि गाउँ छोडेर जाँदा उनीहरूलाई पनि सँगै लागिएकाले विद्यालयमा भर्ना नगर्नु, सबै विद्यालय बालमैत्री र समावेशी शिक्षाको स्वरूपमा रूपान्तरण हुन नसक्नु, विषयगत र कक्षागतरूपमा शिक्षकहरूको दरबन्दी नहुनु, शिक्षामा सुचना तथा सञ्चार प्रविधिको पहुँच न्यून हुनु र प्रभावकारी रूपमा कार्यान्वयन गर्न नसक्नु, पर्याप्त र अपाङ्गमैत्री विद्यालय भौतिक पूर्वाधारको विकास गर्न नसक्नु

असर: केही बालबालिका विद्यालय नै आउन नसक्नु, पाठ्यक्रमले तोके बमोजिम सिकाइ उपलब्धिहरू सबै हासिल नहुनु, सिकाइ वातावरणमा सुधार हुन नसक्नु, कक्षा दोहोउने र छाड्ने दरमा अपेक्षित सुधार नहुनु, पिछडिएका समुदायमा उल्लेख्यरूपमा बालबालिका विद्यालय बाहिर रहनु, बालश्रमको बढ्दो जोखिम रहनु ।

कतिपय शैक्षिक समस्या सबै स्थानीय तहमा विद्यमान रहेको पाइन्छ तर तिनको कारण र असर ठाउँ विशेषका कारण फरक फरक हुन सक्छन् भने कतिपय समस्या प्रत्येक स्थानीय तहको आआफ्ना परिवेशका हुनसक्ने भएकाले योजना निर्माणको क्रममा मूल समस्याको पहिचानमा आफ्नो स्थानीय तहको परिवेशअनुसार वस्तुगत विश्लेषणमा विशेष ध्यान दिनुपर्छ ।

(ख) शिक्षा क्षेत्रका चुनौतीको SWOT विश्लेषण

माथि छलफल गरे जस्तै: कुनै पनि विषय क्षेत्र तथा कार्यको सवल पक्ष र समस्या जहिले पनि सम्बन्धित संस्थाको आन्तरिक पक्षसँग (नीति, कार्यक्रम, व्यवस्थापन, स्रोतसाधन आदि) सम्बन्धित हुन्छन् भने अवसर र चुनौती वाह्य पक्ष (नीति र कार्यक्रमको कार्यान्वयनका तौरतरिका, समन्वय, सरोकारवाला आदि) सँग सम्बन्धित हुन्छन् । विद्यालय शिक्षामा चुनौतीको प्रभाव जहिले पनि शैक्षिक संस्था र हाम्रा कार्यका परिवेश तथा सङ्गठनभन्दा वाह्यरूपबाट पर्ने भएकाले यिनको विश्लेषणलाई त्यसैअनुरूप हेर्नुपर्छ । शिक्षा क्षेत्रका चुनौतीको विश्लेषण गर्ने विभिन्न विधिमध्ये योजना निर्माण र कार्यान्वयनका सम्बन्धमा SWOT (Strengths, Weakness, Oppurtunities र Threats- सवल पक्ष, कमजोर पक्ष, अवसर र चुनौती) विश्लेषण गर्नु एउटा उपयुक्त विधि मानिन्छ । यो विधि हामीले काम गरिरहेका क्षेत्र, तिनीसँग सम्बन्धित संस्था र हामी व्यक्तिको आन्तरिक र वाह्य व्यवस्थापकिय क्षमता, दक्षता, कार्यकौशलता, निपुणता, असर/परिणाम, उपलब्धि र प्रभावजस्ता पक्षको सबल र कमजोर अवस्थालाई मूल्याङ्कन र विश्लेषण गरी तिनका कारक तत्वहरूको पहिचान सहित आगामी दिनमा केके सुधार गर्न सकिन्छ साथै त्यस क्रममा केके सम्भावित चुनौतीको सामना गर्नुपर्ने हुन्छ भनी पहिचान गर्न प्रयोग गरिन्छ । यस विधिको कुशलतापूर्वक प्रयोग गर्न निम्नानुसारको पूर्वतयारी साथै तरिका अपनाउनुपर्छ :

१. **उद्देश्य परिभाषित गर्ने** : Strengths, Weakness, Oppurtunities र Threats को विश्लेषण गर्नु पूर्व यसको प्रयोग कुन विषयक्षेत्रमा के गर्ने ? किन गर्ने ? सोको बारेमा स्पष्ट हुनुपर्छ साथै विश्लेषणको दायरा कति हो सोको समेत निर्धारण गर्नुपर्छ ।
२. **तथ्याङ्क र जानकारी सङ्कलन गर्ने** : उद्देश्यअनुसारको विषयक्षेत्रसँग सम्बन्धित पूर्ण र सान्दर्भिक तथ्याङ्क र जानकारी सङ्कलन गर्नुपर्छ । सङ्कलन गरिएका तथ्याङ्क र जानकारीहरू सम्बन्धित विषयक्षेत्रको सबल पक्ष र कमजोर पक्ष (जुन कतिपय समस्याका रूपमा पनि हुन् सक्छन् र यिनको पहिचान आन्तरिक वातावरणबाट गर्नुपर्छ) र सम्बन्धित विषयक्षेत्रलाई असर गरेका/गर्नसक्ने साथै सम्बन्धित विषयक्षेत्रबाट प्राप्त गर्न सकिने अवसर (जुन बाह्य वातावरणबाट पहिचान गर्नुपर्छ) लाई सम्बोधन गर्न सक्ने हुनुपर्छ ।
३. **सम्बन्धित विषयक्षेत्रको सबल र कमजोर पक्ष पहिचान गर्ने** : यसमा सम्बन्धित विषयक्षेत्रको कार्यान्वयनमा आफ्नो संस्था, व्यवस्थापकीय संरचना र कार्यान्वयन विधि/प्रक्रियाको आन्तरिक सफल/शक्ति र कमजोरी पक्ष साथै तिनका स्रोतहरू, क्षमताहरू, जनशक्ति र संस्कृतिसहित विश्लेषण गर्नुपर्छ ।
४. **आगामी अवसर र खतराहरूका पक्षको पहिचान गर्ने** : यस चरणमा सम्बन्धित विषयक्षेत्रमा आगामी दिनमा अझ राम्रो गर्नका लागि सम्भावित अवसर र खतराहरू पहिचान गर्नुपर्छ । यी पक्ष आफ्नो संस्था र व्यवस्थापकीय संरचनाको बाह्य वातावरणको विश्लेषणबाट गर्नुपर्छ, जस्तै: ऐन/नियमको प्रावधान, समुदाय/सरोकारवालाको सहयोग तथा समन्वय, नवीन प्रविधिको आवश्यकता र उपयुक्त जनशक्तिको उपलब्धता आदि ख्याल गर्नुपर्छ ।
५. **आगामी दिनमा गर्नुपर्ने कार्यको प्राथमिकीकरण गर्ने** : माथि बुँदा १-४ सम्मका चरण पूरा गरी प्रत्येक पक्षको गहिरो विश्लेषणबाट प्राप्त सबैभन्दा महत्वपूर्ण कारकलाई (ती समस्याका रूप पनि लिन सक्छन्) सम्बोधन गर्ने गरी प्राथमीकरण गर्नुपर्छ । त्यसका लागि कुन कारकलाई तुरुन्तै सम्बोधन गर्न आवश्यक छ र त्यसबाट चाँडोभन्दा चाँडो अपेक्षित उपलब्धि हासिल गर्न सकिन्छ भन्ने निर्धारण गरी सोअनुसारको योजनामा समावेश गर्नुपर्छ ।
६. **रणनीति विकास गर्ने** : SWOT विश्लेषणको आधारमा पहिचान गरिएका कारक तत्वलाई सम्बोधन गर्न प्राथमिकीकरण गरिएका कार्यमा मौजुदा अवस्था र आगामी दिनमा केके अवसर छन र तिनबाट पूर्णतः फाइदा कसरी उठाउन सकिन्छ । साथै ती कार्यसँग सम्बन्धित सम्भावित खतराहलाई न्यूनीकरण कसरी गर्न सकिन्छ र विगतमा भएका कमजोरीलाई कसरी सुधार गर्न सकिन्छ भन्ने बारेमा तथ्यपरक रणनीति विकास गरी योजनामा समावेश गर्नुपर्छ ।
७. **अनुगमन, परिमार्जन र समायोजन गर्ने** : योजनाअनुसार रणनीतिको कार्यान्वयनपश्चात् कतिको उपलब्धिपूर्ण र प्रभावकारी भयो या भएन् यकिन हुन आवश्यक हुन्छ र त्यसका लागि रणनीतिको विकास सँगसँगै अनुगमनको योजना पनि बनाउनुपर्छ । जसमा प्राथमिकीकरण गरिएका प्रत्येक कार्य र सोको रणनीतिको मापन गर्न सम्बन्धित सूचक विकास गरिएको हुनुपर्छ र तिनै सूचकमा राखिएका लक्ष्यको तुलनामा केकति प्रगति भयो या भएन भनी विश्लेषण गर्नुपर्छ । यदि अपेक्षित उपलब्धि हासिल

भएन भने सञ्चालित रणनीतिमा सान्दर्भिक परिमार्जन गरी पुनः समायोजन गर्नुपर्छ । अनुगमनको प्रक्रियामा: नियमित, वार्षिक, मध्यावधि र अन्तिम गरी चार तरिकामा विभाजन गर्न सकिन्छ तर ती प्रत्येक समयअनुसारका अनुगमनबाट के हेर्ने वा जाँच्ने भन्ने कुराहरू योजनामा यकिन गरिएको हुनुपर्छ ।

माथि उल्लेख गरिएका आधारमा स्थानीय तहमा उपलब्ध विज्ञको सहायतामा स्थानीय अवस्था, समस्या र आवश्यकताको आधारमा SWOT (Strengths, Weakness, Oppurtunities र Threats) विश्लेषणको उदाहरण तयार पारी छलफल गराउन सकिन्छ । यस विधिको एउटा उदाहरण अनुसूची ३ मा राखिएको छ । सोसमेतका आधारमा थप प्रष्ट पार्न सकिन्छ । यस्तो छलफलमा आउनसक्ने सवल पक्ष, कमजोरी, सम्भावित अवसर र चुनौती उदाहरणको नमुना अनुसूची २ मा प्रस्तुत गरिएको छ । सो उदाहरण र बाकसमा देखाइएको सम्भावित अवसर र चुनौतीको उदाहरणका आधारमा छलफल गरी प्रष्ट हुन सकिन्छ ।

अनुसूची २ मा प्रस्तुत प्रारम्भिक बालविकास तथा शिक्षा उपक्षेत्रको SWOT विश्लेषणको उदाहरणलाई हेरौं । उदाहरणमा SWOT विश्लेषणको विषयक्षेत्र यस अघि हामीले समस्या वृक्षमा अभ्यास गरिसकेको विषयलाई लिइएको छ । यसमा माथि छलफल गरिएका बुँदा १ देखि ४ सम्मका चरणलाई अवलम्बन गरिएको छ । यसैगरी तपाईंको स्थानीय तहको अन्य विषय क्षेत्रमा तथ्यपरक SWOT विश्लेषण गरी शिक्षा योजनाको रणनीति तयार गर्नुहोस् । SWOT विश्लेषणमा विषय क्षेत्र पहिचान गर्नका लागि माथि १.१.१ वर्तमान अवस्थाको चिरफार/निदान (Diagnosis) गर्दा विकास र विश्लेषण गरिएका क्षेत्रगत सूचकको आधारमा गर्नुहोस् ।

यस विधिको प्रयोगबाट पहिचान भएका अवसरलाई स्थानीय सरकारले तयार गर्ने शिक्षाको योजनाका लागि तथ्यपरक र कार्यान्वयनयोग्य रणनीति विकास गर्न सकिन्छ । रणनीतिको कार्यान्वयनमा सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय सरकार साथै सम्बन्धित सङ्घ संस्थाको समन्वयात्मक भूमिका देखाउनुपर्छ । यसमा आउन सक्ने थप चुनौतीलाई रोक्ने, शिक्षा क्षेत्रमा हाल उपलब्ध स्रोतसाधनहरूको अधिकतम उपयोग हुने र भविष्यमा प्रबन्ध गर्नुपर्ने स्रोतसाधनमा मितव्ययी भई आर्थिक भार कम गर्न सकियोस् ।

शिक्षाका अन्य उपक्षेत्रका लागि पनि यस्तै ढाँचामा विश्लेषण अघि बढाउँदा सबै उपक्षेत्रका योजना बनाउन सहज हुन्छ । उदाहरणका लागि, यदि स्थानीय तहले प्रविधिमैत्री आधारभूत शिक्षाको विकास गर्ने उद्देश्य लिएको छ भने "शिक्षामा सूचना तथा सञ्चार प्रविधिको पहुँच पुग्नु अवसर हो भने सोको प्रभावकारीरूपमा कार्यान्वयन हुन नसक्नु चुनौती हो" लाई लिन सक्नुहुन्छ ।

थप जानकारीका लागि:

शिक्षा क्षेत्रसँग सम्बन्धित केही मुख्यमुख्य अवसर र चुनौती देहायबमोजिम हुन सक्छन् तर सम्बन्धित स्थानीय तहमा यिनै अवसर र चुनौती नहुन सक्छन् । यी पनि तपाईंको स्थानीय तहको अवसर र चुनौती हुन् भन्नका लागि तपाईंले तथ्यपरक ढङ्गबाट वर्तमान अवस्थाको चिरफार/निदान (diagnosis) गर्दा विकास र विश्लेषण गरिएका क्षेत्रगत सूचकको आधारमा समस्या पहिचान गर्ने र SWOT विश्लेषणका आधारमा प्रमाणित गर्नुपर्दछ । दिइएका विषय क्षेत्र उदाहरण मात्र हुन् :

शिक्षा क्षेत्रका सम्भावित अवसरको उदाहरण:

- संवैधानिक तथा कानुनी आधारहरू प्राप्त हुनु
- शिक्षामा लगानी वृद्धि गरी गुणस्तर सुधार गर्न सकिनु,
- स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐनले शिक्षाका अधिकार स्थानीय तहमा प्रदान गर्नु
- तीन तहको सरकार तथा अन्य सङ्घ संस्थाबाट शिक्षामा लगानी गर्न सकिने वातावरण हुनु
- सूचना तथा सञ्चार प्रविधिको प्रयोगमा विस्तार हुनु
- स्थानीय पाठ्यक्रममा वातावरण संरक्षण, हरित विद्यालय निर्माण, जलवायु परिवर्तनसम्बन्धी विषयवस्तु समावेश गरी निर्माण र कार्यान्वयनको अवसर हुनु
- स्थानीयतहमा भएको रैथाने ज्ञान, सिप र प्रविधिलाई आन्तरिकीकरण गर्नु
- वैकल्पिक सिकाइ सहजीकरण गरी विद्यार्थीको सिक्न पाउने अधिकारको सुनिश्चितता हुनुलाई शिक्षा क्षेत्रको अवसरका रूपमा लिन सकिन्छ ।

सम्भावित असरहरूको कार्यान्वयनमा आइपर्न सक्ने चुनौतीको उदाहरण:

- लैङ्गिक, भाषिक, भौगोलिक, आर्थिक, शारीरिक अपाङ्गता, जात/जाति, आदिको विविधताका कारण सबै बालबालिकालाई गुणस्तरीय शिक्षा प्रदान गर्न कठिन
- जनसाङ्ख्यिकीय प्रवृत्ति (विशेषतः जन्म र बसाँइ सराई), बनौट र बसोबास साथै भौगोलिक विकटता कारण व्यावहारिक विद्यालय नक्सामा कन तथा समायोजन कार्यले पूर्णता पाउन कठिन
- स्थानीय परिवेशका कारण भैरहेको विद्यालय शिक्षक दरबन्दीलाई न्यायोचित वितरण गर्न कठिन
- विद्यालयमा थप आर्थिक व्यवस्थापन हुन नसक्ने हुँदा निःशुल्क तथा अनिवार्य शिक्षा कार्यान्वयन पूर्णरूपमा गर्न कठिन
- दक्ष जनशक्तिको अभावका कारण पाठ्यक्रम, पाठ्यपुस्तक तथा मूल्याङ्कन प्रणालीमा सुधार र शिक्षामा सूचना तथा सञ्चार प्रविधिको प्रभावकारी प्रयोग गर्न कठिन
- विपत्को अवस्थाको व्यवस्थापन र त्यस्ता समयमा वैकल्पिक माध्यमबाट सिकाई अवसर प्रदान गर्न आपतकालीन स्रोतसाधनको कमी
- जनसाङ्ख्यिक समूहहरूको विविधताका कारण आजीवन सिकाइको पहिचानमा विविधता र समान अवसर सुनिश्चित गर्न कठिन,
- सबै विद्यालयमा तोकिएअनुसारको भौतिक पूर्वाधारको निर्माण र हरित विद्यालयका रूपमा विकास गर्न आर्थिक स्रोत सङ्कलनमा चुनौती,
- जलवायु परिवर्तन र त्यसको असर कम गर्ने उपायहरू अवलम्बन गर्न सीमित जनशक्ति र स्रोतका कारण अपेक्षित उपलब्धि प्राप्त गर्न कठिन ।

परिच्छेद २ : दूरदृष्टि, उद्देश्य, रणनीति तथा लक्ष्य निर्धारण

शिक्षा योजना निर्माणको क्रममा महत्वपूर्ण भागका रूपमा परिच्छेद २ रहेको छ । विद्यालय शिक्षा क्षेत्र योजना (SESP) को अवधिभित्र स्थानीय तहको शिक्षा क्षेत्र के कस्तो हुने भन्ने कुराको प्रतिविम्बन यस भागमा रहन्छ । योजनाको सोच, लक्ष्य, उद्देश्य, रणनीति, कार्यनीति, अपेक्षित उपलब्धि र मुख्य मुख्य कार्यसम्पादन सूचकको लक्ष्य निर्धारण स्पष्ट हुन नसकेमा योजना प्रभावकारी बन्न सक्दैन । यस परिच्छेदमा योजनाको दीर्घकालीन सोच, लक्ष्य, उद्देश्य, रणनीति, कार्यनीति, अपेक्षित उपलब्धि र मुख्य मुख्य कार्यसम्पादन सूचकको लक्ष्य निर्धारणका बारेमा उल्लेख गर्नुपर्छ ।

२.१ स्थानीय तहमा शिक्षा योजना निर्माण गर्दा लिनुपर्ने आधार

हाम्रा नीति, ऐन, नियम, र अन्य सम्बन्धित दस्तावेजका बारेमा माथि परिचय खण्डमा छलफल गरिसकिएको छ । यस खण्डमा हाम्रो स्थानीय तहको शैक्षिक योजना कार्यान्वयनबाट केके प्राप्त गर्ने तथा के के उपलब्धि हासिल गर्ने भन्ने बारेमा प्राविधिक कार्य गर्छौं । जसमा हाम्रो शैक्षिक योजनाको लक्ष्य निर्धारण गर्छौं तर यी कार्य गर्नुपूर्व तथा कार्यको दौरानमा हामीले उल्लिखित नीति, ऐन, नियम, र अन्य सम्बन्धित दस्तावेजको प्रावधानलाई योजनाको लक्ष्यमा प्रतिबिम्बित गर्नु अनिवार्य हुन्छ । यसका लागि हाम्रा नीति, ऐन, नियम, र अन्य सम्बन्धित दस्तावेजमध्ये केहीमा उल्लेख भएका प्रावधानलाई यसप्रकार प्रस्तुत गरिएका छन् :

२.१.१ संवैधानिक प्रावधान

धारा ३१

१. प्रत्येक नागरिकलाई आधारभूत शिक्षामा पहुँचको हक हुने छ ।
२. प्रत्येक नागरिकलाई राज्यबाट आधारभूत तहसम्मको शिक्षा अनिवार्य र निःशुल्क तथा माध्यमिक तहसम्मको शिक्षा निःशुल्क पाउने हक हुने छ ।
३. अपाङ्गता भएका र आर्थिकरूपले विपन्न नागरिकलाई कानुनबमोजिम निःशुल्क शिक्षा पाउने हक हुने छ ।
४. दृष्टिविहीन नागरिकलाई ब्रेललिपि तथा बहिरा र स्वर वा बोलाइसम्बन्धी अपाङ्गता भएका नागरिकलाई साङ्केतिकभाषाको माध्यमबाट कानुनबमोजिम निःशुल्क शिक्षा पाउने हक हुने छ ।
५. नेपालमा बसोबास गर्ने प्रत्येक नेपाली समुदायलाई कानुनबमोजिम आफ्नो मातृभाषामा शिक्षा पाउने र त्यसका लागि विद्यालय तथा शैक्षिक संस्था खोल्ने र सञ्चालन गर्ने हक हुने छ ।

धारा ५१ राज्यका नीति: (ज) नागरिकका आधारभूत आवश्यकतासम्बन्धी नीति:

१. शिक्षालाई वैज्ञानिक, प्राविधिक, व्यावसायिक, सिपमूलक, रोजगारमूलक एवम् जनमुखी बनाउँदै सक्षम, प्रतिस्पर्धी, नैतिक एवम् राष्ट्रिय हितप्रति समर्पित जनशक्ति तयार गर्ने
२. शिक्षा क्षेत्रमा राज्यको लगानी अभिवृद्धि गर्दै शिक्षामा भएको निजी क्षेत्रको लगानीलाई नियमन र व्यवस्थापन गरी सेवामूलक बनाउने

३. उच्च शिक्षालाई सहज, गुणस्तरीय र पहुँचयोग्य बनाई क्रमशः निःशुल्क बनाउँदै लैजाने
४. नागरिकको व्यक्तित्व विकासका लागि सामुदायिक सूचना केन्द्र र पुस्तकालयको स्थापना र प्रवर्द्धन गर्ने

यसै गरी धारा ३८ को महिलाको हकसम्बन्धी उपधारा ५, धारा ३९ को बालबालिकाको हकसम्बन्धी उपधारा २, ३, ७ र ९, धारा ४० को दलितको हकसम्बन्धी उपधारा २, धारा ४२ को सामाजिक न्यायको हकसम्बन्धी उपधारा २ र ५ मा पनि लक्षित समूहका लागि शिक्षासम्बन्धी विशेष व्यवस्था गरिएको छ ।

२.१.२ स्थानीय सरकार सञ्चालनसम्बन्धी ऐन, २०७४

दफा ११ (२) ज (स्थानीय तहका शिक्षासम्बन्धी काम, कर्तव्य र अधिकार)

१. प्रारम्भिक बालविकास तथा शिक्षा, आधारभूत शिक्षा, अभिभावक शिक्षा, अनौपचारिक शिक्षा, खुला तथा वैकल्पिक निरन्तर सिकाइ, सामुदायिक सिकाइ र विशेष शिक्षासम्बन्धी नीति, कानून, मापदण्ड, योजना तर्जुमा, कार्यान्वयन, अनुगमन, मूल्याङ्कन र नियमन
२. सामुदायिक, संस्थागत, गुठी र सहकारी विद्यालय स्थापना, अनुमति, सञ्चालन, व्यवस्थापन तथा नियमन
३. प्राविधिक शिक्षा तथा व्यावसायिक तालिमको योजना तर्जुमा, अनुमति, अनुगमन, मूल्याङ्कन र नियमन,
४. मातृभाषामा शिक्षा दिने अनुमति, अनुगमन तथा नियमन
५. गाभिएका वा बन्द गरिएका विद्यालयको सम्पत्ति व्यवस्थापन
६. गाउँ तथा नगर शिक्षा समिति गठन तथा व्यवस्थापन
७. विद्यालय व्यवस्थापन समिति गठन तथा व्यवस्थापन
८. विद्यालयको नामकरण
९. सामुदायिक विद्यालयको जग्गाको स्वामित्व, सम्पत्तिको अभिलेख, संरक्षण र व्यवस्थापन
१०. विद्यालयको गुणस्तर अभिवृद्धि तथा पाठ्यसामग्रीको वितरण
११. सामुदायिक विद्यालयको शिक्षक तथा कर्मचारीको दरबन्दी मिलान
१२. विद्यालयको नक्साङ्कन, अनुमति, स्वीकृति, समायोजन तथा नियमन
१३. सामुदायिक विद्यालयको शैक्षिक पूर्वाधार निर्माण, मर्मत सम्भार, सञ्चालन र व्यवस्थापन
१४. आधारभूत तहको परीक्षा सञ्चालन, अनुगमन तथा व्यवस्थापन
१५. विद्यार्थी सिकाइ उपलब्धिको परीक्षण र व्यवस्थापन
१६. निःशुल्क शिक्षा, विद्यार्थी प्रोत्साहन तथा छात्रवृत्तिको व्यवस्थापन
१७. ट्युसन, कोचिङजस्ता विद्यालय बाहिर हुने अध्यापन सेवाको अनुमति तथा नियमन
१८. स्थानीयस्तरको शैक्षिक ज्ञान, सिप र प्रविधिको संरक्षण, प्रवर्द्धन र स्तरीकरण
१९. स्थानीय पुस्तकालय र वाचनालयको सञ्चालन तथा व्यवस्थापन
२०. माध्यमिक तहसम्मको शैक्षिक कार्यक्रमको समन्वय र नियमन

२१. सामुदायिक विद्यालयलाई दिने अनुदान तथा सोको व्यवस्थापन, विद्यालयको आय व्ययको लेखा अनुशासन कायम, अनुगमन र नियमन
२२. शिक्षण सिकाइ, शिक्षक र कर्मचारीको तालिम तथा क्षमता विकास
२३. अतिरिक्त शैक्षिक क्रियाकलापको सञ्चालन

दफा २४ योजना बनाई कार्यान्वयन गर्ने:

१. गाउँपालिका तथा नगरपालिकाले आफ्नो अधिकारक्षेत्रभित्रका विषयमा स्थानीयस्तरको विकासका लागि आवधिक, वार्षिक, रणनीतिगत विषयक्षेत्रगत मध्यकालीन तथा दीर्घकालीन विकास योजना बनाई लागु गर्नुपर्ने छ ।
२. योजना बनाउँदा नेपाल सरकार र प्रदेश सरकारको नीति, लक्ष्य, उद्देश्य, समयसीमा र प्रक्रियासँग अनुकूल हुने गरी सुशासन, वातावरण, बालमैत्री, जलवायु परिवर्तन अनुकूलन, विपत् व्यवस्थापन, लैङ्गिक तथा सामाजिक समावेशीकरण जस्ता अन्तरसम्बन्धित विषयलाई ध्यान दिनुपर्ने छ ।
३. योजना बनाउँदा देहायका विषयलाई प्राथमिकता दिनुपर्ने छ:
 - आर्थिक विकास तथा गरिबी निवारणमा प्रत्यक्ष योगदान पुग्ने
 - उत्पादनमूलक तथा छिटो प्रतिफल प्राप्त गर्न सकिने
 - जनताको जीवनस्तर, आम्दानी र रोजगार बढ्ने
 - स्थानीय बासिन्दाहरूको सहभागिता जुट्ने, स्वयंसेवा परिचालन गर्न सकिने तथा लागत कम लाग्ने
 - स्थानीय स्रोत, साधन र सिपको अधिकतम प्रयोग हुने
 - महिला, बालबालिका तथा पिछडिएका वर्ग, क्षेत्र र समुदायलाई प्रत्यक्ष लाभ पुग्ने
 - लैङ्गिक समानता र सामाजिक समावेशीकरण अभिवृद्धि हुने
 - दिगो विकास, वातावरणीय संरक्षण तथा संवर्धन गर्न सघाउ पुऱ्याउने
 - भाषिक तथा सांस्कृतिक पक्षको जगेर्ना र सामाजिक सद्भाव तथा एकता अभिवृद्धिमा सघाउ पुऱ्याउने
४. योजना तर्जुमा र कार्यान्वयन गर्दा अधिकतम जनसहभागिता गर्नुपर्ने छ ।
५. अनुगमन तथा मूल्याङ्कन योजना तयार गर्नुपर्छ ।

२.१.३ सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय तह समन्वय तथा अन्तरसम्बन्ध ऐन, २०७७ (योजना निर्माणसम्बन्धी):

- (क) आयोजना तर्जुमा र कार्यान्वयन: (दफा १३ मा भएको योजना तर्जुमासम्बन्धी व्यवस्था)
- स्थानीय तहभित्र पर्ने र स्थानीय तहबाट कार्यान्वयन हुने स्थानीयस्तरीय आयोजनाको तर्जुमा स्थानीय तहले गर्ने छ
 - प्रदेश र स्थानीय तहले आयोजना तर्जुमा, बजेट व्यवस्था तथा कार्यान्वयन गर्दा सङ्घीय कानूनले निर्धारण गरेको मापदण्डको आधारमा गर्नुपर्ने छ
 - सङ्घले आयोजना तर्जुमा गर्दा प्रदेश वा स्थानीय तहमार्फत कार्यान्वयन हुने गरी गर्नसक्ने छ र त्यस्तो आयोजना सम्बन्धित प्रदेश वा स्थानीय तहले कार्यान्वयन गर्नुपर्ने छ ।

२.१.४ अनिवार्य तथा निःशुल्क शिक्षा ऐन, २०७५ र नियमावली, २०७७

१. दफा ६ मा अनिवार्य शिक्षा प्रदान गर्नुपर्ने व्यवस्था: स्थानीय तहमार्फत राज्यले चार वर्ष पूरा भई तेह वर्ष उमेर पूरा नभएका प्रत्येक बालबालिकालाई आधारभूत तहसम्म अनिवार्य शिक्षा प्रदान गर्ने व्यवस्था गर्नुपर्ने छ।
२. चार वर्ष उमेर पूरा भएपछि कम्तीमा एक वर्षको प्रारम्भिक बाल विकास तथा शिक्षा प्रदान गर्नुपर्ने छ।
३. दफा १४ अनुसार आधारभूत तहसम्म वैकल्पिक शिक्षाको व्यवस्था गर्न सकिने।
४. दफा १५ अनुसार माध्यमिक तहमा अनौपचारिक तथा खुला शिक्षा प्रदान गर्ने।
५. दफा १६ अनुसार परम्परागत शिक्षा प्रदान गर्न सकिने
६. दफा १७ मा प्राविधिक शिक्षासम्बन्धी व्यवस्था
७. दफा १८ मा अभिभावक नभएका बालबालिकाको शिक्षा
८. दफा २० माध्यमिक तहसम्मको शिक्षा निःशुल्क हुने
९. पाठ्यपुस्तक उपलब्ध गराउने, शैक्षिक सामग्री प्रदान गर्ने, छात्रवृत्ति प्रदान गर्ने, स्वास्थ्य उपचारको प्रबन्ध, दिवा खाजाको व्यवस्था मिलाउने आदि व्यवस्था
१०. साक्षरता कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने: स्थानीय तहले निरक्षर नागरिकलाई साक्षर बनाउन आवश्यकताअनुसार (क) सामुदायिक सिकाई केन्द्र, (ख) आधारभूत प्रौढ शिक्षा, (ग) परम्परागत तथा अनौपचारिक शिक्षाका अन्य माध्यम। (नियम ३)
११. आर्थिक, भौगोलिक, शारीरिक वा मानसिक अवस्था वा अन्य कुनै प्रतिकूलताका कारण विद्यालय जान नसकेका बालबालिका, अभिभावकको पहिचान नभएका वा पत्ता नलागेका बालबालिकाका लागि आवास सुबिधासहित अध्ययनको व्यवस्था मिलाउनु पर्छ। (नियम ४)
१२. माध्यमिक तहसम्मको शिक्षामा शुल्क लिन नहुने: (क) विद्यार्थी भर्ना शुल्क, (ख) मासिक पढाइ शुल्क, (ग) परीक्षा शुल्क, पाठ्यपुस्तक बापतको रकम। (नियम ५)
१३. छात्रवृत्ति तथा विशेष व्यवस्था : (ब्रेल पाठ्यपुस्तक, साङ्केतिक भाषामा पाठ्य तथा सिकाई सामग्री, स्रोतकक्षा, अशक्तका लागि घुम्ती शैक्षिक सेवा वा आवासीय सुबिधासहितको विद्यालय शिक्षा, दिवा खाजा, विद्यालय पोसाक, शैक्षिक सामग्री आदि)। (नियम ६)
१४. जनआन्दोलन, सशस्त्र सङ्घर्ष, क्रान्तिका क्रममा जीवन उत्सर्ग गर्ने सहिद, बेपत्ता पारिएका व्यक्ति, द्वन्द्व पीडित, घाइते तथा अपाङ्गता भएका व्यक्तिका छोराछोरीलाई आधारभूत तहसम्मको विद्यालय शिक्षामा दिवा खाजा, पोसाक तथा स्टेशनी वापतको छात्रवृत्तिमा आवश्यकता र उपलब्धताको आधारमा विशेष अवसर प्रदान गर्ने छ।

२.२ दूरदृष्टि

शिक्षा क्षेत्रलाई पाँच वर्ष, दश वर्ष, वा सोभन्दा लामो अवधि वा दीर्घकालमा केकस्तो अवस्थामा पुऱ्याउने ? कसरी उत्कृष्ट शैक्षिक अवस्थाको विकास गर्ने ? जस्ता सवालहरुबाट दूरदृष्टि निर्माण गरिन्छ। दूरदृष्टि नारा (Slogan) का रूपमा छोटो र सजिलैसँग बुझ्न सकिने खालको हुनुपर्छ।

शिक्षा क्षेत्रको योजनामा भएको राष्ट्रिय दीर्घकालीन सोच, प्रदेश सरकारका आवधिक योजना तथा स्थानीय सरकारका आवधिक योजनामा भएका दीर्घकालीन सोचलाई (Vision) आधार मानी स्थानीय तहको शिक्षा योजनाको दीर्घकालीन सोच उल्लेख गर्नुपर्छ ।

२.३ लक्ष्य

शिक्षा योजनामा दीर्घकालीन सोच र लक्ष्यको अन्योन्याश्रित सम्बन्ध हुन्छ । कुनै पनि योजनामा यी दुई पक्षलाई फरकफरक हेर्नु हुँदैन, समग्रमा हेरिनुपर्छ । योजनाको दीर्घकालीन सोचको परिपूरकका रूपमा लक्ष्यको तय गर्नुपर्छ । दीर्घकालीन सोचसम्म पुग्नका लागि एकभन्दा बढी लक्ष्यको आवश्यकता पर्न सक्दछ । यस विषयमा योजना समितिमा गहन छलफल गर्नुपर्छ र सोहीअनुसार लक्ष्य निर्धारण गर्नुपर्छ ।

- धेरै उद्देश्य प्राप्त गरेर दीर्घकालमा वा अन्त्यमा प्राप्त हुने उद्देश्य नै लक्ष्य हो जसलाई संस्थाको अन्तिम लक्ष्य भनिन्छ
- स्थानीय तहको दीर्घकालीन सोच हासिल गर्न सहयोग पुग्ने गरी स्थानीय तहको लक्ष्य (Goal) निर्धारण गर्नुपर्छ
- लक्ष्यले स्थानीय तहले राखेको दीर्घकालीन सोचमा कसरी पुग्ने भन्ने प्रश्नको उत्तर दिनुपर्छ ।

२.४ उद्देश्य

माथि हामीले शिक्षा योजनाका दीर्घकालीन सोच र लक्ष्यका बारेमा चर्चा गर्यौं, जसमा योजनाको दीर्घकालीन सोचका आधारमा र सोको परिपूरकका रूपमा लक्ष्यको तय गर्नुपर्छ । यसै गरी शिक्षा योजना निर्माणका क्रममा गर्नुपर्ने अर्को महत्वपूर्ण कार्य हो योजनाको उद्देश्य निर्धारण गर्ने । उद्देश्य निर्धारण गर्दा योजनाको लक्ष्यमा राखिएका विषयलाई परिपूरण हुने गरी निर्धारण गर्नुपर्छ । एउटा लक्ष्य पूरा गर्नका लागि एक वा एकभन्दा बढी उद्देश्यको आवश्यकता पर्न सक्छ । यस विषयमा प्रत्येक लक्ष्यका बारेमा योजना समितिमा गहन छलफल गर्नुपर्छ र सोहीअनुसार उद्देश्यको निर्धारण गर्नुपर्छ ।

- योजनाको उद्देश्यमा योजनाको कार्यान्वयनबाट के हासिल हुन्छ भन्ने कुरा जनाउने गरिन्छ
- उद्देश्यले सम्बन्धित स्थानीय तहको योजनाबाट के प्राप्ति वा किनको उत्तर खोज्छ
- उद्देश्य योजना अवधिका लागि हुने भएकाले सो अवधिलाई ख्याल गरेर लेख्नुपर्छ
- उद्देश्य एकभन्दा बढी हुनसक्छन्
- उद्देश्य परिच्छेद १ मा भएका शिक्षा क्षेत्रका समस्यासँग सम्बन्धित हुनुपर्छ
- उद्देश्य लेख्दा क्रियापद “ नु ” मा टुङ्ग्याउनुपर्छ
- स्थानीय तहको वृहत्तर लक्ष्य हासिल गर्न सहयोग पुग्ने गरी शैक्षिक उद्देश्य निर्धारण गर्नुपर्छ
- शैक्षिक उद्देश्यका क्षेत्रहरू: प्रारम्भिक बालविकास तथा शिक्षा, आधारभूत शिक्षा, माध्यमिक शिक्षा, प्राविधिक तथा व्यावसायिक शिक्षा, अनौपचारिक शिक्षा तथा आजीवन सिकाइ, समावेशी शिक्षा, शिक्षामा सूचना तथा सञ्चार प्रविधि, शिक्षकको पेसागत विकास, विपत् व्यवस्थापन, विद्यालय भौतिक सुविधा विस्तार तथा विकास, वातावरण संरक्षण, जलवायु परिवर्तन, शैक्षिक सुशासन तथा अन्य अन्तरसम्बन्धित विषयक्षेत्रहरू हुन सक्छन् ।

उदाहरणका लागि:

१. सबै बालबालिकालाई विद्यालय शिक्षामा समतामूलक पहुँच र सहभागिता सुनिश्चित गर्नु
२. आधारभूत तथा माध्यमिक तहको शिक्षामा गुणस्तर सुनिश्चित गर्नु
३. पाठ्यक्रमले तोके बमोजिमका सिकाइ उपलब्धि हासिल गर्नु
४. बालमैत्री तथा अपाङ्गमैत्री भौतिक पूर्वाधार निर्माण गरी सिकाइ वातावरणमा सुधार ल्याउनु
५. स्थानीय पाठ्यक्रम निर्माण गरी प्रभावकारीरूपमा कार्यान्वयन गर्नु
६. विषयगतरूपमा र कक्षागतरूपमा शिक्षकको दरबन्दी व्यवस्थापन गर्नु
७. शिक्षामा सूचना तथा सञ्चार प्रविधिको प्रभावकारीरूपमा कार्यान्वयन गर्नु
८. अनौपचारिक शिक्षा र आजीवन सिकाइका अवसर सुनिश्चित गर्नु
९. आपतकालीन अवस्थामा पनि विद्यार्थीको सिक्ने पाउने अधिकारको सुनिश्चित गर्दै वैकल्पिक सिकाइको प्रभावकारी रूपमा कार्यान्वयन गर्नु ।

२.५ रणनीति

सामान्यतया, रणनीतिलाई योजनामा पहिचान गरिएका उद्देश्यका लागि साध्य, तरिका र साधनबिच सन्तुलन कायम गर्ने अङ्गका बारेमा बुझिन्छ; जहाँ त्यस्ता उद्देश्य पूरा गर्न स्रोत र विधि संलग्न हुन्छन्। कुनै पनि योजना निर्माण र कार्यान्वयनका लागि रणनीतिको विकास र प्रयोगले दिइएको परिस्थितिमा विद्यमान महत्त्वपूर्ण कारक पत्ता लगाउने र ती कारकलाई सम्बोधन गर्ने कार्यमा समन्वय र ठोस क्रियाकलाप, विधि र तरिकाको विकास गर्न महत्त्वपूर्ण सहयोग पुग्दछ। रणनीतिको विकास गर्दा पहिचान गरिएका सबै कारक तत्त्व तथा समस्याको समाधानका लागि सबै विकल्प (अर्थात् उपलब्ध स्रोतहरू र यी स्रोत परिचालनका लागि सम्भावना) लाई नजिकबाट तर्कसङ्गत विश्लेषण र मूल्याङ्कन गर्ने गरी गरिनुपर्छ। रणनीतिमा सामान्यतया दुई प्रमुख प्रक्रिया समावेश हुन्छन्: रणनीतिको निर्माण र तिनको कार्यान्वयन। रणनीति निर्माणका क्रममा वातावरण वा अवस्थाको विश्लेषण, समस्या एवम् मुद्दाको निदान गर्ने, र मार्गदर्शक नीति विकास गर्ने गरिन्छ। यसमा रणनीतिक योजना र रणनीतिक सोच जस्ता गतिविधि समावेश हुन्छन्। रणनीतिको कार्यान्वयन भनेको मार्गदर्शक नीतिद्वारा स्थापित लक्ष्य प्राप्त गर्नका लागि लिइएका कार्य योजना हुन्। सङ्क्षेपमा:

- लक्ष्य एवम् उद्देश्य हासिल गर्न अपनाउनु पर्ने माध्यम/विधि/शैली रणनीति हो
- योजनाको लक्ष्य एवम् उद्देश्य कसरी प्राप्त गर्ने हो भन्ने कुरा रणनीतिमा उल्लेख गरिन्छ
- आवधिक योजनामा रणनीति लेख्दा शिक्षा क्षेत्रका विभिन्न क्षेत्रलाई समेट्ने गरी लेख्नुपर्छ
- सामान्यतया एउटा उद्देश्यसँग सम्बन्धित २-३ ओटा रणनीति लेख्ने गरिन्छ

उदाहरणका लागि

पाठ्यक्रमलाई परिमार्जन गरी वातावरण संरक्षण, जलवायु परिवर्तन जस्ता विषय समावेश गरी समयानुकूल बनाइने। शिक्षकहरूको क्षमता विकास गरिने। सबैका लागि आधारभूत शिक्षा अनिवार्य र निःशुल्क गर्नका लागि निःशुल्क पाठ्यपुस्तक, दिवाखाजा र स्यानिटरी प्याड वितरण गर्ने

समतामूलक र समावेशी शिक्षाका लागि तथ्याङ्क संकलन, प्रोत्साहनमूलक कार्यक्रम, क्षमता विकास कार्यक्रम, संरचनागत व्यवस्था, समन्वय तथा सहकार्य, समुदाय परिचालन, बालमैत्री शिक्षण सिकाइ क्रियाकलाप, सामग्री र भौतिक संरचना, विपत् व्यवस्थापन आदि विषयहरूलाई रणनीतिको रूपमा उल्लेख गर्न सकिन्छ।

यसैगरी रणनीतिका केही उदाहरणमा “समतामूलक र समावेशी शिक्षाका लागि तथ्याङ्क सङ्कलन, प्रोत्साहनमूलक कार्यक्रम, क्षमता विकास कार्यक्रम, संरचनागत व्यवस्था, समन्वय तथा सहकार्य, समुदाय परिचालन, बालमैत्री शिक्षण सिकाइ क्रियाकलाप, सामग्री र भौतिक संरचना, विपद् व्यवस्थापन, आदि” विषयलाई लिन सकिन्छ।

कक्षागतरूपमा शिक्षकहरूको दरबन्दी व्यवस्थापन गर्नु

शिक्षामा सूचना तथा सञ्चार प्रविधिको प्रभावकारीरूपमा कार्यान्वयन गर्नु

अनौपचारिक शिक्षा र आजीवन सिकाइका अवसरहरू सुनिश्चित गर्नु

आपतकालीन अवस्थामा पनि विद्यार्थीको सिक्ने पाउने अधिकारको सुनिश्चित गर्दै वैकल्पिक सिकाइको प्रभावकारीरूपमा कार्यान्वयन गर्नु।

माथि उदाहरणका रूपमा प्रस्तुत गरिएका उद्देश्यमध्ये उद्देश्य नं १ सँग सम्बन्धित रणनीतिको निर्माण:

१. सबै बालबालिकालाई विद्यालय शिक्षामा पहुँच सुनिश्चित गर्नका लागि विद्यालयको नक्साङ्कन गरी आवश्यकताको आधारमा शैक्षिक सेवाको पहुँच विस्तार गर्ने
२. अनिवार्य तथा निःशुल्क आधारभूत शिक्षाको मापदण्डबमोजिम विद्यालय शिक्षामा सबै बालबालिकाको समतामूलक पहुँच, गुणस्तर र निरन्तरता सुनिश्चित गर्न विभिन्न प्रोत्साहनमूलक कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने

२.६ कार्यनीति

कार्यनीति भन्नाले योजनाको लक्ष्य र उद्देश्य पूरा गर्नका लागि तय भएका रणनीतिको व्यावहारिक कार्यान्वयन गर्नका लागि प्रयोग गरिने कार्यक्रम तथा क्रियाकलाप निर्धारण गर्न प्रयोग गरिने नीति हुन्। कार्यनीति व्यावहारिक र विशिष्ट हुने गर्छ।

- योजनाको रणनीति कार्यान्वयन गर्न कार्यनीति लागु गरिन्छ
- प्रत्येक रणनीतिसँग सम्बन्धित एक वा एकभन्दा बढी कार्यनीति निर्धारण गर्नु आवश्यक हुन्छ
- कार्यनीतिपछि कोष्ठमा सम्बन्धित रणनीति नम्बर उल्लेख गर्नुपर्छ

उदाहरणका लागि

रणनीति नं १ र २ सँग सम्बन्धित कार्यनीति

१. विद्यालय नक्सामा आधारमा विद्यालय स्थापना, समायोजन तथा विस्तार गरिने छ ।
२. विद्यालय शिक्षामा पहुँच वृद्धि गर्नका लागि विद्यालय भर्ना तथा स्वागत कार्यक्रम, निःशुल्क पाठ्यपुस्तक, छात्रवृत्ति, दिवा खाजा, विद्यालय पोसाक, शैक्षिक सामग्री वितरण, अभिभावक शिक्षा आदि जस्ता कार्यक्रम सञ्चालन गरिने छ ।
३. विद्यालयबाहिर रहेका सबै बालबालिकालाई विद्यालयमा भर्ना गर्ने अभियानलाई निरन्तरता दिँदै विभिन्न प्रोत्साहनमूलक कार्यक्रम सञ्चालन गरी स्थानीय तहले आफ्नो सेवा क्षेत्रभित्र कुनै पनि बालबालिका बाहिर नरहेको घोषणा गर्ने कार्यक्रम सञ्चालन गरिने छ ।
४. सबैका लागि अनिवार्य तथा निःशुल्क शिक्षा सुनिश्चित गर्न शारीरिक तथा सामाजिकरूपमा पछाडि परेका बालबालिकालाई विशेष सिकाइ सामग्री र उचित शैक्षिक अवसरको सिर्जना गरिने छ ।
५. शिक्षण सिकाइ क्रियाकलापलाई प्रभावकारी बनाउन शिक्षणमा विभिन्न विधिहरूको प्रयोग गर्दै उपयुक्त पाठ्यसामग्री, सन्दर्भ सामग्री, स्रोतसामग्री, उपयुक्त कक्षाकोठा व्यवस्थापन, शिक्षक पेसागत क्षमता विकास जस्ता कार्यक्रम सञ्चालन गरिने छ ।

२.७ अपेक्षित उपलब्धि

उल्लिखित रणनीति र सोअनुरूप लिइने कार्यनीति तथा कार्यक्रम सञ्चालन गरेपछि योजनाको अन्त्यमा हासिल गरिने प्रतिफल (Output), असर (Outcome) र प्रभाव (Impact) सम्भव भएसम्म मापनयोग्य आधार तथ्याङ्क (Baseline) र लक्ष्य (Target) समेत खुल्ने गरी उल्लेख गर्नुपर्छ । यसले योजनाको नतिजा खाका तयार गर्न मद्दत पु-याउँछ । अपेक्षित उपलब्धिमा परिच्छेद २ मा उल्लेख गरिएका उद्देश्यलाई नै उल्लेख गर्नुपर्छ ।

उदाहरणका लागि:

उद्देश्य: सबै बालबालिकालाई विद्यालय शिक्षामा पहुँच सुनिश्चित गर्नु

अपेक्षित उपलब्धि: सबै बालबालिकाको विद्यालय शिक्षामा पहुँच सुनिश्चित भएको हुने छ ।

२.८ स्थानीय तहको शिक्षा योजनामा रहनुपर्ने मुख्य कार्यसम्पादन सूचक र लक्ष्य निर्धारण

शैक्षिक योजना निर्माणको क्रममा तय गरिएका उद्देश्यलाई मात्रात्मक लक्ष्य किटान गरी निश्चित समयसारणी साथ प्रतिबिम्बित गरिन्छ । अर्को शब्दमा भन्दा राष्ट्रिय शैक्षिक विकासको ढाँचाका आधारमा (नीति, ऐन, नियम र अन्य सम्बन्धित दस्तावेजमा उल्लिखित प्रावधान) योजनाले केके हासिल गर्न खोजेको हो भन्ने सरोकार र प्रावधानलाई मूल विषय बनाई आधार वर्षको शैक्षिक अवस्थाको गहन विश्लेषण साथै हाल उपलब्ध स्रोतको प्रारम्भिक मूल्याङ्कनबाट प्राप्त सूचकगत नतिजाको आधारमा भावी लक्ष्य निदान गर्नुपर्छ । लक्ष्य निर्धारण प्रक्रियाले शिक्षा क्षेत्रमा गर्नुपर्ने सुधारहरूको पक्षलाई समग्र विकास ढाँचामा जोड्न योजनाकारको दृष्टिकोणलाई प्रतिबिम्बित गर्छ । शैक्षिक विकासका

लक्ष्यको कितान गर्दा वर्तमान अवस्थाको सही विश्लेषण गरी हाल हासिल भइरहेका उपलब्धि र सम्बन्धित विषय क्षेत्रमा देखिएका समस्या तथा कमजोरी र प्राथमिकतालाई ध्यान दिनुपर्छ। योजनाका लक्ष्य सामान्य कथनभन्दा फरक हुन्छन् (मात्रात्मक हुन्छन्) तर एउटा कथन लक्ष्य त्यतिबेला बन्छ जब त्यो कथनमा:

- के हासिल गर्न सकिन्छ भन्ने कुरा स्पष्टरूपमा उल्लेख गरिएको हुन्छ
- यसलाई मापनयोग्य र परिमाणात्मकरूपमा व्यक्त गरिएको हुन्छ
- लक्ष्यको समयसीमा तोकिएको हुन्छ

उदाहरणका लागि

“स्थानीय तह “क” मा वि.सं. २०८६ सम्ममा आधारभूत (१-५) तहमा कक्षा ५ सम्म पुग्ने छात्राको दरमा सुधार हुन्छ” भन्ने सामान्य कथन हो। यस्तो कथनले हामीलाई आधारभूत (१-५) तहको शिक्षामा छात्राको टिकाउ दर सुधार गर्ने उद्देश्यले योजनाको लक्ष्यको नतिजाको मूल्याङ्कन गर्न कतै सहयोग गर्दैन तर यस कथनलाई “स्थानीय तह “क” मा वि.सं. २०८६ सम्ममा आधारभूत (१-५) तहमा कक्षा ५ सम्म पुग्ने छात्राको दरमा आधार वर्ष वि.सं. २०८१ को तुलनामा ७.०% बिन्दुले बढ्ने छ” भनियो भने यो लक्ष्य मात्रात्मकरूपमा व्यक्त छ, मापनयोग्य छ, यसमा उपलब्धि हासिल गर्ने समय अवधि तोकिएको छ, जसमा यसको उपलब्धि केकति भयो भनी प्रगति मूल्याङ्कन गर्न सकिन्छ। तथापि सबै लक्ष्य मात्रात्मकरूपमा व्यक्त गरिएका हुँदैन र त्यस्ता लक्ष्यहरू गुणात्मक कथनहरूमा उल्लेख गरिएका हुन्छन् र तिनको प्रगति अनुगमन गर्नका लागि बैकल्पिक सूचकको पहिचान र प्रयोग गरिएको हुनुपर्छ। उदाहरण लागि, “.....ठाउँमा अनौपचारिक र निरन्तर शिक्षामा आयआर्जन तालिमले पिछडिएका वर्गको जीवनस्तर सुधार भई ती समुदायका बालबालिकाको शिक्षामा निरन्तरता बढ्ने छ।” यो लक्ष्यले के कति कहिले भन्ने बारेमा अनुगमन गर्न सघाउँदैन तर यसको अनुगमन गर्नका लागि योजनापछि सञ्चालित अनौपचारिक शिक्षासँग जोडिएका विभिन्न आयआर्जनका कार्यक्रमहरूको सूचकगत उपलब्धिलाई अनुगमन र विश्लेषण गरी एकीकृत गरेर राख्नुपर्छ।

२.९ लक्ष्य निर्धारण

शैक्षिक योजना निर्माण समितिले लक्ष्य निर्धारण गर्दा ध्यान दिनुपर्ने महत्त्वपूर्ण कुरा के हो, भने लक्ष्य निर्धारण कार्य योजना निर्माण प्रक्रियामा सबैभन्दा महत्त्वपूर्ण चरण हो तर लक्ष्यको निर्धारण गर्दा माथि परिच्छेद १ मा वर्तमान अवस्थाको विश्लेषण गर्दा तयार गरिएका विभिन्न क्षेत्रगत सूचकको सूचीमा निदान गरिएका आधार वर्षको मात्रात्मक अवस्थालाई आधार मानेर गर्नुपर्छ। त्यसै गरी लक्ष्यको निर्धारण वास्तविक हुनुपर्छ जसबाट योजना कार्यन्वयनका लागि प्रयास स्रोतहरूको व्यवस्थापन र विनियोजन गर्न सहयोग पुगोस् साथै योजना कार्यन्वयनका सरोकारवाला राजनीतिज्ञ, शैक्षिक व्यवस्थापक, विद्यालय/शिक्षकहरू, विभिन्न सङ्घ-संस्था र अभिभावकहरूमा सकारात्मक जवाफदेही सिर्जना हुन सकोस्।

अन्य विकासात्मक योजनामा जस्तै: शैक्षिक योजनामा पनि लक्ष्य सामान्यतया राजनीतिक प्रक्रियाबाट निर्धारण गरिन्छ जुन कुनै प्राविधिक अभ्यासमा आधारित हुन सक्छ वा नहुन पनि सक्छ। यस्ता निर्णय शिक्षाका सम्बन्धित विषयक्षेत्रको विगतका प्रवृत्ति (Trends) तथा विगतका प्रवृत्तिलाई परिवर्तन गर्ने उद्देश्यले राजनीतिक निर्णयमा

आधारित हुनसक्छन् तर यस अवस्थमा योजना समितिले बुझ्नुपर्ने र गर्नुपर्ने कार्य के हो भने, राजनीतिक निर्णयमा आधारित लक्ष्य योजनाकारलाई दिइएको विषय हुन् जबकि कतिपय लक्ष्य गतिशील हुन्छन्, जुन स्थानीय तह तहको शिक्षा क्षेत्रको वास्तविक कार्यसम्पादनसँगै परिवर्तन हुन सक्छन्। त्यसैले योजना समितिले परिच्छेद १ मा निदान गरिएका सूचकगत वर्तमान शैक्षिक क्षेत्रको विभिन्न विषयक्षेत्रको अवस्थाका बारेमा बृहत् छलफल गरेर मात्र वास्तविक लक्ष्य निर्धारण गर्नुपर्छ।

उदाहरणका लागि

स्थानीय तह “क” को सन्दर्भमा, आधारभूत शिक्षा अनिवार्य र निःशुल्क हुन्छ भन्ने राजनीति निर्णयका आधारमा शैक्षिक विकास लक्ष्य मान्न सकिन्छ जुन योजना समितिका लागि स्थिर लक्ष्य हो तर यसभित्र विद्यार्थी भर्नासम्बन्धी लक्ष्य गतिशील हुन्छन् र ती प्रत्येक वर्ष परिवर्तन हुन सक्छन् भन्ने कुरा बुझ्नुपर्छ किनकि विद्यालय उमेर समूहका बालबालिका, बालबालिकाको जनसङ्ख्या वृद्धि दर, विद्यालय प्रणालीको आन्तरिक दक्षता आदि यस लक्ष्यका बाह्य र आन्तरिक कारक हुन् जुन परिच्छेद १ मा नै निदान गरिएका हुन्छन् तिनको असर र अवसर कति हो भनी थाहा पाउन SWOT विश्लेषण गर्न सकिन्छ।

शैक्षिक योजनाका लक्ष्य SMART (Specific वा विशिष्ट/निर्दिष्ट; Measurable वा मापनयोग्य; Achievable or Attainable वा प्राप्त गर्न सकिने; Realistic/Result Oriented वा यथार्थ/परिणाममुखी र Time-bound वा समयबद्ध) हुनुपर्छ। लक्ष्य शिक्षा क्षेत्रका प्रमुख विकास प्राथमिकतामा केन्द्रित हुनुपर्छ। योजना निर्माण गर्दा आफ्नो स्थानीय तहको सामाजिक-आर्थिक वातावरणको वर्तमान अवस्थाअनुसार आगामी दिनमा योजनाको कार्यान्वयन कसरी हुन्छ भन्ने सन्दर्भलाई ध्यान दिएर लक्ष्य निर्धारण गर्नुपर्छ। छोटकरीमा भन्दा शैक्षिक लक्ष्यले यसप्रकारका विशेषता बोकेको हुनुपर्छ:

क्षेत्र	विशेषता
प्रत्यक्ष	शैक्षिक लक्ष्यले शैक्षिक पद्धतिको केन्द्रीय प्रकृतिका बारेमा बताउने हुनुपर्छ मापन गर्न खोजिएको परिणामको नजिक पुग्ने हुनुपर्छ मापन गरिएको परिणामले औसत स्थिति देखाउने हुनुपर्छ
उद्देश्य	राष्ट्रिय तथा प्रदेशस्तरीय शैक्षिक नीतिसँग सान्दर्भिक हुनुपर्छ के मापन गर्न खोजिएको हो सो स्पष्टरूपमा उल्लेख हुनुपर्छ मापनबाट प्राप्त परिणाम विश्लेषण गर्न योग्य हुनुपर्छ
पर्याप्तता	व्यापक र अर्थपूर्ण हुनुपर्छ सबैले बुझ्ने हुनुपर्छ निर्धारण गरिएका लक्ष्य सबै परिणाममुखी हुनुपर्छ

क्षेत्र	विशेषता
मात्रात्मक	सम्भव भएसम्म परिमाणात्मक लक्ष्यको प्रयोग गर्नु राम्रो हुन्छ परिमाणात्मक लक्ष्यको परिमाण स्पष्ट र पूर्ण हुनुपर्छ गुणात्मक लक्ष्यको मापनमा अन्य धेरै वैकल्पिक मात्रात्मक लक्ष्यको प्रयोग हुने र यस्ता लक्ष्य कार्यक्रम सूचकसँग सम्बन्धित हुने हुँदा वास्तविक परिणाम प्राप्त सकिन्छ ।
खण्डीकृत	स्थानीय तहको कुनै पनि समस्या तथा अवस्थालाई विभिन्न तह, समूह तथा वर्गको स्थितिलाई व्याख्या गर्नेगरी निर्धारण गरिनुपर्छ खण्डीकृत तथ्याङ्क व्यवस्थापन र विश्लेषणका लागि अति महत्वपूर्ण हुन्छन् र Integrated Education Management Information System (IEMIS) को सुधार पनि हुन्छ कुनै पनि योजना तथा कार्यक्रमसँग सम्बन्धित पृथकीकृत सूचकबाट वास्तविक लक्षित समूह के कति रूपमा कसरी लाभान्वित भए वा भएनन् भनी मूल्याङ्कन गर्न सकिन्छ
व्यावहारिक	सबै तहमा (राष्ट्रिय, जिल्ला, स्थानीयतह र विद्यालय तह सम्मका व्यवस्थापक तथा निर्णयकर्तालाई) आवश्यकताअनुसार उपयोगी र प्रयोगमा ल्याउन सकिने हुनुपर्छ । कुनै पनि लक्ष्य त्यतिबेला सान्दर्भिक र प्रयोगयोग्य हुन्छ जब सोसँग सम्बन्धित तथ्याङ्क समयमा नै उपलब्ध हुन्छन्
विश्वसनीय	प्रयाप्त विश्वसनीय तथ्याङ्कको आधारमा निर्धारण गरिएका लक्ष्यबाट मात्र सही निर्णय गर्न सकिन्छ यदि विश्वसनीय तथ्याङ्क प्राप्त हुन सकेन भने अन्य वैकल्पिक सूचक र तथ्याङ्कका स्रोतहरूका बारेमा सोच्नुपर्ने हुन्छ

२.९.१ परिमाणात्मक लक्ष्य

स्थानीय तहको शिक्षा योजनाको अवधिमा हासिल हुने मुख्य मुख्य कार्यक्रमको परिमाणात्मक लक्ष्य निर्धारण गरी उल्लेख गर्नुपर्छ । उदाहरणका लागि: निर्माण हुने विद्यालय भवन सङ्ख्या, थप हुने बालविकास केन्द्र सङ्ख्या, छात्रवृत्ति पाउने विद्यार्थी सङ्ख्या ।

शैक्षिक योजनामा लक्ष्य निर्धारण गर्ने विभिन्न विधि हुन्छन् । लक्ष्यको प्रकृतिअनुसार विधिको प्रयोग गर्नुपर्छ । त्यसैले सबै लक्ष्यको निर्धारण कुनै एक विधिको प्रयोगले मात्र सम्भव हुँदैन । हाम्रा विगतका विभिन्न आवधिक शैक्षिक योजनामा अभ्यास र प्रयोग गरिएका केही विधिको यसप्रकार चर्चा गरिएको छ:

२.९.२ विद्यार्थी भर्नाको लक्ष्य निर्धारण

स्थानीय तह तहको १० वर्षे विद्यालय शिक्षा क्षेत्रको योजनाका लागि विद्यार्थी भर्नाको लक्ष्य निर्धारणका लागि निम्न चरण अवलम्बन गर्नुपर्छ:

पहिलो चरण:- विभिन्न आधिकारिक स्रोतबाट स्थानीय तह तहको जम्मा र उमेरगत जनसङ्ख्याको विवरण प्राप्त गर्नु (खण्डीकृत तथ्याङ्कहरू: सिङ्गो स्थानीय तह र वडागतरूपमा जातजातिगत र लैङ्गिकरूपमा जनसङ्ख्या साथै कुल जनसङ्ख्यामा जातजातिगत र लिंगगत जनसङ्ख्याको प्रतिशत) र प्रत्येक उमेर समूहको योजना अवधिभरका लागि प्रक्षेपण गर्नु पहिलो कार्य हो । यसका साथै अरु महत्वपूर्ण खण्डीकृत तथ्याङ्क: अपाङ्गता, पहिचान गरिएका अति विपन्न तथा पछि परेका वर्ग/समुदाय, घुमन्ते/फिरन्ते समुदाय र अन्य विशेष प्रकृतिका कुनै भए तिनको पनि वडागत विवरण साथै यस्ता जनसङ्ख्या कुल जनसङ्ख्यामा प्रतिशत, अन्यत्रबाट आफ्नो स्थानीय तहभित्र आउने र आफ्नो स्थानीय तहबाट अन्यत्र र जाने (बसाइँ सराइ) जनसङ्ख्याको विवरण (प्रतिशतमा) आदि ।

दोस्रो चरण:- उमेरगत जनसङ्ख्याको प्रक्षेपण सम्पन्न भई सकेपछि अर्को दोस्रो चरणमा विद्यार्थी भर्ना प्रक्षेपण कार्य गर्नुपर्छ । यस प्रक्रियाका लागि IEMIS बाट अधिकतममा विगत पाँच वर्षको सो नभएमा न्यूनतम विगत तीन वर्षको कक्षागतरूपमा विद्यार्थीको विवरण (जसमा खण्डीकृत विद्यार्थी विवरण:-लिंग, उमेर, जातजाति, अपाङ्गता, आदि), कक्षा उत्तीर्ण, कक्षा दोहोर्‍याउने, कक्षा छाड्ने, नयाँ भर्ना, प्रारम्भिक बालविकास र शिक्षा को अनुभव लिई कक्षा १ मा भर्ना भएका विद्यार्थी, औषत हाजिरी, विद्यालय/शिक्षण कार्यक्रमको प्रकारअनुसारको विद्यार्थी सङ्ख्या र जम्मामा तिनको प्रतिशत विवरण (सामुदायिक, संस्थागत, धार्मिक, प्राविधिक धार, विज्ञान विषय, आदि), आदि प्राप्त गर्नुपर्छ । यसै गरी विद्यार्थी भर्ना दर:- अधिकतममा विगत पाँच वर्षको सो नभएमा न्यूनतम विगत तीन वर्षको Gross Intake Rate (GIR), Net Intake Rate (NIR), Gross Enrollment Rate (GER) र Net Enrollment Rate (NER) प्राप्त गर्नुपर्छ ।

तेस्रो चरण:- विद्यार्थी भर्नाको लक्ष्य निर्धारण गर्नका लागि विभिन्न विधि उपयोग गर्न सकिन्छ । कक्षा अनुपात, कक्षा सङ्क्रमण दर र कम्पाउन्ड वार्षिक वृद्धि दर केही विधि हुन् । कक्षा सङ्क्रमण दर विधि विद्यार्थी प्रवाह सूचकका आधारमा कक्षागत भर्ना लक्ष्य निर्धारण प्रयोग गरिन्छ । कम्पाउन्ड वार्षिक वृद्धि दर विधि कक्षागत र विद्यालय तहगतको विद्यार्थी भर्ना लक्ष्य निर्धारण गर्न प्रयोग गर्न सकिन्छ ।

(क) विद्यार्थी भर्नाको लक्ष्य निर्धारणमा कम्पाउन्ड वार्षिक वृद्धि दर (Compound Annual Growth Rate) को प्रयोग:

कम्पाउन्ड वार्षिक वृद्धि दर विधि विद्यार्थी भर्ना लक्ष्य निर्धारण गर्ने सबैभन्दा सरल विधि हो जसमा आधार वर्षको कक्षागत र तहगत कुल भर्ना, आधार वर्षको कुल भर्नामा उमेरगत विद्यार्थी, कुल भर्नामा तोकिएका उमेर समूहभन्दा मुनि र माथिल्लो उमेर समूहका बालबालिकाको सङ्ख्या र सोको प्रतिशत, कुल विद्यार्थीमा निजी विद्यालयमा अध्ययन गर्ने विद्यार्थीको हिस्सा (सङ्ख्या र प्रतिशतमा) र स्थानीय तहको कुल विद्यालय उमेर समूहका बालबालिकामध्ये स्थानीय तहभित्र आउने र आफ्नो स्थानीय तहबाट बाहिर अध्ययन गर्न जानेको सङ्ख्या र प्रतिशत, विगत पाँच वर्षदेखिको भर्ना वृद्धि दर (GIR, NIR, GER र NER) को प्रवृत्तिहरू, विगत पाँच वर्षदेखिको कक्षागत भर्नामा तोकिएका उमेर समूह र तोकिएका समूहभन्दा मुनि र माथिल्लो उमेर समूहका बालबालिकाको सङ्ख्या र सोको प्रतिशत आवश्यक पर्छन् । कुल र विद्यालय उमेर समूहका जनसङ्ख्याको वृद्धि दरको विगत पाँच वर्षको प्रवृत्ति अनिवार्यरूपमा व्यवस्थापन गर्नुपर्छ ।

उदाहरणका लागि, “पाँच वर्षको आधारभूत शिक्षालाई अनिवार्य र निःशुल्क बनाउने” राष्ट्रिय लक्ष्यको परिप्रेक्ष्यमा स्थानीय तह “क” ले वि.सं. २०८६ सम्मका लागि विद्यालय शिक्षाको आवधिक योजना निर्माण गर्दैछ र यस स्थानीय तहले पनि राष्ट्रिय नीतिलाई अवलम्बन गर्दै राष्ट्रिय लक्ष्यलाई नै आफ्नो अन्तिम लक्ष्य मानेकोछ। अब, वि.सं. २०८६ सम्मका लागि स्थानीय तहतहको लक्ष्य निर्धारण गर्दा आवश्यक तथ्याङ्क/सूचना पनि उपलब्ध छन् भनी मान्दै आधारभूत पाँचवर्षे शिक्षामा वि.सं. २०८६ सम्मका लागि कम्पाउन्ड वार्षिक वृद्धि दर विधिमा आधारित विद्यार्थी भर्ना लक्ष्य निर्धारण अभ्यास गर्दा देहायका तरिका अपनाउनु पर्छः

१. हाल प्राप्त उमेरगत जनसङ्ख्या वार्षिक वृद्धि दरका आधारमा कम्पाउन्ड वार्षिक वृद्धि दर को सूत्र $\{(P_n = P_0 [1 + r/100])^n\}$ प्रयोग गरी योजनाको प्रत्येक वर्षका लागि उमेरगत जनसङ्ख्या प्रक्षेपण गर्नुहोस्। उमेरगत जनसङ्ख्याप्रक्षेपण गर्दा खण्डीकृत जनसङ्ख्याः- लिङ्गगत, वडागत, जातजाति, ग्रामीण र सहरी क्षेत्र, आदिका लागि पनि प्रक्षेपण गर्नुहोस्।
२. माथि स्थानीय तह “क” को लक्ष्य वि.सं. २०८६ सम्ममा विद्यालय उमेर समूहका सबै बालबालिकालाई अनिवार्य र निःशुल्क ५ वर्षे आधारभूत शिक्षाको पहुँच दिने रहेकाले वि.सं. २०८६ को प्रक्षेपित ५-९ वर्ष उमेरसमूहको बालबालिकाको कुल जनसङ्ख्यालाई १००% NER मानी सोबाट हुनआउने कुल सङ्ख्यालाई विद्यार्थी भर्नाका रूपमा लिनुहोस्।
- ३) विद्यालय शिक्षामा विद्यार्थी भर्ना प्रवृत्तिलाई हेर्दा प्रत्येक कक्षामा तोकिएको उमेरसमूहभन्दा कम र बढी उमेरका बालबालिका हुने भएकाले विगत पाँच वर्षको प्रवृत्तिको आधारमा कक्षागत कुल भर्नामा कम र बढी उमेरका बालबालिकाको हिस्सा पत्ता लगाउनुहोस्। उक्त हिस्साको विश्लेषण गरी योजना अवधिभरमा कक्षा १ मा प्रवेश हुने बालबालिकाको उमेरलाई स्थिर गर्न र आधारभूत शिक्षाको आन्तरिक सक्षमता सुधार गर्न कम र बढी उमेरका बालबालिकाको हिस्सालाई कम गर्दै लैजाने छुट्टै लक्ष्य निर्धारण गर्नुहोस् (जस्तो हाल कक्षा १-५ मा कम र बढी उमेरका बालबालिकाको हिस्सा ३०% छ भने वि.सं. २०८६ मा सो हिस्सा १०% मा झार्ने)।
- ४) कुल विद्यार्थी भर्नामा कम र बढी उमेरका बालबालिकाको उपस्थितिलाई समेत ध्यानमा राखेर वि.सं. २०८६ मा कक्षा १-५ मा सबै उमेर समूहहरूको अनुमानित कुल विद्यार्थी भर्ना समायोजन गर्नुहोस् (१०० NER बाट हुन् आउने सङ्ख्या र १०% कम र बढी उमेरका बालबालिकाको सङ्ख्या)। उदाहरणका लागि, यदि स्थानीय तह “क” मा वि.सं. २०८६ मा कक्षा १-५ मा कुल विद्यार्थी भर्नामा कम र बढी उमेरका बालबालिकाको हिस्सा १०% रहन्छ भन्ने लक्ष्य राखिएको छ भने, कक्षा १-५ को कुल विद्यार्थी भर्नामा ती बाहेकको विद्यार्थी भर्नाको अनुमानित अंश ९०% हुन्छ।
- ५) कक्षा १-५ को आधार वर्षको (वि.सं. २०८१) विद्यार्थी भर्नाको सङ्ख्या (वास्तविक) र योजनाको अन्तिम वर्ष वि.सं. २०८६ को समायोजित कुल विद्यार्थी भर्नाको सङ्ख्यालाई लिएर आधार वर्ष र अन्तिम लक्ष्य वर्षबिचको विद्यार्थी भर्नाको स्थानीय तह तहको (सम्भव भए सम्म वडागत पनि) औसत वार्षिक वृद्धि दर अनुमान गर्नुहोस्।
- ६) विद्यार्थी भर्नाको अनुमानित औसत वार्षिक वृद्धि दर र आधार वर्षको वास्तविक विद्यार्थी भर्नाको प्रयोग गर्दै आधार वर्ष र लक्षित वर्षबिचका वर्षका लागि विद्यार्थी भर्नाको लक्ष्य निर्धारण गर्नुहोस्।

(ख) विद्यार्थी भर्नाको लक्ष्य निर्धारणमा कक्षा सङ्क्रमण विधि (कक्षा उत्तीर्ण भई माथिल्लो कक्षामा जाने दर) को प्रयोग:

विद्यार्थी भर्नाको लक्ष्य निर्धारणमा प्रयोग गर्न सकिने अर्को प्रचलित विधि “कक्षा सङ्क्रमण विधि (कक्षा उत्तीर्ण भई माथिल्लो कक्षामा जाने दरको विधि)” हो। यस विधिमा कक्षागत उत्तीर्ण हुने, कक्षा दोहोर्याउने, कक्षा छाड्ने लगायत अन्य महत्त्वपूर्ण सूचकका पक्षलाई समेटिएको हुन्छ। कक्षा सङ्क्रमण विधिमा कक्षा १ को खुद प्रवेश दरलाई प्रयोग गरिन्छ। त्यस्तै कक्षागत उत्तीर्ण, कक्षा दोहोर्याउने तथा कक्षा छाड्ने सङ्ख्या तथा दरको प्रयोग गरिन्छ। यसबाट स्थानीय तह तहको विद्यार्थी भर्नामा भविष्यमा हुने परिवर्तनमा कुन तत्त्वको असर प्रभावकारी रहयो भनी थाहा पाउन सकिन्छ। यस विधिमा विद्यार्थी प्रवाहका विभिन्न संयोजनबाट विभिन्न सभावित प्रतिफल प्राप्त गर्न सकिन्छ जसमा निश्चित अनुमानका आधारमा शैक्षिक योजनाका लागि उपयोगी हुने विद्यार्थी भर्ना र प्रतिफलका विभिन्न सूचक सजिलैसँग निकाल्न सकिन्छ। यस विधिमा तल उल्लेखित उदाहरणअनुसारका चरण अपनाउनु पर्छ।

चरण १: सर्वप्रथम सन् २०१९ देखि २०२३ सम्मको पाँच वर्ष उमेरको जनसङ्ख्या पत्ता लगाउने र कक्षा १ देखि ५ को कक्षागत विद्यार्थी भर्नासमेत निकाल्ने। यसपछि यसैका आधारमा सन् २०२४ देखि २०३० सम्मको विद्यार्थी भर्ना प्रक्षेपण गर्ने। भर्ना प्रक्षेपणका लागि तलका चरणमा वर्णन गरिएको विधि प्रयोग गर्ने।

चरण २: कक्षा १ को कुल विद्यार्थीमा कक्षा दोहोर्याउने सङ्ख्या घटाई सन् २०१९ देखि २०२३ सम्मको कक्षा १ को नयाँ भर्ना निकाल्ने। उदाहरणका लागि मानौं, सन् २०१९ मा कक्षा १ को कुल विद्यार्थी सङ्ख्या ५३ जना थियो र कक्षा दोहोर्याउने सङ्ख्या १४ थियो भने त्यस वर्ष कक्षा १ मा शुद्ध नयाँ भर्ना हुने विद्यार्थी सङ्ख्या ३९ (५३-१४=३९) थिए भन्ने थाहा हुन्छ। यसरी नै सन् २०२३ सम्मको कक्षा १ को शुद्ध नयाँ भर्ना हुने विद्यार्थी सङ्ख्या निकाल्नुहोस्।

चरण ३: यसपछि माथि चरण १ र २ मा सन् २०१९ देखि २०२३ सम्मका लागि निकालिएका पाँच वर्ष उमेरको जनसङ्ख्या र कक्षा १ मा शुद्ध नयाँ भर्ना विवरणलाई प्रयोग गरी प्रत्येक वर्षको शुद्ध नयाँ भर्नालाई सोही वर्षको पाँच वर्ष उमेरको जनसङ्ख्याले भाग गरेर सन् २०१९ देखि २०२३ सम्मको खुद प्रवेश दर निकाल्ने। उदाहरणका लागि सन् २०१९ मा कक्षा १ मा नयाँ भर्ना ३९ र पाँच वर्षको जनसङ्ख्या ७० थियो भने खुद प्रवेश दर ५५.७ प्रतिशत हुन आउँछ। यसै गरी, सन् २०२३ सम्मको कक्षा १ को नयाँ प्रवेश दर निकाल्नुहोस्।

सूत्र

कक्षा १ मा खुद प्रवेश दर	(५३-१४)	X १००	=५५.७
	७०		

चरण ४: यस विधिको प्रयोगमा एउटा मान्यता तथा अनुमानलाई ख्याल गरिन्छ, त्योहो आधार वर्षको कक्षा १ को खुद प्रवेश दर नै योजनाको अन्तिम वर्षसम्म स्थिर रहन्छ। उदाहरणका लागि हाम्रो स्थानीय तहको शैक्षिक योजनाको आधार वर्ष सन् २०२३ हो र योजनाको अन्तिम वर्ष सन् २०३०/३१ हो। अब, यस विधिमा सन् २०२३ को खुद प्रवेश दर नै सन् २०२४ देखि २०३०/३१ सम्म स्थिर रहने छ भन्ने अनुमान गर्नुपर्छ:-

१. सन् २०२३ देखि २०३० सम्मको नयाँ भर्ना दर समान हुने छ ।
२. यदि सन् २०३० सम्म सबैका लागि आधारभूत शिक्षा अनिवार्य र निःशुल्क उपलब्ध गराउने नीति राखिन्छ भने सर्वप्रथम कक्षा १ को कुल प्रवेश दरको लक्ष्य त्यहीअनुसार निश्चित गर्ने
३. कक्षा १ को कुल प्रवेश दरमा पाँच वर्षभन्दा मुनि र माथिका विद्यार्थी समेत गरी १३० प्रतिशत छ भने पाँच वर्षभन्दा मुनि र माथिका विद्यार्थीको सङ्ख्याकति प्रतिशतले घटाउने भन्ने लक्ष्य किटान गर्नुपर्छ ।

चरण ५: अब सन् २०२४ देखि २०३० सम्मको नयाँ भर्ना सङ्ख्या निकाल्ने । यसका लागि माथिको चरण ४ मा सन् २०२३ का लागि निकालिएको कक्षा १ को प्रवेश दरले प्रत्येक वर्षको पाँच वर्ष उमेर समूहको जनसङ्ख्यालाई गुणन गर्दै सन् २०२४ देखि २०३० सम्मका लागि कक्षा १ को कुल प्रवेश सङ्ख्या निकाल्ने । उदाहरणका लागि सन् २०२४ को विद्यार्थी सङ्ख्या यसप्रकार निकाल्न सकिन्छ । मानौँ:

१. सन् २०२३ मा कक्षा १ को प्रवेश दर ७०% छ र
२. सन् २०२४ को पाँच वर्ष उमेर समूहको जनसङ्ख्या ११५ छ भने

सूत्र

सन् २०२४ मा कक्षा १ को खुद प्रवेश दर	७०.०	X ११५	=८१
	१००		

चरण ६: सन् २०१९ देखि २०२३ सम्मको विद्यार्थी भर्नामा कक्षा दोहोर्याउने सङ्ख्या घटाई उत्तीर्ण सङ्ख्या निकाल्ने । त्यसपछि सन् २०१९ देखि २०२३ सम्मको प्रत्येक कक्षाको कक्षा दोहोर्याउने र उत्तीर्ण सङ्ख्यालाई प्रयोग गरी कक्षा दोहोर्याउने र उत्तीर्ण दर निकाल्ने ।

चरण ७: वास्तविक उत्तीर्ण दर र कक्षा दोहोर्याउने दरको आधारमा सन् २०२४ देखि २०३० सम्मको दर प्रक्षेपण गर्ने । यसको निमित्त विगत पाँच शैक्षिक सत्रका उत्तीर्ण दर र कक्षा दोहोर्याउने दरको तथ्याङ्क प्रवृत्ति प्रयोग गर्न सकिन्छ । यदि यकिन छैन भने एउटा कुनै अङ्कलाई आधार मानी प्रयोग गर्न सकिन्छ ।

चरण ८: कक्षा १ को कक्षा दोहोर्याउने सङ्ख्या निकाल्नुहोस् र त्यसमा नयाँ भर्ना हुने सङ्ख्या जोडी कक्षा १ को कुल भर्ना निकाल्नुहोस् । यही विधि प्रयोग गरी सन् २०३० सम्मको कक्षा १ को कुल भर्ना निकाल्नुहोस् ।

चरण ९: कक्षा १ को प्रक्षेपित कक्षा उत्तीर्ण दर भर्ना सङ्ख्याको आधारमा सन् २०२४ देखि २०३० सम्मको माथिल्लो कक्षामा उत्तीर्ण भई जाने विद्यार्थीको सङ्ख्या निकाल्नुहोस् । त्यसपछि उक्त तल्लो कक्षाबाट उत्तीर्ण भई माथिल्लो कक्षामा जाने विद्यार्थी सङ्ख्यामा कक्षा २ मा कक्षा दोहोर्याउने सङ्ख्या जोडी कक्षा २ को विद्यार्थी सङ्ख्या पत्ता लगाउनुहोस् । यसै विधिबाट बाँकी कक्षाको विद्यार्थी सङ्ख्या सन् २०२४ देखि २०३० सम्मका लागि प्रक्षेपण गर्नुहोस् ।

चरण १०: अब सन् २०२४ देखि २०३० सम्मको कक्षागत विद्यार्थी प्रक्षेपण गरिसकेपछि सबै कक्षाको विद्यार्थी सङ्ख्या जोडी तहगत कुल विद्यार्थी सङ्ख्या पत्ता लगाउनुहोस् ।

चरण ११: सन् २०२४ देखि २०३० सम्मको प्रक्षेपित विद्यार्थी सङ्ख्या र ५ देखि ९ वर्ष उमेर समूहका जनसङ्ख्याबिचमा तुलना गरी प्रत्येक वर्षको विद्यार्थी र जनसङ्ख्याको अनुपात निकाल्नुहोस् ।

चरण १२: सन् २०२४ देखि २०३० सम्मको प्रक्षेपित विद्यार्थी सङ्ख्याको लक्ष्यको आधारमा कक्षा १ र ५ को विद्यार्थी सङ्ख्यालाई तुलना गरी सन् २०३० सम्मको वार्षिक कक्षा टिकाउ दर निकाल्नुहोस् ।

चरण १३: यसरी नै छात्रछात्रा र अन्य खण्डीकृत भर्नाका लागि छुट्टाछुट्टै अभ्यास गर्नुहोस् ।

(ग) विद्यार्थी भर्नाको लक्ष्य निर्धारणमा कक्षागत विद्यार्थी प्रवाह र कम्पाउन्ड वार्षिक वृद्धि दर (Compound Annual Growth Rate) को मिश्रित प्रयोग

यो विधि सङ्घीय शिक्षा, विज्ञान तथा प्रविधि मन्त्रालयले निर्माण गरी कार्यान्वयनमा रहेको विद्यालय शिक्षाको १० वर्षे शिक्षा योजनामा प्रयोग भएको विधि हो । यस विधिका लागि निम्नानुसारका चरण अवलम्बन गर्नुपर्छ :

चरण १: माथि बुँदा “२ विद्यार्थी भर्नाको लक्ष्य निर्धारण” को चरण १ देखि ३ सम्मका प्रक्रिया र तथ्याङ्क एवम् सूचनाको व्यवस्थापन गर्नुहोस् ।

चरण २: आधिकारिक स्रोतबाट प्राप्त शैक्षिक व्यवस्थापन र कार्यक्रमअनुसारको उमेरगत (Single age) प्रक्षेपित जनसङ्ख्या (२०२३ देखि २०३० सम्मको)

चरण ३: विगत पाँच वा तीन वर्षको प्रारम्भिक बालविकास र शिक्षा को GER र NER, कक्षा १ मा नयाँ भर्ना भएका बालबालिकामध्ये प्रारम्भिक बालविकास र शिक्षा को अनुभव लिई आएका बालबालिकाको सङ्ख्या र प्रतिशत, कक्षा १ को GIR र NIR, कक्षा १ देखि १० सम्मको उत्तीर्ण दर, कक्षा दोहोर्नाउने दर, कक्षा छाड्ने दर, कक्षा ११ र १२ को उत्तीर्ण दर, आधारभूत (कक्षा १-५) बाट आधारभूत तह (कक्षा ६-८) मा सङ्क्रमण दर, आधारभूत तह (कक्षा ६-८) बाट माध्यमिक तह (कक्षा ९-१०) र माध्यमिक तह (कक्षा ९-१०) बाट माध्यमिक तह (कक्षा ११-१२) मा सङ्क्रमण दरको सूचक विकास (Calculation) र विश्लेषण गर्नुहोस् । यस अतिरिक्त विगत तीन वर्षको कार्यक्रमगत बजेट र सोको खर्च विवरण समेत सङ्कलन र विश्लेषण गर्नुहोस् । विश्लेषणको कार्य यसप्रकार गर्नुहोस् :

- माथिका सूचकको विकास र ती प्रत्येक सूचकको वर्तमान परिणाम देखिने हालको अवस्था र योजना अवधिको लक्ष्य निर्धारण गर्नुहोस् । यसका लागि प्रत्येक सूचकमा दिइएका चारओटा कार्य गर्नुहोस्:

पहिलो: विद्यालय शिक्षाका विभिन्न पक्षका बारेमा स्थानीय तह आफैँले वा सङ्घीय तथा प्रदेश सरकार वा अन्य निकाय/व्यक्तित्वबाट भएरका सम्बन्धित अनुसन्धान तथा मूल्याङ्कनको निष्कर्षलाई विश्लेषण गर्ने,

दोस्रो: स्थानीय तह तहमा विगतमा सञ्चालित योजनाअन्तर्गतका कार्यक्रमको गतिविधि र तिनबाट यी सूचकमा प्राप्त प्रमाणिक उपलब्धिको विश्लेषण र समीक्षा,

तेस्रो: स्थानीय तह तहका विभिन्न सरोकारवालाको (अभिभावक, वि.व्य..स./अभिभावक सङ्घ, विद्यालय, विद्यार्थी र अन्य) अपेक्षाको विश्लेषण र समीक्षा,

चौथो: स्थानीय तह तहको शैक्षिक गतिविधिको ऐतिहासिक प्रवृत्ति विश्लेषण र समीक्षा गर्ने सूचकगत निर्धारण गरिने लक्ष्य स्थानीय तह तहको शैक्षिक योजनाभित्र तय गरिने रणनीति, परियोजना, कार्यक्रम र कार्यसँग तालमेल हुनुपर्छ। शैक्षिक योजनामा लक्ष्य निर्धारण गर्दा तीन कुरामा ध्यान दिनुपर्छ: सूचकगत हालको अवस्था पहिचान गर्ने (कहाँ छौँ भन्ने जानकारी लिन), अन्तिम लक्ष्य निर्धारण (के प्राप्ति गर्ने भन्नका लागि यकिन हुनु) जसले योजनाको रणनीति, परियोजना, कार्यक्रम र कार्य/गतिविधिको उपलब्धिको अन्तिम अवस्थाको प्रतिनिधित्व गर्छ भने तेस्रोमा योजनाको वार्षिक लक्ष्यको तय गर्ने (सूचकगत हालको अवस्था र अन्तिम लक्ष्यका आधारमा के र कति गर्ने भनी तय गर्न) जुन योजनाको कार्यान्वयन वर्ष र अन्तरिम लक्ष्य हुन् ।

लक्ष्य निर्धारण गर्न प्रचलित दुई प्रकारका दृष्टिकोण छन्: पहिलोमा सूचकगत हालको अवस्था पहिचान पछि क्रमशः वार्षिक लक्ष्य निर्धारण गर्दै जाने र त्यसपछि सबै वार्षिक लक्ष्यको एकत्रीकरण गरेर वा अन्तिम वर्षको वार्षिक लक्ष्य निर्धारण गरेर सो नै अन्तिम लक्ष्य हो भन्ने मानिन्छ। दोस्रोमा सूचकगत हालको अवस्था पहिचानपछि योजनाको अन्तिम लक्ष्य निर्धारण गरिन्छ। त्यसपछि अन्तिम लक्ष्य हासिल गर्नका लागि वार्षिक लक्ष्य प्रक्षेपण गरी वितरण गरिन्छ। यीमध्ये हाम्रा विगतका र हालको आवधिक योजनाको निर्माणमा प्रयोग हुँदै आएको दोस्रो दृष्टिकोण हो ।

चरण ४: उल्लिखित सूचकको अन्तिम र वार्षिक/अन्तरिम लक्ष्य (प्रतिशतका रूपमा) निर्धारणको कार्य सकिएपछि यसप्रकार कक्षागत विद्यार्थी सङ्ख्या निकाल्नुपर्छ:

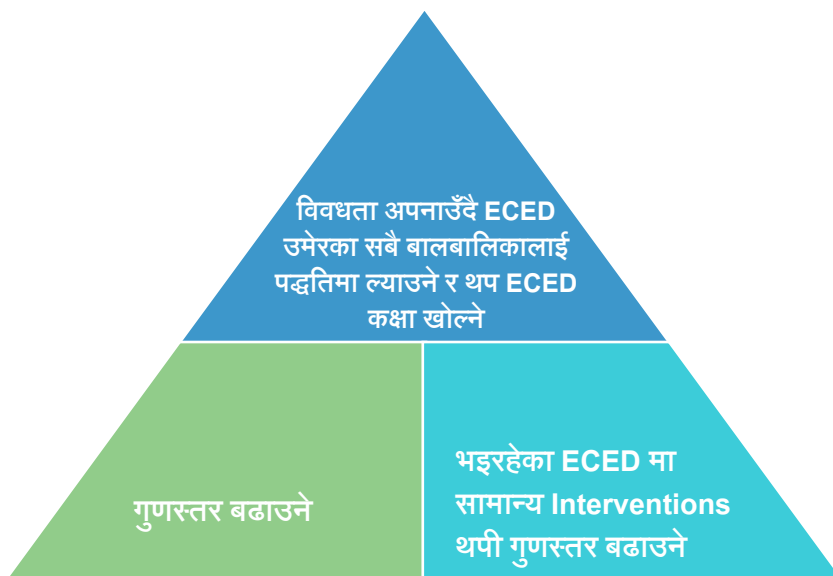
१. सन् २०२३-२०३० सम्मका लागि प्रक्षेपण गरिएको चार वर्षका बालबालिकाको वार्षिक जनसङ्ख्यालाई सोही वर्षको प्रारम्भिक बालविकास र शिक्षा को प्रक्षेपित वार्षिक NER ले गुणन गरी १०० ले भाग गर्ने र प्रारम्भिक बालविकास र शिक्षा कार्यक्रममा भर्ना हुने लक्षित बालबालिकाको वार्षिक सङ्ख्या निकाल्नुहोस्।
२. सन् २०२३-२०३० सम्मका लागि प्रक्षेपण गरिएको ३-४ वर्षका बालबालिकाको वार्षिक जनसङ्ख्यालाई सोही वर्षको प्रारम्भिक बालविकास र शिक्षाको प्रक्षेपित वार्षिक GER ले गुणन गरी १०० ले भाग गर्ने र प्रारम्भिक बालविकास र शिक्षा कार्यक्रममा भर्ना हुने कुल बालबालिकाको वार्षिक सङ्ख्या निकाल्नुहोस्।

स्थानीय तहको शैक्षिक योजनामा लक्ष्य निर्धारण गर्दा (खासगरी विद्यार्थी भर्नामा) केही सर्वस्वीकार्य प्रक्रिया/मान्यतालाई ख्याल गर्नुपर्छ जसमा विद्यार्थी भर्नाको लक्ष्य निर्धारणको चरणमा योजना समितिले योजना कार्यान्वयनसँग सम्बन्धित स्थानीय तहका सबै पदाधिकारी एवम् व्यक्ति /सदस्य र अन्य निकाय तथा साझेदारबिच समन्वय र गहन छलफल गर्नुपर्छ ताकि योजना कार्यान्वयनको दौरानमा निर्धारण गरिएका लक्ष्य प्राप्तिका लागि बजेट र अन्य स्रोतहरूको सुनिश्चित गर्न सकियोस्।

उदाहरणका लागि:

हामीले माथि Problem Tree र SWOT विश्लेषणको नमुनामा अभ्यास गरेको प्रारम्भिक बालविकास र शिक्षा कार्यक्रमको सुधारलाई उदाहरणका रूपमा लिएौं:

हामी कुनै एक स्थानीय तहको १० वर्षे विद्यालय शिक्षा क्षेत्रको योजना बनाउँदै छौं। हाम्रो स्थानीय तहको प्रारम्भिक बालविकास र शिक्षासँग सम्बन्धित विभिन्न सूचकको आधारमा वर्तमान अवस्थाको विश्लेषण गर्दा “सञ्चालित सबै प्रारम्भिक बालविकास र शिक्षामा अध्ययनरत बालबालिकाले तोकिएका प्रारम्भिक सिकाइ र विकासका मापदण्ड पूरा गर्न सकेका छैनन् जसका कारण प्रारम्भिक बालविकास र शिक्षामा भर्ना, सहभागिता र आधारभूत शिक्षाको आन्तरिक प्रभावकारितामा अपेक्षितरूपमा सुधार भएको छैन।” भन्ने जानकारी यकिन गरियो। अब योजना समितिले यससम्बन्धी योजना लक्ष्य निर्धारण गर्न भनी प्राविधिकरूपमा प्राप्त गर्न सम्भव हुनसक्ने लक्ष्यसहित प्रस्तुति र छलफलका लागि माथि छलफल गरिएका प्रक्रिया/मान्यतालाई ख्याल गर्दै सम्बन्धित सबै पदाधिकारी र व्यक्ति तथा निकायसँग छलफल गरियो। अब, यस छलफलमा हाम्रो स्थानीय तहको प्रमुखले चाहिँ प्रारम्भिक बालविकास र शिक्षा व्यवस्थापन र सञ्चालनमा विविधता अपनाउँदै प्रारम्भिक बालविकास र शिक्षा उमेरका सबै बालबालिकालाई पद्धतिमा ल्याउने र थप प्रारम्भिक बालविकास र शिक्षा कक्षा खोल्न चाहनुहुन्छ। अन्य आर्थिक र प्राविधिक सहयोगी संस्था र व्यक्तितहरू गुणस्तर बढाउन चाहन्छन् र हाम्रो स्थानीय तहको प्रशासकीय प्रमुख, वित्तीय अधिकारी र अन्य पदाधिकारी चाँही हालकै प्रारम्भिक बालविकास र शिक्षा कार्यक्रममा सामान्य Interventions थपी गरी गुणस्तर बढाउन चाहन्छ। यस अवस्थामा योजना समितिले तल त्रिभुजमा देखाएअनुसार विश्लेषण गरी यी सबै यथार्थ र मान्य तथा विचारलाई आजको गतिशील र प्रतिस्पर्धी परिवेशमा कसरी सम्बोधन गरी यथार्थ लक्ष्य निर्धारण गर्न सकिन्छ भनी थप अभ्यास गर्नुपर्छ।

माथिको त्रिभुजले विभिन्न लक्ष्यसँग सम्बन्धित आवश्यकता छन् भनी देखाउँदछ । यदि योजना समितिले त्रिभुजको एक भाग हटाइदियो भने त्यसले बाँकी दुई सङ्कुचित हुन् जानछन् । उदाहरणका लागि, यदि हामीले प्रारम्भिक बालविकास र शिक्षा मा गुणस्तर बढाउन र Interventions थप गर्न चाह्यौं भने तब विविधता र समानता हराउने सक्छ । यसका लागि हामीले विभिन्न विकल्पका बारेमा थप कार्य गरी पुनः छलफल गर्नुपर्छ । जसमा:

- **पहिलो विकल्पमा:** उपलब्ध हुनसक्ने आर्थिक स्रोत/बजेटसँग भर्ना लक्ष्य गर्ने; यसका लागि प्रारम्भिक बालविकास र शिक्षा को भर्नामा तोकिएको उमेरभन्दा कम र बढी उमेरका बालबालिकाको सङ्ख्यालाई कम गर्ने र तिनका लागि वैकल्पिक व्यवस्था गर्ने
- **दोस्रो विकल्पमा:** लक्ष्यअनुसारका परिणाममा आइपर्ने कमीकमजोरीको पूर्वानुमान विश्लेषण गर्ने: माथिका लक्ष्यका बारेमा (प्रारम्भिक बालविकास र शिक्षा कार्यक्रममा विविधता, प्रारम्भिक बालविकास र शिक्षा उमेरका सबै बालबालिकालाई पहुँच, थप प्रारम्भिक बालविकास र शिक्षा कक्षा खोल्ने, गुणस्तर अभिवृद्धि, थप Intervention, आदि) पूर्वानुमानित कमी कमजोरी विश्लेषण गर्ने । जसमा कुन लक्ष्यमा कहाँ सफलता हुन्छ कहाँ आर्थिक, प्राविधिक र अन्य स्रोतहरूको कमी हुन्छ पहिचान गर्ने
- आर्थिक लागतहरूको परिदृश्य विकास गर्ने र साझा सहमति विकास गर्ने;
 १. यदि हामीले विगत वर्षमा गर्दै आएको लागतबाट नै उल्लिखित कार्य गछौं भने विविधता, पहुँचमा वृद्धि र गुणस्तर देखाउने
 २. यदि हामीले वित्तीय सहायता प्रक्रियालाई बालबालिका भर्ना र गुणस्तरमा उल्लेखनीय सुधार हासिल गर्न व्यवस्थापन गछौं भने, विविधतालाई अनिवार्यरूपमा हालकै अवस्थामा देखाउने
 ३. यदि हामीले बालबालिका भर्ना र वित्तीय सहायता प्रक्रियालाई विविधतामा उल्लेखनीय सुधार हासिल गर्न व्यवस्थापन गछौं भने गुणस्तरलाई अनिवार्यरूपमा हालकै अवस्थामा देखाउने
 ४. यदि हामीले सबै लक्ष्यलाई व्यवस्थापन गछौं भने, आर्थिक सहायतालाई वृद्धि गर्ने देखाउने

अन्तमा पुनः संयुक्त छलफल राख्ने र माथिकामध्ये कुनै एक उपयुक्त आर्थिक लागतको परिदृश्यमा साझा सहमति विकास गर्ने तर यसपछि प्रारम्भिक लक्ष्यमा परिवर्तन हुन सक्छ र त्यसैलाई नै अन्तिम लक्ष्य मानी योजनामा राख्नुपर्छ ।

सङ्घीय तहमा शिक्षा, बिज्ञान तथा प्रविधि मन्त्रालयले सन् २०२२/२३-२०३१/३२ का लागि मुलुकको १० वर्षे विद्यालय शिक्षा क्षेत्र योजना निर्माण गरी कार्यान्वयनमा ल्याएको छ । उक्त योजनाको कार्यान्वयनबाट मुलुकले केके प्राप्ति गर्ने भनी मुख्यमुख्य कार्यसम्पादन सूचकको विकास र तिनको लक्ष्य निर्धारण गरेको छ । आगामी दुई वर्ष, तीन वर्ष र पाँच वर्षहरूका लागि तोकिएका ती सूचकगत राष्ट्रिय लक्ष्य सहितको विवरण दिइएको तालिकामा प्रस्तुत गरिएको छ । यस तालिकामा प्रस्तुत सूचक वर्तमान अवस्था विश्लेषण गर्न विकास गरिएका र दिगो विकास लक्ष्य ४ को National Indicator Framework (NIF) मा उल्लिखित सूचकबाट मुख्यमुख्य कार्यसम्पादन सूचक तय गरिएकाले स्थानीय तह तहको शिक्षा योजनामा पनि यस तालिकामा उल्लिखित सूचक अनिवार्य राख्न

पछ तर यी बाहेक स्थानीय तहले अन्य कुनै विषय क्षेत्रसँग सम्बन्धित सूचक विकास गरी योजनामा राख्न चाहेको छ भने पनि यस तालिकामा राख्न सकिन्छः

क्र. स.	सूचक	सूचकको तहको	आधार वर्ष २०८१	२०८३	२०८५	२०८७	सूचकको स्रोत	तथ्याङ्कको स्रोत
१. प्रारम्भिक बालविकास र शिक्षा								
१.१	प्रारम्भिक बालविकास र शिक्षामा कुल भर्ना दर* (%)	स्थानीय						
		प्रदेश						
		राष्ट्रिय	८६.२	८९.५	९४.०	९९.०		
१.२	प्रारम्भिक बालविकास र शिक्षाको अनुभव लिई कक्षा १ मा नयाँ भर्ना भएका बालबालिका* (%)	स्थानीय						
		प्रदेश						
		राष्ट्रिय	६८.६	७३.०	८५.०	९५.०		
२. आधारभूत शिक्षा (कक्षा १ - ८)								
२.१	कक्षा १ मा नयाँ भर्ना भएका बालबालिकाको खुदप्रवेश दर (%)	स्थानीय						
		प्रदेश						
		राष्ट्रिय	९६.७	९७.५	९९.०	१००		
२.२	कक्षा १ मा नयाँ भर्ना भएका बालबालिकाको कुल प्रवेश दर (%)	स्थानीय						
		प्रदेश						
		राष्ट्रिय	१२१.९	११५.०	१०७.०	१०५.०		
२.३	आधारभूत तह (प्राथमिक कक्षा १-५) मा खुद भर्ना दर* (%)	स्थानीय						
		प्रदेश						
		राष्ट्रिय	९७.१	९९.०	९९.५	१००		
२.४	आधारभूत तह (प्राथमिक कक्षा १-५) मा कुल भर्ना दर* (%)	स्थानीय						
		प्रदेश						
		राष्ट्रिय	११९.२	११५.०				
२.५	आधारभूत तहको कक्षा ५ को खुद प्रवेश दर* (%)	स्थानीय						
		प्रदेश						
		राष्ट्रिय	९८.३					
२.६	आधारभूत तहको कक्षा ५ को कुल प्रवेश दर* (%)	स्थानीय						
		प्रदेश						
		राष्ट्रिय	११३	११०	१०७	१०५.०		

क्र. स.	सूचक	सूचकको तहको	आधार वर्ष २०८१	२०८३	२०८५	२०८७	सूचकको स्रोत	तथ्याङ्कको स्रोत
२.७	आधारभूत तहको कक्षा ५ सम्म टिकाउ दर* (%)	स्थानीय						
		प्रदेश						
		राष्ट्रिय	९३.०					
२.८	आधारभूत तह (प्राथमिक कक्षा ५) पूरा गर्ने दर* (%)	स्थानीय						
		प्रदेश						
		राष्ट्रिय	८५.८	९३.१	९५.५	९९.५		
२.९	आधारभूत तहमा (प्राथमिक कक्षा १-५) मा भर्ना भएका ५-९ वर्ष उमेरभन्दा माथिका बालबालिका* (%)	स्थानीय						
		प्रदेश						
		राष्ट्रिय	२२.२	२०.०	१५.०	१०.०		
२.१०	आधारभूत तह (प्राथमिक कक्षा १-५) कुल भर्ना दरमा लैङ्गिक समता सूचाङ्क*	स्थानीय						
		प्रदेश						
		राष्ट्रिय	१.०६			१.०१		
२.११	आधारभूत तह (कक्षा १-८) मा खुद भर्ना दर* (%)	स्थानीय						
		प्रदेश						
		राष्ट्रिय	९३.४	९९.०		१००		
२.१२	आधारभूत तह (कक्षा १-८) मा कुल भर्ना दर (%)	स्थानीय						
		प्रदेश						
		राष्ट्रिय	११०.४					
२.१३	आधारभूत तहको कक्षा ८ सम्मको टिकाउ दर* (%)	स्थानीय						
		प्रदेश						
		राष्ट्रिय	७९.३			९५.०		
२.१४	आधारभूत तहको कक्षा १ मा भर्ना भई कक्षा ८ पूरा गर्ने दर*(%)	स्थानीय						
		प्रदेश						
		राष्ट्रिय	७२.७			९५.०		
२.१५	आधारभूत तह(कक्षा १-८) कुल भर्ना दरमा लैङ्गिक समता सूचक*	स्थानीय						
		प्रदेश						
		राष्ट्रिय	१.०१	१.०१				

क्र. स.	सूचक	सूचकको तहको	आधार वर्ष २०८१	२०८३	२०८५	२०८७	सूचकको स्रोत	तथ्याङ्कको स्रोत	
२.१६	कक्षा ३ मा न्यूनतम सिकाइ उपलब्धि हासिल गरेका (कक्षा ३ को आधारभूत वा तह २ हासिल भएका) बालबालिकाको सङ्ख्या (%)	नेपाली भाषा	स्थानीय						
			प्रदेश						
			राष्ट्रिय	कार्तिक-मङ्सिरमा नयाँ नतिजा आउने भएकाले सोहीबमोजिमपछि राखिने					
		गणित	स्थानीय	कार्तिक-मङ्सिरमा नयाँ नतिजा आउने भएकाले सोहीबमोजिमपछि राखिने					
			प्रदेश						
			राष्ट्रिय						
२.१७	कक्षा ५ मा न्यूनतम सिकाइ उपलब्धि हासिल गरेका (कक्षा ५ को आधारभूत तह हासिल भएका) बालबालिकाको सङ्ख्या (%)	नेपाली भाषा	स्थानीय						
			प्रदेश						
			राष्ट्रिय	४५.०	५२.०	६०.०	७०.०		
		गणित	स्थानीय						
			प्रदेश						
			राष्ट्रिय	२८.३	४०.०	६०.०	७०.०		
अङ्ग्रेजी	स्थानीय								
	प्रदेश								
	राष्ट्रिय								
२.१८	कक्षा ८ मा न्यूनतम सिकाइ उपलब्धि हासिल गरेका (कक्षा ८ को तह ३ हासिल भएका) बालबालिकाको सङ्ख्या (%)	नेपाली भाषा	स्थानीय						
			प्रदेश						
			राष्ट्रिय	६८.५	७०	७२	७५		
		गणित	स्थानीय						
			प्रदेश						
			राष्ट्रिय	५३.५	६०.०	६५.०	७०.०		
		विज्ञान	स्थानीय						
			प्रदेश						
			राष्ट्रिय	४३.८	५०.०	६०.०	७०.०		

क्र. स.	सूचक	सूचकको तहको	आधार वर्ष २०८१	२०८३	२०८५	२०८७	सूचकको स्रोत	तथ्याङ्कको स्रोत
२.१९	विद्यालय बाहिर रहेका बालबालिका* (%)	आधारभूत (कक्षा १-५)	स्थानीय					
		प्रदेश						
		राष्ट्रिय	२.९	१.०	०.५	०		
		आधारभूत (कक्षा १-८)	स्थानीय					
		प्रदेश						
		राष्ट्रिय	६.६		१.०	०		
२.२०	आधारभूत तह (कक्षा १-८) अध्यापनरत कुल शिक्षक मध्ये महिला शिक्षकको सङ्ख्या*(%)	स्थानीय						
		प्रदेश						
		राष्ट्रिय	४३.७	४५.०	५०.०	५०.०		
३. माध्यमिक शिक्षा (कक्षा ९-१२)								
३.१	माध्यमिक तह (कक्षा ९-१२) मा खुद भर्ना दर* (%)	स्थानीय						
		प्रदेश						
		राष्ट्रिय	४७.६		६५.०			
३.२	माध्यमिक तह (कक्षा ९-१२) मा कुल भर्ना दर* (%)	स्थानीय						
		प्रदेश						
		राष्ट्रिय	७१.४			९९.०		
३.३	माध्यमिक तहमा कुल भर्ना दरमा लैङ्गिक समता सूचक* (कक्षा ९-१२)	स्थानीय						
		प्रदेश						
		राष्ट्रिय	१.०२	१.००	१.००	१.००		
३.४	आधारभूत तहबाट माध्यमिक तहमा ट्रान्जिसन दर* (%)	स्थानीय						
		प्रदेश						
		राष्ट्रिय	९७.५					
३.५	कक्षा १ मा भर्ना भएका बालबालिका मध्ये कक्षा १० मा पुग्ने दर (%)	स्थानीय						
		प्रदेश						
		राष्ट्रिय	६०.३					
३.६	कक्षा १ मा भर्ना भएका बालबालिका मध्ये कक्षा १२ मा पुग्ने दर (%)	स्थानीय						
		प्रदेश						
		राष्ट्रिय	२४.०					

क्र. स.	सूचक	सूचकको तहको	आधार वर्ष २०८१	२०८३	२०८५	२०८७	सूचकको स्रोत	तथ्याङ्कको स्रोत	
३.७	माध्यमिक तह (कक्षा ९-१२) मा कार्यरत महिला शिक्षक सङ्ख्या* (%)	स्थानीय							
		प्रदेश							
		राष्ट्रिय	२०.६	२२.०	२७.०	३३.०			
३.८	माध्यमिक तह (कक्षा ९-१२) मा अध्ययनरत विद्यार्थी मध्ये विज्ञान र प्राविधिक तथा व्यावसायिक शिक्षा विषयमा भर्ना भएका विद्यार्थी सङ्ख्या*(%)	स्थानीय	विज्ञान						
			प्रा.व्या.						
		प्रदेश	विज्ञान						
			प्रा.व्या.						
		राष्ट्रिय	विज्ञान			१५.०			
			प्रा.व्या.	१०.०	१७.०	३०.०			
३.९	कक्षा १० का विद्यार्थी सिकाइ उपलब्धि* (अङ्कमा)	नेपाली भाषा	स्थानीय						
			प्रदेश						
			राष्ट्रिय						
		गणित	स्थानीय						
			प्रदेश						
			राष्ट्रिय						
		विज्ञान	स्थानीय						
			प्रदेश						
			राष्ट्रिय						
		अङ्ग्रेजी	स्थानीय						
			प्रदेश						
			राष्ट्रिय						

४. जीवनपर्यन्त शिक्षा तथा सिकाइ र अनौपचारिक शिक्षा

४.१	साक्षरता दर (पाँच वर्षभन्दा माथि) (%)	स्थानीय						
		प्रदेश						
		राष्ट्रिय	५८.०		९५.०			
४.२	साक्षरता दर (६ वर्ष भन्दा माथि) (%)	स्थानीय						
		प्रदेश						
		राष्ट्रिय	८२.०	८९.०	९५.०	१००		
४.३	साक्षरता दर (१५-२४ उमेर समूह) (%)	स्थानीय						
		प्रदेश						
		राष्ट्रिय	९२.०		९९.०			

क्र. स.	सूचक	सूचकको तहको	आधार वर्ष २०८१	२०८३	२०८५	२०८७	सूचकको स्रोत	तथ्याङ्कको स्रोत	
४.४	साक्षरता दरमा लैङ्गिक समता (पाँच वर्षभन्दा माथि)	स्थानीय							
		प्रदेश							
		राष्ट्रिय	०.६५			०.८०			
५. प्राविधिक तथा व्यावसायिक शिक्षा र सिप विकास तालिम									
५.१	प्राविधिक तथा व्यावसायिक सिप विकास तथा तालिम प्राप्त आर्थिकरूपले सक्रिय जनशक्ति * (%)	स्थानीय							
		प्रदेश							
		राष्ट्रिय	३१.०	४०.०	५०.०	७५.०			
५.२	प्राविधिक तथा व्यावसायिक शिक्षा(कक्षा ९-१२ वा डिप्लोमा वा प्रि-डिप्लोमा वा सो सरह) उत्तीर्ण जनशक्ति* (वार्षिक सङ्ख्या)	स्थानीय	छात्रा						
			छात्र						
		प्रदेश	छात्रा						
			छात्र						
		राष्ट्रिय	छात्रा						
			छात्र						
६. सुशासन तथा व्यवस्थापन									
६.१	आधारभूत तह (कक्षा १-५) मा विद्यार्थी:शिक्षक अनुपात (सामुदायिक विद्यालय)	स्थानीय							
		प्रदेश							
		राष्ट्रिय	२४:१		३०:१	३०:१			
६.२	आधारभूत तह (कक्षा ६-८) मा विद्यार्थी:शिक्षक अनुपात (सामुदायिक विद्यालय)	स्थानीय							
		प्रदेश							
		राष्ट्रिय	३०:१		३०:१	३०:१			
६.३	आधारभूत तह (कक्षा १-८) मा विद्यार्थी:शिक्षक अनुपात (सामुदायिक विद्यालय)	स्थानीय							
		प्रदेश							
		राष्ट्रिय	३३:१	३१:१	३०:१	३०:१			
६.४	माध्यमिक तह (कक्षा ९-१०) मा विद्यार्थी:शिक्षक अनुपात (सामुदायिक विद्यालय)	स्थानीय							
		प्रदेश							
		राष्ट्रिय	४०:१		३०:१	३०:१			
६.५	माध्यमिक तह (कक्षा ९-१२) मा विद्यार्थी:शिक्षक अनुपात	स्थानीय							
		प्रदेश							
		राष्ट्रिय	४१:१	३५:१	३०:१	३०:१			

क्र. स.	सूचक	सूचकको तहको	आधार वर्ष २०८१	२०८३	२०८५	२०८७	सूचकको स्रोत	तथ्याङ्कको स्रोत
७. शिक्षामा लगानी								
७.१	कुल बजेटको शिक्षा क्षेत्रमा विनियोजित बजेट*(%)	स्थानीय						
		प्रदेश						
		राष्ट्रिय	१०.६८	१५.०	१७.०	२०.०		
७.२	आधारभूत तह (कक्षा १-८) मा प्रति विद्यार्थी सरकारी खर्च (रु. हजारमा)	स्थानीय						
		प्रदेश						
		राष्ट्रिय	१८	२१	२४			
७.३	माध्यमिक तह (कक्षा ९-१२) मा प्रति विद्यार्थी सरकारी खर्च (रु. हजारमा)	स्थानीय						
		प्रदेश						
		राष्ट्रिय	११	१५	१७			

परिच्छेद ३ : शिक्षाका मुख्य उपक्षेत्र

यस परिच्छेदमा विद्यालय शिक्षा क्षेत्रका मुख्य उपक्षेत्र (प्रारम्भिक बालविकास र शिक्षा, आधारभूत शिक्षा, माध्यमिक शिक्षा, अनौपचारिक शिक्षा तथा आजीवन सिकाइ र प्राविधिक तथा उच्च शिक्षा) को वर्तमान अवस्थाको समीक्षा गरी सम्बन्धित उपक्षेत्रको विकासका निमित्त अवलम्बन गर्नुपर्ने उद्देश्य तथा रणनीतिको विस्तृतीकरण गर्नुपर्ने हुन्छ। यस परिच्छेदमा समावेश गरिने उपक्षेत्रलाई वर्तमान अवस्था, उद्देश्य, रणनीति, उपलब्धि तथा नतिजा, र मुख्य क्रियाकलाप तथा लक्ष्य निर्धारण गरी ५ ओटा उपशीर्षकमा विभाजन गरी विश्लेषण गर्नुपर्ने हुन्छ। तथ्याङ्कको विश्लेषण गर्दा तथा नतिजा उल्लेख गर्दा सङ्ख्यामा विश्लेषण गरी आवश्यकताअनुसार प्रतिशतमा पनि दिन सकिन्छ।

३.१ प्रारम्भिक बालविकास र शिक्षा

३.१.१ वर्तमान अवस्था

निम्नलिखित विषयलाई समावेश गरी आफ्नो स्थानीय तहको प्रारम्भिक बालविकास र शिक्षाको वर्तमान अवस्थाको विश्लेषण गर्न सकिन्छ

- प्रारम्भिक बालविकास केन्द्रको सङ्ख्या तथा वडागत वितरण
- सुरक्षित, बालमैत्री, अपाङ्गमैत्री, सिकाइ मैत्री, वातावरणमैत्री जस्ता न्यूनतम पूर्वाधार तथा सिकाइ सक्षमता भएका प्रारम्भिक बालविकास र शिक्षा केन्द्रको सङ्ख्या
- चार वर्ष उमेर समूहका जम्मा बालबालिकाको सङ्ख्या र उनीहरूको भर्ना अवस्था
- प्रारम्भिक बालविकास र शिक्षा कार्यक्रममा सहभागी जम्मा बालबालिकाको सङ्ख्या
- प्रारम्भिक बालविकास र शिक्षामा लैङ्गिक समता
- प्रारम्भिक बालविकास र शिक्षामा कार्यरत शिक्षकहरूको योग्यता, तालिमको अवस्था तथा सेवासुविधा
- प्रारम्भिक बालविकास र शिक्षामा लगानी र स्रोत व्यवस्थापन
- प्रमुख समस्या र चुनौती

३.१.२ उद्देश्य

प्रारम्भिक बालविकास र शिक्षामा स्थानीय तहका उद्देश्य राख्नुहोस्। जस्तै:

१. प्रारम्भिक बालविकास र शिक्षामा सहभागितामूलक पहुँच र सहभागिता सुनिश्चित गर्नु
२. प्रारम्भिक बालविकास र शिक्षाको गुणस्तर सुनिश्चित गर्नु

३.१.३ रणनीति

उल्लिखित उद्देश्य हासिल गर्नका लागि स्थानीय तहले अपनाउने रणनीति उल्लेख गर्नुहोस्। जस्तै:

१. प्रारम्भिक बालविकास र शिक्षामा सबै बालबालिकाको पहुँच सुनिश्चित गर्नका लागि निर्धारित न्यूनतम मापदण्ड, पाठ्यक्रम, प्रारम्भिक सिकाइ तथा विकास मापदण्ड, नर्म्स र ढाँचाअनुसार प्रारम्भिक बालविकास तथा शिक्षा सञ्चालन गर्ने

२. बालविकास केन्द्रको नक्साङ्कन गरी स्थानीय आवश्यकताअनुसार पुनर्वितरण र नयाँ बालविकास केन्द्र स्थापना गर्ने
३. भौगोलिक रूपले बिकट क्षेत्रमा बसोवास गर्ने बालबालिका, अपाङ्गता भइका बालबालिका, विभिन्न लोपोन्मुख तथा सीमान्तकृत समुदायका बालबालिकाका लागि वैकल्पिक बालविकास शिक्षाका नमुनाहरू (परिवारमा आधारित, सानो समूह वा कार्यक्षेत्रमा आधारित, घुम्ती केन्द्र आदि) विकास गरी पहुँच सुनिश्चित गर्ने
४. नमुना बालविकास केन्द्र स्थापना गर्ने
५. प्रारम्भिक बालविकास तथा शिक्षामा लागत सहभागिता अभिवृद्धि गर्ने
६. प्रारम्भिक बालविकास र शिक्षाको प्रभावकारिता वृद्धिका लागि परिवार, समुदाय, गैरसरकारी सङ्घसंस्था, निजी क्षेत्र र विद्यालयबिच सहकार्य गर्ने
७. बालविकास शिक्षकमा महिलालाई प्रथामिकता दिने
८. सहयोगी कार्यकर्ताको क्षमता विकासका लागि विभिन्न तालिम कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने
९. बालकक्षा व्यवस्थापन, कक्षा सजावट, प्रविधिमा आधारित शैक्षिक सामग्री, बाल उद्यानको व्यवस्थापन गर्ने
१०. राष्ट्रिय पाठ्यक्रम प्रारूपमा आधारित भई प्रारम्भिक बालविकास तथा शिक्षाका लागि न्यूनतम सिकाइ कार्यघण्टा सुनिश्चित गर्ने

३.१.४ प्रमुख उपलब्धि तथा नतिजा

उपलब्धि

योजनाको कार्यान्वयनबाट हासिल हुने मुख्य उपलब्धि बुँदागतरूपमा उल्लेख गर्ने । उदाहरणका लागि

- सबै प्रारम्भिक बालविकास तथा शिक्षा केन्द्रले न्यूनतम मापदण्ड पूरा गरेका हुने छन्
- सबै बालबालिकालाई गुणस्तरीय प्रारम्भिक बालविकास तथा शिक्षाको अवसर सुनिश्चित भएको हुने छ

नतिजा तथा परिमाणात्मक लक्ष्य

योजनाको कार्यान्वयनबाट हासिल हुने मुख्य नतिजा दिइएको तालिकामा उल्लेख गर्ने । उदाहरणका लागि

क्र.स.	सूचक (उदाहरण)	आधार वर्ष (२०८१/८२)	२०८१/८२	२०८२/८३	२०८३/८४	२०८४/८५	२०८५/८६
१	प्रारम्भिक बालविकासमा कुल भर्ना सङ्ख्या						
२	न्यूनतम मापदण्ड पूरा गरेका बालविकास केन्द्रको सङ्ख्या						

३.१.५ प्रमुख क्रियाकलाप र परिमाणात्मक लक्ष्य

दिइएको तालिकामा स्थानीय तहले कार्यान्वयन गर्ने प्रमुख क्रियाकलाप र वार्षिक लक्ष्य उल्लेख गर्ने। उदाहरणका लागि

क्र.सं	प्रमुख क्रियाकलाप (उदाहरण)	एकाइ	भौतिक लक्ष्य (पाँच वर्ष)					भौतिक लक्ष्य (१० वर्ष)	
			२०८१	२०८२	२०८३	२०८४	२०८५		जम्मा
१	बालविकास केन्द्रको नक्साङ्कन तथा पुनर्वितरण	केन्द्र							
२	बालविकास केन्द्रको सबलीकरण	केन्द्र							
३	शिक्षक/सहयोगी कार्यकर्ताको क्षमता विकास	जना							

३.२ आधारभूत शिक्षा

३.२.१ वर्तमान अवस्था

निम्नलिखत विषयलाई समावेश गरी आफ्नो स्थानीय तहको आधारभूत शिक्षाको वर्तमान अवस्थाको विश्लेषण गर्न सकिन्छ

- कक्षा १ मा प्रारम्भिक बालविकास र शिक्षाको अनुभव सहित आएका बालबालिकाको भर्ना दर
- आधारभूत शिक्षामा विभिन्न समूह र समुदायका बालबालिकाको पहुँच र सहभागिताको अवस्था तथा विद्यालय बाहिर रहेका बालबालिकाको सङ्ख्या
- आधारभूत शिक्षामा कक्षा दोहोर्याउने तथा छाड्नेसँग सम्बन्धित तथ्याङ्क तथा सूचकको अवस्था विश्लेषण
- आधारभूत शिक्षाको विद्यार्थी सिकाइ उपलब्धि स्तर
- सुरक्षित, बालमैत्री, अपाङ्गमैत्री, सिकाइमैत्री, वातावरणमैत्री जस्ता न्यूनतम पूर्वाधार तथा सिकाइ सक्षमता भएका आधारभूत विद्यालयको सङ्ख्या
- विद्यालय विद्यार्थी अनुपात
- स्थानीय तहले गरेका असल अभ्यास: पहुँच, सहभागिता, संस्थागत सृष्टीकरण, स्थानीय पाठ्यक्रम विकास र कार्यान्वयन, शिक्षक व्यवस्थापन, दिवाखाजा व्यवस्थापन, परीक्षा सञ्चालन, वैकल्पिक व्यवस्थापन सिकाइ, वातावरण संरक्षण, सिकाइ सामग्रीको व्यवस्थापन आदि पक्ष समावेश गरी लेख्ने
- प्रमुख समस्या र चुनौती

३.२.२ उद्देश्य

आधारभूत शिक्षासँग सम्बन्धित स्थानीय तहका उद्देश्य राख्नुहोस् । जस्तै:

१. अनिवार्य तथा निःशुल्क आधारभूत शिक्षाको कार्यान्वयन गर्नु
२. आधारभूत तहको शिक्षामा सबैको समतामूलक पहुँच र सहभागिता सुनिश्चित गर्नु
३. सबै बालबालिकामा न्यूनतम सिकाइ उपलब्धि हासिल हुने गरी शैक्षिक गुणस्तर निश्चित गर्नु
४. आधारभूत तहको भौतिक तथा शैक्षिक वातावरण बालमैत्री, सिकाइमैत्री, समावेशी, भयरहित र सुरक्षित बनाउनु

३.२.३ रणनीति

उल्लिखित उद्देश्य हासिल गर्नका लागि स्थानीय तहले अपनाउने रणनीति उल्लेख गर्नुहोस् । जस्तै:

१. विद्यालय नक्साङ्कन, पुनर्वितरण तथा समायोजन गर्ने
२. विद्यालय बाहिर रहेका विद्यालय उमेरका बालबालिकाको विवरण सङ्कलन गरी पहुँच सुनिश्चित गर्नका लागि विभिन्न प्रोत्साहनमूलक कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने
३. विद्यार्थी सङ्ख्या न्यून भएका विद्यालयमा बहुकक्षा बहुतह शिक्षण सिकाइका नमुना प्रवर्द्धन गर्ने
४. कक्षा ३ सम्म एकीकृत पाठ्यक्रमका आधारमा कक्षा शिक्षणलाई कार्यान्वयन गर्ने
५. प्रारम्भिक कक्षामा पठन तथा गणितीय सिप प्रवर्द्धन गर्ने
६. सबै विद्यालयमा प्राथमिकताप्राप्त न्यूनतम सक्षमता पूरा गराउने
७. विद्यालयमा बालमैत्री, समावेशी र सुरक्षित सिकाइ वातावरण तयार गर्ने
८. न्यूनतम सिकाइ उपलब्धि हासिल गराउन आवधिक रूपमा सिकाइको मूल्याङ्कन गर्ने
९. विद्यालयमा खानेपानी, शौचालय तथा सरसफाइको उचित प्रबन्धसहित न्यूनतम भौतिक सुविधा सुनिश्चित गर्ने
१०. शिक्षक तालिम, तयारी तथा प्रोत्साहनका कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने
११. विद्यार्थीलाई आवश्यक सहयोग उपलब्ध गराई सिकाइमा सुधार ल्याउने
१२. विद्यार्थीको पोषण तथा स्वास्थ्यमा सुधार ल्याउने कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने
१३. विद्यालय शिक्षालाई विविधताअनकूल, समावेशी र समतामूलक बनाउन स्थानीय परिवेशअनुकूल सिकाइ क्रियाकलाप सञ्चालन, भाषिक विविधता अनकूलको माध्यम भाषाको उपयोग तथा सामाजिक सांस्कृतिक विविधताको सम्मान र समावेश हुनेगरी सिकाइ सामग्री, विधि तथा प्रक्रिया प्रयोग गर्ने
१४. विद्यालय शिक्षालाई प्रकोप, सङ्कट तथा महामारी र जलवायु परिवर्तन लगायतका परिस्थितिप्रति उत्थानशील बनाउने योजना तयार गरी कार्यान्वयन गर्ने
१५. विद्यालय शिक्षालाई सूचना तथा प्रविधिको प्रयोग गरी सहज र उपयोगी बनाउने कार्यलाई विस्तार गर्ने
१६. दैनिक जीवनसँग सम्बन्धित व्यवहारकुशल सिपहरूलाई सिकाइ क्रियाकलापमा एकीकृत गर्ने
१७. अन्तरसम्बन्धित विषयवस्तुलाई एकीकृत गरी सिकाइ क्रियाकलाप सञ्चालन गर्न सिकाइ सामग्री, विधि तथा क्रियाकलापमा परिमार्जन र सुधार गर्ने
१८. विद्यालयमा बालउद्यान, फूलबारी, करेसाबारी, वृक्षरोपण आदि जस्ता कार्यक्रम समावेश गर्ने

३.२.४ प्रमुख उपलब्धि तथा नतिजा

उपलब्धि

योजनाको कार्यान्वयनबाट हासिल हुने मुख्य उपलब्धि बुँदागतरूपमा उल्लेख गर्ने । उदाहरणका लागि

- अनिवार्य तथा निःशुल्क आधारभूत शिक्षामा सबैको पहुँच र सहभागिता सुनिश्चित भएको हुने छ ।
- आधारभूत शिक्षाको गुणस्तर अभिवृद्धि भएको हुने छ ।

नतिजा तथा परिमाणात्मक लक्ष्य

योजनाको कार्यान्वयनबाट हासिल हुने मुख्य नतिजा तलको तालिकामा उल्लेख गर्ने । उदाहरणका लागि

क्र.स.	सूचक (उदाहरण)	आधार वर्ष (२०८१/८२)	२०८१/८२	२०८२/८३	२०८३/८४	२०८४/८५	२०८५/८६
१	आधारभूत तह (प्राथमिक कक्षा १-५) मा विद्यालय बाहिर रहेका बालबालिकाको सङ्ख्या						
२	आधारभूत तह (कक्षा १-५) मा विद्यार्थी र तालिम प्राप्त शिक्षकको सङ्ख्या						
३	न्यूनतम सिकाइ सबलीकरण मापदण्ड (Minimum Enabling Conditions) पूरा गरेका आधारभूत तहका विद्यालयको सङ्ख्या						

३.२.५ प्रमुख क्रियाकलाप तथा परिमाणात्मक लक्ष्य

दिइएको तालिकामा स्थानीय तहले कार्यान्वयन गर्ने प्रमुख क्रियाकलाप र वार्षिक लक्ष्य उल्लेख गर्ने । उदाहरणका लागि :

क्र.स.	प्रमुख क्रियाकलाप	एकाइ	भौतिक लक्ष्य (पाँच वर्ष)					भौतिक लक्ष्य (१० वर्ष)	कैफियत
			२०८१	२०८२	२०८३	२०८४	२०८५		
१	विद्यालय नक्सामा पुनर्वितरण तथा समायोजन	पटक	१					१	
२	मापदण्ड अनुसार शिक्षक व्यवस्थापन								

३.३ माध्यमिक शिक्षा

३.३.१ वर्तमान अवस्था

निम्नलिखित विषय क्षेत्रको आधारमा आफ्नो स्थानीय तहको माध्यमिक शिक्षाको वर्तमान अवस्थाको विश्लेषण गर्नुहोस् :

- माध्यमिक विद्यालयको उपलब्धता तथा माध्यमिक शिक्षामा विभिन्न समूह र समुदायका बालबालिकाको पहुँच र सहभागिताको अवस्था तथा विद्यालय बाहिर रहेका बालबालिकाको सङ्ख्या तथा कारण
- माध्यमिक शिक्षामा सिकाइ उपलब्धि/परीक्षाको नतिजा विश्लेषण
- शिक्षक आपूर्ति तथा व्यवस्थापन (विषयगत शिक्षकको उपलब्धता, योग्यता तथा दक्षता)
- समुदायको सहभागिता तथा साझेदारीताको अवस्था
- स्थानीय तहले गरेका असल अभ्यासहरू: पहुँच, सहभागिता, संस्थागत सृष्टीकरण, शिक्षक व्यवस्थापन, परीक्षा सञ्चालन, वैकल्पिक व्यवस्थापन सिकाइ, वातावरण संरक्षण, सिकाइ सामग्रीको व्यवस्थापन, विद्यार्थीको प्रतिभा पहिचान तथा अतिरिक्त क्रियाकलापका कार्यक्रम आदि ।
- प्रमुख समस्या र चुनौती

३.३.२ उद्देश्य

माध्यमिक शिक्षासँग सम्बन्धित स्थानीय तहका उद्देश्य राख्नुहोस् । जस्तै:

१. माध्यमिक शिक्षालाई निःशुल्क बनाई समतामूलक पहुँच तथा सहभागिता सुनिश्चित गर्नु
२. माध्यमिक शिक्षाको सान्दर्भिकता र गुणस्तरमा सुधार गर्नु
३. माध्यमिक तहको भौतिक तथा शैक्षिक वातावरण बालमैत्री, सिकाइमैत्री, समावेशी र सुरक्षित बनाउनु

३.३.३ रणनीति

उल्लिखित उद्देश्य हासिल गर्नका लागि स्थानीय तहले अपनाउने रणनीति उल्लेख गर्नुहोस् । जस्तै:

१. माध्यमिक तहमा सबै बालबालिकाको पहुँच सुनिश्चित गर्न आवश्यकताअनुसार विद्यालयको पुनर्वितरण, समायोजन तथा स्थापना गर्ने
२. विद्यार्थीलाई विद्यालयमा पहुँच अभिवृद्धि गर्न विभिन्न प्रोत्साहनमूलक कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने
३. विद्यालय बाहिर रहेका बालबालिकाका लागि वैकल्पिक माध्यमका शैक्षिक कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने
४. सबै विद्यालयमा न्यूनतम सिकाइ वातावरण सुनिश्चित गर्ने
५. माध्यमिक तहमा दक्ष विषय शिक्षकको व्यवस्था गर्ने
६. शिक्षक पेसागत विकास तथा सहयोगको व्यवस्था गर्ने
७. शिक्षकका लागि अभिप्रेरणाका कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने
८. शिक्षण सिकाइ पद्धतिमा सुधार गर्ने
९. हरेक विद्यालयमा सूचना तथा सञ्चार प्रविधिको विस्तार गर्ने
१०. विद्यालयलाई प्रकोप, सङ्कट तथा महामारी र जलवायु परिवर्तन लगायतका परिस्थितिप्रति उत्थानशील बनाउने
११. कक्षा ११-१२ मा विज्ञान विषय अध्ययनका लागि विद्यार्थीलाई आकर्षित गर्न आवश्यक पूर्वाधार तथा छात्रवृत्तिको व्यवस्था गर्ने
१२. सक्षम र नेतृत्वदायी प्रधानाध्यापकको व्यवस्था गर्ने
१३. आवधिकरूपमा सिकाइको मूल्याङ्कन गरी विद्यार्थीको सिकाइमा जवाफदेही हुने प्रणाली विकास गर्ने

३.३.४ प्रमुख उपलब्धि तथा नतिजा

उपलब्धि

योजनाको कार्यान्वयनबाट हासिल हुने मुख्य उपलब्धि बुँदागतरूपमा उल्लेख गर्ने । उदाहरणका लागि

- निःशुल्क माध्यमिक शिक्षामा सबैको पहुँच सुनिश्चित भएको हुने छ
- माध्यमिक शिक्षाको सान्दर्भिकता र गुणस्तरमा सुधार भएको हुने छ

नतिजा तथा परिमाणात्मक लक्ष्य

योजनाको कार्यान्वयनबाट हासिल हुने मुख्य नतिजा तलको तालिकामा उल्लेख गर्ने । उदाहरणका लागि

क्र.स.	सूचक	आधार वर्ष (२०८१/८२)	२०८१/८२	२०८२/८३	२०८३/८४	२०८४/८५	२०८५/८६
१	माध्यमिक तह (कक्षा ९-१०) मा भर्ना भएका विद्यार्थी सङ्ख्या						
२	माध्यमिक तह (कक्षा ११-१२) मा भर्ना भएका विद्यार्थी सङ्ख्या						
३	विज्ञान विषयमा अध्ययनरत विद्यार्थी सङ्ख्या						
४	न्यूनतम सिकाइ सवलीकरण मापदण्ड (MEC) पूरा गरेका माध्यमिक विद्यालय सङ्ख्या						

३.३.५ प्रमुख क्रियाकलाप र परिमाणात्मक लक्ष्य

दिइएको तालिकामा स्थानीय तहले कार्यान्वयन गर्ने प्रमुख क्रियाकलाप र वार्षिक लक्ष्य उल्लेख गर्ने । उदाहरणका लागि

क्र.स.	प्रमुख क्रियाकलाप	एकाइ	भौतिक लक्ष्य (पाँच वर्ष)					भौतिक लक्ष्य (१० वर्ष)	कैफियत
			२०८१	२०८२	२०८३	२०८४	२०८५		
१	विद्यालय नक्शाङ्कन, पुनर्वितरण तथा समायोजन								
२	मापदण्डअनुसार शिक्षक व्यवस्थापन								
३	विद्यालयको न्यूनतम भौतिक पूर्वाधार विकास								

३.४ प्राविधिक शिक्षा तथा व्यावसायिक तालिम

३.४.१ वर्तमान अवस्था

निम्नलिखित विषय क्षेत्रको आधारमा आफ्नो स्थानीय तहमा प्राविधिक शिक्षा तथा व्यावसायिक तालिमको वर्तमान अवस्थाको विश्लेषण गर्नुहोस् :

- प्राविधिक शिक्षा तथा व्यावसायिक तालिमको उपलब्धता तथा यसमा विभिन्न समूह र समुदायका विद्यार्थी तथा वयस्कहरूको सहभागिताको अवस्था
- प्राविधिक शिक्षा तथा व्यावसायिक तालिमको क्षेत्रमा शिक्षक आपूर्ति तथा व्यवस्थापन
- प्राविधिक शिक्षा तथा व्यावसायिक तालिमको क्षेत्रमा उत्पादन हुने जनशक्तिका लागि स्थानीयस्तरमा उपलब्ध अवसर
- समुदायको सहभागिता तथा अन्य सङ्घसंस्था साझेदारीताको अवस्था
- स्थानीय तहले प्राविधिक शिक्षा तथा व्यावसायिक तालिमको क्षेत्रमा गरेका असल अभ्यास
- प्रमुख समस्या र चुनौती

३.४.२ उद्देश्य

प्राविधिक शिक्षा तथा व्यावसायिक तालिमसँग सम्बन्धित स्थानीय तहका उद्देश्य राख्नुहोस् । जस्तै:

१. सबै नागरिकका लागि प्राविधिक शिक्षा तथा व्यावसायिक तालिमका अवसर सुनिश्चित गर्ने
२. प्राविधिक तथा व्यावसायिक शिक्षा तथा तालिमको क्षेत्रमा उत्पादन हुने जनशक्तिका लागि स्थानीयस्तरमा रवजगारी तथा स्वरोजगारीका उपलब्ध अवसर गराउने

३.४.३ रणनीति

उल्लिखित उद्देश्य हासिल गर्नका लागि स्थानीय तहले अपनाउने रणनीति उल्लेख गर्नुहोस् । जस्तै:

१. माध्यमिक तहमा अध्ययनरत जम्मा विद्यार्थीमध्ये प्रतिशतलाई प्राविधिक शिक्षा तथा व्यावसायिक तालिमको कार्यक्रममा पहुँच सुनिश्चित गर्ने
२. समयसापेक्ष प्राविधिक शिक्षा तथा व्यावसायिक तालिमको कार्यक्रमको विस्तार गर्ने

३.४.४ प्रमुख उपलब्धि तथा नतिजा

उपलब्धि

योजनाको कार्यान्वयनबाट हासिल हुने मुख्य उपलब्धि बुँदागतरूपमा उल्लेख गर्ने । उदाहरणका लागि

- माध्यमिक तहमा अध्ययनरत जम्मा विद्यार्थीमध्ये प्रतिशतले प्राविधिक शिक्षा तथा व्यावसायिक तालिम प्राप्त गरेका हुने छन्

नतिजा तथा परिमाणात्मक लक्ष्य

योजनाको कार्यान्वयनबाट हासिल हुने मुख्य नतिजा दिइएको तालिकामा उल्लेख गर्ने। उदाहरणका लागि

क्र.स.	सूचक	आधार वर्ष (२०८१/८२)	२०८१/८२	२०८२/८३	२०८३/८४	२०८४/८५	२०८५/८६
१	प्राविधिक शिक्षा तथा व्यावसायिक तालिम प्रदान गर्ने विद्यालय सङ्ख्या						
२	माध्यमिक तहमा प्राविधिक शिक्षा तथा व्यावसायिक तालिममा भर्ना भएका विद्यार्थी सङ्ख्या						

३.४.५ प्रमुख क्रियाकलाप र परिमाणात्मक लक्ष्य

दिइएको तालिकामा स्थानीय तहले कार्यान्वयन गर्ने प्रमुख क्रियाकलाप र वार्षिक लक्ष्य उल्लेख गर्ने। उदाहरणका लागि

क्र.स.	प्रमुख क्रियाकलाप	एकाइ	भौतिक लक्ष्य (पाँच वर्ष)					भौतिक लक्ष्य (१० वर्ष)	कैफियत
			२०८१	२०८२	२०८३	२०८४	२०८५		
१	माध्यमिक तहमा प्राविधिक शिक्षा तथा व्यावसायिक तालिममा भर्ना हुन चाहने विद्यार्थीको तथ्याङ्क सङ्कलन तथा खण्डीकृत डाटाबेस तयारी								
२	प्राविधिक शिक्षा तथा व्यावसायिक तालिम सञ्चालन								
३	विद्यार्थीका लागि छात्रवृत्तिका अवसर								

३.५ अनौपचारिक शिक्षा र आजीवन सिकाइ

३.५.१ वर्तमान अवस्था

निम्नलिखित विषय क्षेत्रको आधारमा आफ्नो स्थानीय तहको अनौपचारिक शिक्षा र आजीवन सिकाइको वर्तमान अवस्थाको विश्लेषण गर्नुहोस् :

- स्थानीय तहमा निरन्तर, खुला सिकाइ र अनौपचारिक शिक्षाको अवस्था तथा विभिन्न समूहको साक्षरताको अवस्था
- स्थानीय तहमा विभिन्न किसिमका सिप विकासको अवस्था

- सामुदायिक सिकाइ केन्द्र र अनौपचारिक शिक्षाको क्षेत्रमा गरेका कार्यक्रम
- सामुदायिक पुस्तकालय सञ्चालन
- स्थानीय तहले अनौपचारिक शिक्षा र आजीवन सिकाइको प्रवर्द्धनका लागि गरेका असल अभ्यास
- चुनौती तथा अवसर

३.५.२ उद्देश्य

अनौपचारिक शिक्षा र आजीवन सिकाइसँग सम्बन्धित स्थानीय तहका उद्देश्य राख्नुहोस् । जस्तै:

१. सबै नागरिकका लागि समावेशी तथा समतामूलक साक्षरता र आजीवन सिकाइका अवसर सुनिश्चित गर्ने
२. सामुदायिक सिकाइ केन्द्रमार्फत समुदायमा विभिन्न सिपविकास तथा आयमूलक कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने

३.५.३ रणनीति

उल्लिखित उद्देश्य हासिल गर्नका लागि स्थानीय तहले अपनाउने रणनीति उल्लेख गर्नुहोस् । जस्तै:

१. सामुदायिक सिकाइ केन्द्रलाई आधारभूत सुविधासम्पन्न पुस्तकालय, सामुदायिक सूचना केन्द्र, एफएम सञ्चालन र सेवाप्रवाह गर्ने बहुउद्देश्यीय संयन्त्रका रूपमा सुदृढीकरण गरी समावेशी एवम् समतामा आधारित आजीवन सिकाइको थलोका रूपमा विकास गर्ने
२. सामुदायिक सिकाइ केन्द्र, विद्यालय, स्थानीय सङ्घसंस्था, नागरिक समाज, सञ्चार माध्यम, अभिभावक परिचालन गरी साक्षरता तथा साक्षरोत्तर कक्षा सञ्चालन गर्ने
३. सिकारूका आवश्यकताअनुसार तहगत पाठ्यक्रम, सिकाइ मोडुल र भाषिक विविधताअनुरूपका सामग्रीको प्रयोग गर्ने
४. सरोकारवालासँगको समन्वय, सहकार्य र साझेदारीमा अनौपचारिक प्रौढ विद्यालय, वैकल्पिक, खुला तथा परम्परागत विद्यालयको सुदृढीकरण गर्ने
५. सामुदायिक सिकाइ केन्द्रमार्फत विभिन्न सिप विकास र आयआर्जन तथा सिपमूलक कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने
६. अनौपचारिक माध्यमबाट सिकिएका ज्ञान तथा सिपहरूको परीक्षण र प्रमाणीकरण गरी राष्ट्रिय योग्यता प्रारूपले गरेको व्यवस्थाबमोजिम प्रमाणपत्रको व्यवस्था मिलाउने

३.५.४ प्रमुख उपलब्धि तथा नतिजा

उपलब्धि

योजनाको कार्यान्वयनबाट हासिल हुने मुख्य उपलब्धि बुँदागतरूपमा उल्लेख गर्ने । उदाहरणका लागि

- सबै नागरिकका लागि साक्षरता, निरन्तर शिक्षा र आजीवन सिकाइका अवसर प्राप्त हुने छन्

नतिजा तथा परिमाणात्मक लक्ष्य

योजनाको कार्यान्वयनबाट हासिल हुने मुख्य नतिजा तलको तालिकामा उल्लेख गर्ने । उदाहरणका लागि

क्र.स.	सूचक	आधार वर्ष (२०८१/८२)	२०८१/८२	२०८२/८३	२०८३/८४	२०८४/८५	२०८५/८६
१	भाषिक तथा गणितीय साक्षरता सिप (पन्ध्र वर्षभन्दा माथि) * (%)						
२	भाषिक तथा गणितीय साक्षरता सिप (पन्ध्र वर्षभन्दा माथिका महिला) (%)						
३	आधारभूत सुविधासम्पन्न सामुदायिक सिकाइ केन्द्रको सङ्ख्या						
४	सामुदायिक पुस्तकालयको सङ्ख्या						

३.५.५ प्रमुख क्रियाकलाप र परिमाणात्मक लक्ष्य

दिइएको तालिकामा स्थानीय तहले कार्यान्वयन गर्ने प्रमुख क्रियाकलाप र वार्षिक लक्ष्य उल्लेख गर्ने । उदाहरणका लागि

क्र.स.	प्रमुख क्रियाकलाप	एकाइ	भौतिक लक्ष्य (पाँच वर्ष)						भौतिक लक्ष्य (१० वर्ष)	कैफियत
			२०८१	२०८२	२०८३	२०८४	२०८५	जम्मा		
१	निरक्षरहरूको तथ्याङ्क सङ्कलन तथा खण्डीकृत डाटाबेस तयारी	पटक								
२	साक्षरता तथा साक्षरोत्तर शिक्षा कार्यक्रम सञ्चालन	कक्षा								
३	सामुदायिक सिकाइ केन्द्रको सुदृढीकरण									

परिच्छेद ४ : अन्तरसम्बन्धित विषय तथा क्षेत्र

विभिन्न अन्तरसम्बन्धित विषय तथा क्षेत्र (Cross-cutting Subjects and Areas) ले विद्यालय शिक्षाको योजनामा अपेक्षित परिणाम हासिल गर्न सक्षम बनाउने कारकका रूपमा काम गरेका हुन्छन्। शिक्षा योजनामा शिक्षक व्यवस्थापन तथा पेसागत विकास; समता तथा समावेशीकरण; स्वास्थ्य, पोषण तथा दिवा खाजा; आपतकालीन तथा सङ्कटपूर्ण अवस्थामा शिक्षा; शिक्षामा सूचना तथा सञ्चार प्रविधि; विद्यालय भौतिक विकास जस्ता अन्तरसम्बन्धित विषय महत्त्वपूर्ण हुन्छन्। हुन त अघिल्लो परिच्छेदमा विद्यालय शिक्षा क्षेत्रका मुख्य उपक्षेत्रको योजनाको खाका प्रस्तुत गर्ने क्रममा सम्बन्धित अन्तरसम्बन्धित विषयका कतिपय पक्ष केही हदसम्म उल्लेख भइसकेका छन् तथापि यी अन्तरसम्बन्धित विषयको समग्रमा विश्लेषण गरी योजनामा प्राथमिकता प्रदान गर्न र विभिन्न उपक्षेत्रसँग तिनीहरूको अन्तरसम्बन्धका बारेमा थप स्पष्टता आवश्यक देखिन्छ। यसै सन्दर्भमा यस यस परिच्छेदमा समावेश गरिने उपक्षेत्रलाई वर्तमान अवस्था, उद्देश्य, रणनीति, उपलब्धि तथा नतिजा, र मुख्य क्रियाकलाप तथा लक्ष्य निर्धारण गरी उपशीर्षकमा विभाजन गरी विश्लेषण गर्नुपर्ने हुन्छ। स्थानीय तहको अवस्था तथा आवश्यकताअनुसार अन्तरसम्बन्धित विषय तथा क्षेत्र थप गर्न सकिने छ।

४.१ पाठ्यक्रम, पाठ्यपुस्तक, सिकाइ सामग्री तथा मूल्याङ्कन

४.१.१ वर्तमान अवस्था

आफ्नो स्थानीय तहमा निम्नलिखित विषय क्षेत्रको आधारमा पाठ्यक्रम, पाठ्यपुस्तक, सिकाइ सामग्री तथा मूल्याङ्कनको सम्बन्धमा भएको व्यवस्थाको विश्लेषण गर्न सकिन्छ :

- पाठ्यक्रम तथा पाठ्यपुस्तकको उपलब्धता र कार्यान्वयन
- पाठ्यक्रम र पाठ्यपुस्तकको प्रभावकारी कार्यान्वयनका लागि गरिएका प्रयत्न
- पाठ्यक्रम, पाठ्यपुस्तक र विद्यार्थी मूल्याङ्कन कार्यान्वयनका चुनौती तथा अवसर
- विद्यार्थी मूल्याङ्कन प्रक्रिया
- स्थानीय तहले स्थानीय पाठ्यक्रम निर्माणको क्रममा वातावरणीय दिगोपनाका लागि वृक्षरोपण, वातावरण संरक्षणको रैथाने ज्ञान र सिपलाई समावेश गर्ने तथा हरित विद्यालय, हरित वडा र हरित समुदायको अवधारणा जस्ता विषयलाई समावेश गर्ने
- त्यसै गरी विश्वबजारमा प्रतिस्पर्धा गर्नका लागि आवश्यक पर्ने वित्तीय साक्षरता, उद्यमशीलता, सञ्चार सिप, संवेग व्यवस्थापन जस्ता जीवनोपयोगी सिपलाई पाठ्यक्रम तथा अन्य माध्यमबाट प्रवर्द्धन गर्ने खालका विषय समावेश गर्ने
- स्थानीय तहले गरेका असल अभ्यास
- प्रमुख समस्या र चुनौती

४.१.२ उद्देश्य

पाठ्यक्रम, पाठ्यपुस्तक, सिकाइ सामग्री तथा मूल्याङ्कनसँग सम्बन्धित उद्देश्य राख्ने। जस्तै:

१. पाठ्यक्रममा आधारित शिक्षण सिकाइद्वारा सिकारुमा ज्ञान, सिप र व्यवहार विकासमा सहजीकरण गर्नु
२. स्थानीय पाठ्यक्रम र पाठ्यसामग्री निर्माण तथा कार्यान्वयन गर्नु
३. निरन्तर, आवधिक तथा स्तरीकृत मूल्याङ्कन पद्धतिको कार्यान्वयन गर्नु

४.१.३ रणनीति

उल्लिखित उद्देश्य हासिल गर्नका लागि स्थानीय तहले अपनाउने रणनीति उल्लेख गर्नुहोस् । जस्तै:

१. राष्ट्रिय पाठ्यक्रम प्रारूप, २०७६ अनुरूप पाठ्यक्रम कार्यान्वयन गर्ने
२. पाठ्यक्रम विकास केन्द्रद्वारा विकास गरिएका पाठ्यक्रम तथा पाठ्यसामग्रीको सम्बन्धित शिक्षक तथा सरोकारवालालाई प्रबोधीकरण गर्ने
३. पाठ्यक्रम कार्यान्वयनका लागि शिक्षकहरूको पेसागत क्षमता अभिवृद्धि गर्ने
४. विपत्, महामारी तथा सङ्कटको अवस्थामा वैकल्पिक विधिबाट शिक्षण सिकाइ क्रियाकलाप सञ्चालन गर्ने
५. शिक्षकका लागि शिक्षक निर्देशिका तथा स्रोत सामग्री तथा विद्यार्थीका लागि सिकाइ सामग्री, स्वाध्ययन तथा सन्दर्भ सामग्री उपलब्ध हुने व्यवस्थाको सुनिश्चितता गर्ने
६. माध्यम भाषाका रूपमा आवश्यकताअनुसार मातृभाषा, स्थानीय भाषा, बहुभाषा प्रयोग गर्ने
७. स्थानीय तथा मातृभाषाको पाठ्यक्रम र पाठ्यसामग्रीको विकास तथा प्रयोगलाई व्यवस्थित गर्ने
८. विद्यालयमा आधारित विद्यार्थी सहयोग पद्धति विकास गर्ने
९. सहपाठी सिकाइ समूह गठन गरी कमजोर सिकाइ क्षमता भएका बालबालिकालाई सहयोग गर्ने व्यवस्था मिलाउने
१०. स्थानीय पाठ्यक्रम निर्माण गर्दा समावेशिता, लैङ्गिक पक्ष, हरित विद्यालय निर्माण, जलवायु परिवर्तन, वातावरण संरक्षण जस्ता विषयवस्तुलाई प्राथमिकताका साथ समावेश गर्ने
११. विद्यार्थीको सिकाइ उपलब्धिलाई शिक्षकको वृत्ति विकाससँग आबद्ध गरी पाठ्यक्रमको प्रभावकारी कार्यान्वयन गर्ने वातावरण सिर्जना गर्ने
१२. निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कनलाई शिक्षण सिकाइको अभिन्न अङ्गका रूपमा प्रयोग गर्ने

४.१.४ प्रमुख उपलब्धि तथा नतिजा

उपलब्धि

योजनाको कार्यान्वयनबाट हासिल हुने मुख्य उपलब्धि बुँदागत रूपमा उल्लेख गर्ने । उदाहरणका लागि

१. पाठ्यक्रममा आधारित शिक्षण सिकाइद्वारा सिकारुमा ज्ञान, सिप र व्यवहारमा सकारात्मक परिवर्तन भएको हुने छ ।
२. स्थानीय पाठ्यक्रम र पाठ्यसामग्री निर्माण तथा कार्यान्वयन भएको हुने छ ।
३. निरन्तर, आवधिक तथा स्तरीकृत मूल्याङ्कन पद्धतिको कार्यान्वयन भई विद्यार्थीको सिकाइ उपलब्धिमा सुधार आएको हुने छ ।

नतिजा तथा परिमाणात्मक लक्ष्य

योजनाको कार्यान्वयनबाट हासिल हुने मुख्य नतिजा तलको तालिकामा उल्लेख गर्ने। उदाहरणका लागि

क्र.स.	सूचक	आधार वर्ष (२०८१/८२)	२०८१/८२	२०८२/८३	२०८३/८४	२०८४/८५	२०८५/८६
१	एकीकृत पाठ्यक्रम लागु गरेका विद्यालय सङ्ख्या						
२	परीक्षामा स्तरीकृत प्रश्न प्रयोग गर्ने विद्यालय सङ्ख्या						
३	स्थानीय भाषामा कक्षा सञ्चालन गर्ने विद्यालय						
४	निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कन गर्ने विद्यालय						
५	जलवायु परिवर्तन तथा उत्थानशीलतासम्बन्धी सामग्री प्रयोग गर्ने विद्यालय सङ्ख्या						

४.१.४ प्रमुख क्रियाकलाप र परिमाणात्मक लक्ष्य

दिइएको तालिकामा स्थानीय तहले कार्यान्वयन गर्ने प्रमुख क्रियाकलाप र वार्षिक लक्ष्य उल्लेख गर्ने। उदाहरणका लागि

क्र.स.	प्रमुख क्रियाकलाप	एकाइ	भौतिक लक्ष्य (पाँच वर्ष)						भौतिक लक्ष्य (१० वर्ष)	कैफियत
			२०८१	२०८२	२०८३	२०८४	२०८५	जम्मा		
१	पाठ्यक्रमको प्रभावकारीरूपमा कार्यान्वयनका लागि शिक्षक तालिम सञ्चालन									
२	कक्षा कोठामा आधारित विद्यार्थी मूल्याङ्कन									
३	स्थानीय पाठ्यक्रम विकास तथा कार्यान्वयन									

४.२ शिक्षक व्यवस्थापन र विकास

४.२.१ वर्तमान अवस्था

आफ्नो स्थानीय तहमा निम्नलिखित विषयक्षेत्रका आधारमा शिक्षक व्यवस्थापन र विकासको सम्बन्धमा भएको व्यवस्थाको विश्लेषण गर्नुहोस् :

- स्थानीय तहमा तहगत तथा विषयगत रूपमा उपलब्ध शिक्षकको सङ्ख्या
- शिक्षकको आपूर्ति र वितरण तथा शिक्षक व्यवस्थापनको अवस्था
- शिक्षण पेसाप्रति आकर्षण र नियुक्ति
- शिक्षक तयारी
- शिक्षकको पेसागत तथा क्षमता विकास कार्यक्रम
- शिक्षक पेसागत सहयोग पद्धति
- स्थानीय तहले शिक्षक व्यवस्थापनमा गरेका असल अभ्यास
- प्रमुख समस्या र चुनौती

४.२.२ उद्देश्य

शिक्षक व्यवस्थापन र विकाससँग सम्बन्धित स्थानीय तहका उद्देश्य राख्नुहोस् । जस्तै:

१. तहगत, कक्षागत, तथा विषयगतरूपमा शिक्षकको व्यवस्थापन गर्नु
२. शिक्षक तालिम, शिक्षक सक्षमता प्रारूपको प्रभावकारी कार्यान्वयन गर्नु
३. शिक्षकका लागि निरन्तर पेसागत विकासका अवसरको सुनिश्चितता गर्नु

४.२.३ रणनीति

उल्लिखित उद्देश्य हासिल गर्नका लागि स्थानीय तहले अपनाउने रणनीति उल्लेख गर्नुहोस् । जस्तै:

१. शिक्षक विद्यार्थी अनुपातको आधारमा तहगत र विषयगतरूपमा शिक्षक दरबन्दी मिलान/पुनर्वितरण तथा व्यवस्थापन गर्ने
२. रिक्त दरबन्दीमा स्थानीय तहद्वारा शिक्षकको व्यवस्थापन गर्ने
३. शिक्षकको निरन्तर पेसागत विकासका लागि सङ्घ तथा प्रदेशसँगको समन्वयमा शिक्षण सिप विकास लगायतका विषयमा सेवाकालीन तालिम सञ्चालन गर्ने
४. शिक्षक पेसागत सहयोग प्रणालीमार्फत शिक्षकलाई निरन्तर पेसागत सहयोग उपलब्ध गराउने यसका लागि स्थानीय तहमा विषयगत शिक्षक सञ्जाल, विज्ञ समूह गठन, शिक्षक सिकाइ समूह, स्रोत शिक्षक तथा अनुभवी शिक्षकबाट कोचिङ तथा मेन्टोरिङ पद्धतिको विकास गरी कार्यान्वयनमा ल्याइने
५. शिक्षकको उपस्थिति, नियमितता र कार्यसम्पादनमा सुधार गर्ने
६. शिक्षक तथा प्रधानाध्यापकको वृत्ति विकासलाई विद्यार्थीको सिकाइ सुधारसँग सम्बन्धित गरी नतिजाप्रति जवाफदेही हुने पद्धतिको विकास गर्ने

४.२.४ प्रमुख उपलब्धि तथा नतिजा

उपलब्धि

योजनाको कार्यान्वयनबाट हासिल हुने मुख्य उपलब्धि बुँदागतरूपमा उल्लेख गर्ने । उदाहरणका लागि

१. दरवन्दी मिलान सम्पन्न भई विषयगत र कक्षागतरूपमा शिक्षकको व्यवस्थापन भएको हुने छ ।
२. शिक्षकहरूलाई निरन्तर पेसागत विकासका अवसर प्राप्त भएको हुने छ ।

नतिजा तथा परिमाणात्मक लक्ष्य

योजनाको कार्यान्वयनबाट हासिल हुने मुख्य नतिजा दिइएको तालिकामा उल्लेख गर्ने । उदाहरणका लागि

क्र.स.	सूचक	आधार वर्ष (२०८१/८२)	२०८१/८२	२०८२/८३	२०८३/८४	२०८४/८५	२०८५/८६
१	प्रारम्भिक बालविकास र शिक्षामा कार्यरत तोकिएको योग्यता प्राप्त शिक्षक तथा सहजकर्ताको सङ्ख्या						
२	आधारभूत तहमा कार्यरत तोकिएको योग्यता प्राप्त शिक्षक (%)						
३	माध्यमिक तह (कक्षा ९-१२) मा कार्यरत न्यूनतम योग्यता तथा तालिम प्राप्त शिक्षक (%)						
४	सूचना तथा प्रविधिसम्बन्धी न्यूनतम सक्षमता भएका शिक्षक (%)						
५	शिक्षक पेसागत सहयोग प्रणाली लागु भएका विद्यालय						

४.२.४ प्रमुख क्रियाकलाप र परिमाणात्मक लक्ष्य

दिइएको तालिकामा स्थानीय तहले कार्यान्वयन गर्ने प्रमुख क्रियाकलाप र वार्षिक लक्ष्य उल्लेख गर्ने । उदाहरणका लागि

क्र.स.	प्रमुख क्रियाकलाप	एकाइ	भौतिक लक्ष्य (पाँच वर्ष)					भौतिक लक्ष्य (१० वर्ष)	कैफियत
			२०८१	२०८२	२०८३	२०८४	२०८५		
१	शिक्षक नियुक्ति								
२	अपाङ्गता भएका व्यक्ति, महिला, सीमान्तकृत वर्गका व्यक्ति, लाई शिक्षण पेसामा सहभागि गराउन क्षमता अभिवृद्धि								

क्र.स.	प्रमुख क्रियाकलाप	एकाइ	भौतिक लक्ष्य (पाँच वर्ष)					भौतिक लक्ष्य (१० वर्ष)	कैफियत
			२०८१	२०८२	२०८३	२०८४	२०८५		
३	शिक्षकले शिक्षण सिकाइ क्रियाकलापमा विताउने समय वृद्धि								
४	विद्यालयमा आधारित शिक्षक पेसागत सहयोग								

४.३ शैक्षिक समता र समावेशीकरण

४.३.१ वर्तमान अवस्था

आफ्नो स्थानीय तहमा निम्नलिखित विषय क्षेत्रका आधारमा शैक्षिक समता र समावेशीकरणको अवस्थाको विश्लेषण गर्नुहोस् :

- बालबालिकाको जातजातिगत, लैङ्गिक तथा भाषिक विवरण
- अपाङ्गता भएका बालबालिकाको प्रारम्भिक पहिचानका लागि अनुकूल पहुँच सुनिश्चित गर्न उपकरणको व्यवस्था र वैयक्तिक सहयोग प्रणाली
- विभिन्न कठिन परिस्थितिमा रहेका बालबालिकाको अवस्था
- आर्थिकरूपले विपन्नका लागि छात्रवृत्ति जस्ता समता लक्षित प्रमुख कार्यक्रम
- पाठ्यक्रम, पाठ्यपुस्तक, सिकाइ वातावरण तथा सिकाइ क्रियाकलापमा समता र समावेशीकरण
- विभिन्न कठिन परिस्थितिमा रहेका बालबालिकाका लागि वैकल्पिक सिकाइ प्रबन्ध
- खेलकुद र अतिरिक्त क्रियाकलापमा वृद्धि एवम् शैक्षिक भ्रमण
- विद्यार्थी मूल्याङ्कन र सहयोग
- शिक्षक नियुक्ति तथा व्यवस्थापनमा समावेशिता
- स्थानीय तहले शैक्षिक समता र समावेशीकरणमा गरेका असल अभ्यास
- प्रमुख समस्या र चुनौती

४.३.२ उद्देश्य

शैक्षिक समता र समावेशीकरणसँग सम्बन्धित स्थानीय तहका उद्देश्य राख्नुहोस् । जस्तै:

१. लक्षित समूहका बालबालिकाको शिक्षामा समावेशीरूपमा समतामूलक पहुँच सुनिश्चित गर्नु
२. लक्षित समूहका बालबालिकाको सिकाइ सहभागिता वृद्धि तथा सिकाइ उपलब्धि सुधार गर्नु
३. विद्यालयमा कुनै पनि प्रकारको विभेद तथा दुर्व्यवहार नहुने सुनिश्चितता गरी बालबालिकाको नियमित उपस्थिति, सहभागिता र सिकाइ सहज हुने वातावरण सिर्जना गर्नु

४.३.३ रणनीति

उल्लिखित उद्देश्य हासिल गर्नका लागि स्थानीय तहले अपनाउने रणनीति उल्लेख गर्नुहोस् । जस्तै:

१. विद्यालयमा सिकाइका लागि आवश्यक भौतिक तथा शैक्षिक अवस्था पूरा गरी अपाङ्गमैत्री तथा लैङ्गिकमैत्री बनाउने । यसका लागि बालमैत्री विद्यालय प्रारूप (CFSE) तथा निर्धारित सिकाइका लागि आवश्यक पूर्वाधार पूरा गर्ने
२. अपाङ्गताको प्रारम्भिक लेखाजोखा (Disability Screening) गर्दै अपाङ्गताका किसिम तथा स्वरूप पहिचान गरी विशेष कार्यक्रमको माध्यमबाट उपयुक्त समावेशी शिक्षाको व्यवस्थाका साथै आवश्यकतानुसार विशेष विद्यालयको प्रबन्ध गर्ने
३. छात्रवृत्तिका लागि विपन्न लक्षित गरी आर्थिक रूपले विपन्न, सुविधाविहीन, कठिन परिस्थितिमा रहेका र अपाङ्गता भएका बालबालिका सहभागी हुने व्यवस्था गर्ने ।
४. कार्यविधि तयार गरी आवश्यकतानुसार थप विद्यार्थीलाई छात्रवृत्ति प्रदान गर्न सक्ने व्यवस्था गर्ने ।
५. विद्यालयमा सरसफाई तथा स्वच्छतासम्बन्धी सेवा तथा शिक्षाको प्रबन्ध तथा किशोरीलक्षित महिनावारी स्वच्छतासम्बन्धी सेवा तथा शिक्षा प्रदान गर्ने
६. आधारभूत तहमा मातृभाषा, स्थानीय भाषा वा बहुभाषा प्रयोग गरी सिकाइको अवसर प्रदान गर्न प्राथमिकता दिने
७. पाठ्यक्रममा स्थानीय भाषा, संस्कृति, भूगोल, वातावरण, इतिहास तथा नागरिक ज्ञान तथा सिपका साथै बृहत् यौनिकता शिक्षा तथा प्रजनन स्वास्थ्यसम्बन्धी विषयवस्तु समावेश गरी सिकाइलाई जीवनोपयोगी सिपसँग आबद्ध गर्ने
८. सिकाइ क्रियाकलापलाई सहभागितामूलक बनाई विद्यार्थीका आवश्यकता सम्बोधन गर्ने गरी विविधता कायम तथा विद्यालयमा कुनै पनि प्रकारको विभेद, दुर्व्यवहार, बहिष्करण र हेपाइ नहुने सुनिश्चिततासहित बालमैत्री वातावरण सिर्जना गर्ने

४.३.४ प्रमुख उपलब्धि तथा नतिजा

उपलब्धि

योजनाको कार्यान्वयनबाट हासिल हुने मुख्य उपलब्धि बुँदागतरूपमा उल्लेख गर्ने । उदाहरणका लागि

- लक्षित समूहका बालबालिकाको शिक्षामा समतामूलक पहुँच सुनिश्चित भई सिकाइ उपलब्धिमा सुधार आएको हुने छ ।

नतिजा तथा परिमाणात्मक लक्ष्य

योजनाको कार्यान्वयनबाट हासिल हुने मुख्य नतिजा दिइएको तालिकामा उल्लेख गर्ने । उदाहरणका लागि

क्र.स.	शिक्षामा समता र समावेशीकरण	आधार वर्ष (२०८१/८२)	२०८१/८२	२०८२/८३	२०८३/८४	२०८४/८५	२०८५/८६
१	आधारभूत तहमा विद्यालय बाहिर रहेका बालबालिकाको सङ्ख्या						
२	आधारभूत तहमा लैङ्गिक समता सूचक						
३	माध्यमिक तहमा लैङ्गिक समता सूचक						

४.३.४ प्रमुख क्रियाकलाप र परिमाणात्मक लक्ष्य

दिइएको तालिकामा स्थानीय तहले कार्यान्वयन गर्ने प्रमुख क्रियाकलाप र वार्षिक लक्ष्य उल्लेख गर्ने । उदाहरणका लागि

क्र.स.	प्रमुख क्रियाकलाप	एकाइ	भौतिक लक्ष्य (पाँच वर्ष)					भौतिक लक्ष्य (१० वर्ष)	कैफियत
			२०८१	२०८२	२०८३	२०८४	२०८५		
१	शिक्षाको अवसरबाट वञ्चित हुनाका कारण पहिचान गरी वैयक्तिक आवश्यकताअनुसारको वैकल्पिक शैक्षिक कार्यक्रम तथा सहायता पद्धति तर्जुमा गरी कार्यान्वयन	निरन्तर							
२	बालबालिकाको परीक्षण गरी अपाङ्गताको आधारमा वर्गीकरण र अभिलेखीकरण गरी उपयुक्त शिक्षाको प्रबन्ध	निरन्तर							
३	बालबालिकाको सिकाइ आवश्यकता अनुरूपका सिकाइ सामग्री तथा अन्य आवश्यक सामग्री विकास तथा पेसागत विकासका कार्यक्रममा समता तथा समावेशीकरणका विषयवस्तुलाई समावेश	पटक							

४	शिक्षामा समता र समावेशीकरणका क्षेत्रमा कार्यरत सरकारी तथा गैरसरकारी सङ्घ संस्थाबिच जवाफदेही सहितको कार्यगत समन्वय	निरन्तर								
५	निर्देशिकाअनुसार छात्रवृत्तिका लागि विद्यार्थी छनोट तथा छात्रवृत्ति वितरण (अपाङ्गता भएका तथा विभिन्न किसिमका आवासीय छात्रवृत्तिसमेत)	विद्यार्थी सङ्ख्या								
६	अपाङ्गतामैत्री विद्यालय सङ्ख्या									

४.४ विद्यालय पोषण तथा स्वास्थ्य कार्यक्रम

४.४.१ वर्तमान अवस्था

आफ्नो स्थानीय तहमा निम्नलिखित विषय क्षेत्रका आधारमा विद्यालय पोषण तथा स्वास्थ्य कार्यक्रमको अवस्थाको विश्लेषण गर्नुहोस् :

- विद्यालयमा दिवा खाजा प्राप्त गर्ने कक्षा र खाजाको व्यवस्थापन
- विद्यालयमा सञ्चालित स्वास्थ्य र पोषणका कार्यक्रम
- विद्यालयमा सरसफाइ तथा स्वच्छताको अवस्था
- स्थानीय तहले स्वास्थ्य र पोषणबारे गरेका असल अभ्यास
- चुनौती र अवसर

४.४.२ उद्देश्य

विद्यालय पोषण तथा स्वास्थ्य कार्यक्रमसँग सम्बन्धित स्थानीय तहका उद्देश्य राख्नुहोस् । जस्तै:

१. बालबालिकालाई स्वस्थ एवम् पोषणयुक्त तथा रैथाने पौष्टिक खाना प्राप्तिको सुनिश्चितता गर्नु
२. स्वास्थ्य, पोषण र सरसफाइ तथा स्वच्छतासम्बन्धी सेवाको गुणस्तर वृद्धि गरी बालबालिकाको पोषण, स्वास्थ्य र सिकाइ उपलब्धिमा सुधार गर्नु

४.४.३ रणनीति

उल्लिखित उद्देश्य हासिल गर्नका लागि स्थानीय तहले अपनाउने रणनीति उल्लेख गर्नुहोस् । जस्तै:

१. दिवा खाजा कार्यक्रमलाई क्रमशः विस्तार गर्दै आधारभूत तहसम्मका सम्पूर्ण बालबालिकालाई विद्यालयमा खाजा उपलब्ध गराउने र अभिभावकको संलग्नतामा माध्यमिक तहसम्मका विद्यार्थीका लागि खाजाको प्रबन्ध गर्ने

२. दिवा खाजाका लागि विद्यालयमा आवश्यक पर्ने विभिन्न सुविधा विस्तार गर्ने
३. विद्यालयमा विद्यार्थी सङ्ख्याको अनुपातमा पर्याप्त पानी, साबुन तथा सफाइ सामग्रीसहित आवश्यक सङ्ख्यामा छात्र र छात्राका लागि अलगअलग शौचालय तथा युरिनल, किशोरीका लागि चेन्ज रुम, प्रयोग भइसकेका सामग्री व्यवस्थापन, हात धुने ठाउँ, स्वच्छ खानेपानी, कक्षाकोठा तथा विद्यालय परिसर सरसफाइको प्रबन्ध र घेराबारको व्यवस्था गर्ने
४. विद्यालयमा प्राथमिक उपचार किट, बालबालिकाको आवधिक स्वास्थ्य जाँच, जुकाको औषधी तथा सूक्ष्मपोषक तत्व प्रदायक भिटामिन ए तथा आइरन फोलिक एसिड आदिको वितरण र छात्राहरूका लागि महिनावारी स्वच्छताका लागि स्यानेटरी प्याड वितरणलाई स्वास्थ्य क्षेत्रको सहकार्यमा नियमित र प्रभावकारी बनाउने
५. दिवा खाजाका लागि स्थानीय उत्पादनमा आधारित वस्तुलाई प्राथमिकता दिने
६. दिवा खाजा सहितको स्वास्थ्य तथा पोषण कार्यक्रमको स्थायित्व र दिगोपनका लागि तीनै तहका सरकारहरूसँग साझेदारी विकास, निजी सार्वजनिक साझेदारी, अभिभावकहरूको सहभागिता, विकास साझेदारको सहयोगका लागि आवश्यक सहयोगी वातावरण तथा संयन्त्रको विकास गर्ने
७. दिवा खाजालगायत स्वास्थ्य, पोषण तथा सरसफाइ र स्वच्छतासम्बन्धी कार्यक्रमको अनुगमन तथा मूल्याङ्कन साधन, संयन्त्र र प्रक्रियामा पुनरवलोकन गरी थप प्रभावकारी बनाउने

४.४.४ प्रमुख उपलब्धि तथा नतिजा

उपलब्धि

योजनाको कार्यान्वयनबाट हासिल हुने मुख्य उपलब्धि बुँदागतरूपमा उल्लेख गर्ने । उदाहरणका लागि

- विद्यालयमा अध्ययन गर्ने सबै बालबालिकाको स्वास्थ्य तथा पोषणको अवस्थामा सुधार, मनोसामाजिक कुशलता (well-being) मा अभिवृद्धि तथा सिकाइमा सुधारसहित सुरक्षित तथा रमाइलो (joyful) सिकाइ वातावरणमा पूर्ण पहुँच तथा सहभागिता हुने छ ।

नतिजा तथा परिमाणात्मक लक्ष्य

योजनाको कार्यान्वयनबाट हासिल हुने मुख्य नतिजा दिइएको तालिकामा उल्लेख गर्ने । उदाहरणका लागि

क्र.स	सूचक	आधार वर्ष (२०८१/८२)	२०८१/८२	२०८२/८३	२०८३/८४	२०८४/८५	२०८५/८६
१	प्रारम्भिक बालविकास र शिक्षामा भर्ना भएका बालबालिकामध्ये आवश्यक खोप प्राप्त गरेका बालबालिका* (%)						

क्र.स	सूचक	आधार वर्ष (२०८१/८२)	२०८१/८२	२०८२/८३	२०८३/८४	२०८४/८५	२०८५/८६
२	कक्षा १ मा भर्ना भएका बालबालिकामध्ये आवश्यक खोप प्राप्त गरेका बालबालिका* (%)						
३	दिवा खाजा प्राप्त गर्ने कक्षा						
४	वार्षिकरूपमा विद्यार्थीको नियमित स्वास्थ्य परीक्षण गर्ने विद्यालयको सङ्ख्या						
५	खानेपानी, शौचालय र प्राथमिक स्वास्थ्य सेवाको पहुँच पुगेका विद्यालय सङ्ख्या						
६	नर्सिङ् सेवा तथा सुविधा पुगेका विद्यालय सङ्ख्या						

४.४.५ प्रमुख क्रियाकलाप र परिमाणात्मक लक्ष्य

दिइएको तालिकामा स्थानीय तहले कार्यान्वयन गर्ने प्रमुख क्रियाकलाप र वार्षिक लक्ष्य उल्लेख गर्ने। उदाहरणका लागि

क्र.स.	प्रमुख क्रियाकलाप	एकाइ	भौतिक लक्ष्य (पाँच वर्ष)					भौतिक लक्ष्य (१० वर्ष)	कैफियत
			२०८१	२०८२	२०८३	२०८४	२०८५		
१.	दिवा खानाका लागि भान्सा तथा भण्डार, भाँडावर्तन तथा आवश्यक सामग्रीको प्रबन्ध								
२.	स्वस्थकर तथा पौष्टिक दिवा खाजाको प्रबन्ध								
३.	दिवा खाजाका लागि चाहिने खाद्य सामग्री आपूर्तिमा भाग लिने स्थानीय कृषि सहकारी, किसान समूहलाई तालिम तथा सहयोग								

क्र.स.	प्रमुख क्रियाकलाप	एकाइ	भौतिक लक्ष्य (पाँच वर्ष)						भौतिक लक्ष्य (१० वर्ष)	कैफियत
			२०८१	२०८२	२०८३	२०८४	२०८५	जम्मा		
४.	विद्यालयमा विद्यार्थी सङ्ख्याको अनुपातमा पर्याप्त पानी, साबुन तथा सफाइ सामग्रीसहित आवश्यक सङ्ख्यामा छात्र र छात्राका लागि अलग अलग शौचालय									
५.	कक्षा ६ देखि १२ सम्मका छात्राहरूलाई महिनावारी स्वच्छताका लागि स्यानिटिरी प्याडको व्यवस्था									
६.	आवधिक स्वास्थ्य जाँच, जुकाको औषधी र सूक्ष्मपोषक तत्व प्रदायक ट्याबलेटहरू (भिटामिन ए र आइरन, फोलिक एसिड आदि प्रदान)									
७.	विद्यालयलाई प्राथमिक उपचारको किट प्रदान तथा प्रतिस्थापन									

४.५ विद्यालय सुरक्षा, विपत् न्यूनीकरण तथा उत्थानशीलता

४.५.१ वर्तमान अवस्था

आफ्नो स्थानीय तहमा निम्नलिखित विषय क्षेत्रका आधारमा विद्यालय सुरक्षा, विपत् न्यूनीकरण तथा उत्थानशीलताको अवस्थाको विश्लेषण गर्नुहोस् :

- बालमैत्री र विपत् उत्थानशील विद्यालय वातावरण र कक्षाकोठा तथा सबैका लागि सुरक्षित वातावरणको अवस्था
- विभिन्न विनाशकारी भूकम्पबाट प्रभावित विद्यालय तथा बालबालिकाको सङ्ख्या र व्यवस्थापनका लागि अन्तर्राष्ट्रिय, राष्ट्रिय तथा स्थानीय तहबाट गरिएका कार्यक्रमको विवरण र तिनीहरूको प्रभावकारिता
- कोभिड १९ जस्ता महामारीबाट प्रभावित विद्यालय तथा बालबालिकाको सङ्ख्या र व्यवस्थापनका लागि अन्तर्राष्ट्रिय, राष्ट्रिय तथा स्थानीय तहबाट गरिएका कार्यक्रमको विवरण र तिनीहरूको प्रभावकारिता

- स्थानीय तहमा आइपरेका आगलागी, बाढी, पहिरो तथा अन्य विपत्तिबाट प्रभावित विद्यालय तथा बालबालिकाको सङ्ख्या र व्यवस्थापनका लागि अन्तर्राष्ट्रिय, राष्ट्रिय तथा स्थानीय तहबाट गरिएका कार्यक्रमको विवरण र तिनीहरूको प्रभावकारिता
- स्थानीय तहमा आइपर्नसक्ने विभिन्न विपत्तिविरुद्ध स्थानीय तह तथा विद्यालयको तयारी अवस्था
- आपत्कालीन अवस्थामा शिक्षा र सिकाइ निरन्तरताका लागि व्यवस्था र प्रयास
- शिक्षामा सूचना तथा सञ्चार प्रविधिको प्रयोग र पहुँच विस्तार एवम् प्रभावकारिता
- स्थानीय तहले गरेका असल अभ्यास
- चुनौती र अवसर

४.५.२ उद्देश्य

विद्यालय सुरक्षा, विपत् न्यूनीकरण तथा उत्थानशीलतासँग सम्बन्धित स्थानीय तहका उद्देश्य राख्नुहोस् । जस्तै:

१. विपत् व्यवस्थापन प्रतिकार्यको संयन्त्र र कार्यढाँचा विकास गर्नु
२. सम्भावित विपत्को व्यवस्थापन तथा उत्थानशीलता प्रणाली विकासका लागि भौतिक, मानवीय तथा आर्थिक स्रोतको व्यवस्थापन गर्नु
३. आपत्कालीन अवस्थामा वैकल्पिक सिकाइका विधि प्रयोग गरी बालबालिकाको सिक्न पाउने अधिकारको सुनिश्चित गर्नु

४.५.३ रणनीति

उल्लिखित उद्देश्य हासिल गर्नका लागि स्थानीय तहले अपनाउने रणनीति उल्लेख गर्नुहोस् । जस्तै:

१. विपत् को समयमा शिक्षा निरन्तरता गर्न पूर्वतयारी, व्यवस्थापन, प्रतिकार्य र पुनर्स्थापनासम्बन्धी आवश्यक नीति, मार्गदर्शन तथा कार्यविधि तयार गर्ने
२. सम्भावित प्रकोप तथा विपत्सम्बन्धी पूर्वसावधानी, प्रकोपबाट बच्ने उपायहरूका बारेमा जानकारी गराउने
३. कोभिड- १९ लगायतका महामारीबाट बच्न पूर्वसावधानी, रोकथाम तथा उपचारको आवश्यक तयारी गर्ने
४. महामारीका समयमा शिक्षण सिकाइलाई निरन्तरता दिने वैकल्पिक उपायहरूको तयारी गर्ने
५. शिक्षा क्षेत्रमा प्रभाव पार्न सक्ने विपत् वा सङ्कटहरूको पूर्वानुमान तथा त्यसको प्रभावको मूल्याङ्कन तथा विश्लेषण गर्ने
६. विद्यालयस्तरीय प्रतिकार्य योजना तयार गर्ने
७. स्थानीय स्तरमा शिक्षा समूह (Education Cluster) निर्माण तथा परिचालन गर्ने
८. शैक्षिक सेवा निरन्तरताका लागि आवश्यक हुने यन्त्र उपकरण, खाद्यान्न, पोसाक तथा अन्य राहत सामग्रीको प्रबन्ध गर्ने

९. विपत् व्यवस्थापनका लागि स्थानीय तह र विद्यालयको क्षमता विकास गर्ने
१०. विद्यालय भौतिक पूर्वाधार निर्माणसम्बन्धी मापदण्ड, २०८० अनुसार केन्द्रमा सहजीकरण समिति र स्थानीय तहमा स्थानीय तह स्तरीय विद्यालय पूर्वाधार विकास समिति जसले विद्यालय निर्माण, लैङ्गिक समता एवम् समावेशीकरण, विद्यालय विपत् व्यवस्थापन तथा विपत् जोखिम न्यूनीकरण र उत्थानशील शिक्षा तथा सेफगार्ड पक्षसम्बन्धी काम, अनुगमान तथा निरीक्षण गर्ने
११. विपत् तथा प्रकोप र शान्ति सुरक्षा र अधिकारको क्षेत्रमा काम गर्ने सरकारी तथा अर्धसरकारी निकायबिच वडा तहसम्म समन्वय र जिम्मेवारीको संयन्त्र बनाउने
१२. हरित विद्यालय अभियान, जलवायु परिवर्तन, शिक्षा तथा दिगो विकासका निम्ति शिक्षा जस्ता कार्यक्रम कार्यान्वयन गर्ने

४.५.४ प्रमुख उपलब्धि तथा नतिजा

उपलब्धि

योजनाको कार्यान्वयनबाट हासिल हुने मुख्य उपलब्धि बुँदागतरूपमा उल्लेख गर्ने। उदाहरणका लागि

१. विपत् व्यवस्थापन प्रतिकार्यको संयन्त्र र कार्यढाँचा विकास भएको हुने छ।
२. सम्भावित विपत्को व्यवस्थापन तथा उत्थानशीलता प्रणाली विकासका लागि भौतिक, मानवीय तथा आर्थिक स्रोतको व्यवस्थापन भएको हुने छ।
३. आपतकालीन अवस्थामा वैकल्पिक सिकाइका विधि प्रयोग गरी बालबालिकाको सिक्न पाउने अधिकारको सुनिश्चित भएको हुने छ।

नतिजा तथा परिमाणात्मक लक्ष्य

योजनाको कार्यान्वयनबाट हासिल हुने मुख्य नतिजा दिइएको तालिकामा उल्लेख गर्ने। उदाहरणका लागि

क्र.स	सूचक	आधार वर्ष (२०८१/८२)	२०८१/८२	२०८२/८३	२०८३/८४	२०८४/८५	२०८५/८६
१	बालबालिकालाई आधारभूत जीवन-सिपसहित कोभिड जस्ता महामारी तथा विपत् जोखिम न्यूनीकरणसम्बन्धी अभिमुखीकरण कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने माध्यमिक विद्यालय सङ्ख्या						
२	हरित विद्यालय सङ्ख्या						
३	जलवायु परिवर्तन तथा दिगो विकासका निम्ति शिक्षा जस्ता कार्यक्रम कार्यान्वयन गर्ने विद्यालय सङ्ख्या						

४.५.५ प्रमुख क्रियाकलाप र परिमाणात्मक लक्ष्य

दिइएको तालिकामा स्थानीय तहले कार्यान्वयन गर्ने प्रमुख क्रियाकलाप र वार्षिक लक्ष्य उल्लेख गर्ने। उदाहरणका लागि

क्र.स.	प्रमुख क्रियाकलाप	एकाइ	भौतिक लक्ष्य (पाँच वर्ष)					भौतिक लक्ष्य (१० वर्ष)	कैफियत
			२०८१	२०८२	२०८३	२०८४	२०८५		
१	विपत् तथा प्रकोप व्यवस्थापन नीति तथा मापदण्ड पुनरवलोकन तथा निर्माण	पटक							
२	स्थानीय तह र विद्यालयको क्षमता विकास								
३	विपत् पूर्वतयारी, प्रतिकार्य, पुनर्स्थापना तथा उत्थानशीलताका लागि सचेतना कार्यक्रम								
४	शिक्षक तथा विव्यस तालिम								
५	विपत् प्रतिरोधी विद्यालय सङ्ख्या								

४.६ विद्यालय भौतिक पूर्वाधार विकास

४.६.१ वर्तमान अवस्था

आफ्नो स्थानीय तहमा निम्नलिखित विषय क्षेत्रको आधारमा विद्यालयको भौतिक अवस्थाको विश्लेषण गर्नुहोस्। विद्यालयको भौतिक अवस्थाको विश्लेषण गर्दा विद्यालय भौतिक पूर्वाधार निर्माणसम्बन्धी मापदण्ड, २०८० अनुसार गर्नुहोस् :

- जम्मा विद्यालय सङ्ख्या, कक्षाकोठा, पक्की कक्षा कोठा, कच्ची कक्षाकोठा, नपुग कक्षाकोठा
- पुस्तकालय कोठा, प्रयोगशाला कोठा, कार्यालय कोठा
- निर्माण तथा पुर्ननिर्माण गर्नुपर्ने विद्यालय सङ्ख्या
- विद्यालयका प्राथमिकता प्राप्त सक्षमताभिन्न रहेका कक्षाकोठा तथा छात्राका लागि बेग्लै शौचालयको प्रबन्धसमेत पूरा भएका विद्यालय
- चुनौती र अवसर

४.६.२ उद्देश्य

विद्यालय भौतिक पूर्वाधार विकाससँग सम्बन्धित स्थानीय तहका उद्देश्य राख्नुहोस् । जस्तै:

१. विद्यालय शिक्षाका लागि आवश्यक मापदण्ड विकास तथा कार्यान्वयन गरी सुरक्षित विद्यालय पूर्वाधार विकास गर्नु
२. सबै विद्यालयमा सिकाइका लागि आवश्यक भौतिक सुविधा सुनिश्चित गर्न पूर्वाधार विकास, मर्मत संभार तथा सबलीकरण गर्नु
३. जलवायु परिवर्तनका असरबाट सुरक्षित हुन Climate Smart Infrastructure बनाउन परामर्श गर्नु

४.६.३ रणनीति

उल्लिखित उद्देश्य हासिल गर्नका लागि स्थानीय तहले अपनाउने रणनीति उल्लेख गर्नुहोस् । जस्तै:

१. भौतिक पूर्वाधार विकासका लागि सञ्चालित विद्यालयको तह, विद्यार्थी सङ्ख्याको प्रक्षेपण र भौगोलिक क्षेत्रको आधारमा मापदण्ड विकास गर्ने
२. एक विद्यालयमा पूर्वाधार विकासका सबै कार्य एकै पटक गर्ने गरी पूर्ण विद्यालय निर्माणको अवधारणा कार्यान्वयन गर्ने
३. विद्यालय पूर्वाधार विकासका लागि सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय तहको लागत साझेदारीका आधारमा स्रोत व्यवस्थापन गरी सरोकारवालाको सहभागितामा कार्यान्वयन हुने प्रबन्ध गर्ने
४. विद्यालयलाई सुरक्षित बनाउन आवश्यकतानुसार सवलीकरण तथा पुननिर्माण एवम् मर्मत सम्भार गर्ने
५. पूर्वाधार निर्माणसँगै सुरक्षित विद्यालय एवम् वातावरणीय पक्षलाई एकीकृत प्रणालीको विकास गरी संस्थागत क्षमता अभिवृद्धि गर्ने
६. भौतिक निर्माणको स्रोत परिचालनमा तीन तहका सरकारबिच समन्वय कायम गरी एकद्वार प्रणालीको अपनाउने
७. विद्यालय भौतिक पूर्वाधार विकासमा स्थानीय समुदाय, सरकारी एवम् गैरसरकारी तथा समुदायमा आधारित सङ्घसंस्थाको परिचालन गरी साझेदारीमा निर्माण कार्य गर्ने

४.६.४ प्रमुख उपलब्धि तथा नतिजा

उपलब्धि

योजनाको कार्यान्वयनबाट हासिल हुने मुख्य उपलब्धि बुँदागतरूपमा उल्लेख गर्ने । उदाहरणका लागि

१. सबै विद्यालयमा पर्याप्त भौतिक संरचना निर्माण हुने
२. विद्यालयका भौतिक संरचना बाल मैत्री, अपाङ्गता मैत्री र सुरक्षित हुने

नतिजा तथा परिमाणात्मक लक्ष्य

योजनाको कार्यान्वयनबाट हासिल हुने मुख्य नतिजा तलको तालिकामा उल्लेख गर्ने । उदाहरणका लागि

क्र.स.	सूचक	आधार वर्ष (२०८१/८२)	२०८१/८२	२०८२/८३	२०८३/८४	२०८४/८५	२०८५/८६
१	भूकम्प प्रतिरोधी विद्यालय						
२	नयाँ निर्माण गर्नुपर्ने कक्षाकोठा सङ्ख्या						
३	सवलीकरण गर्नुपर्ने कक्षाकोठा सङ्ख्या						
४	नयाँ निर्माण गर्नुपर्ने शौचालय सङ्ख्या						
५	बाढी पहिरो लगायतका प्रकोप न्यूनीकरणका लागि कार्य गर्नुपर्ने विद्यालय सङ्ख्या						

४.६.५ प्रमुख क्रियाकलाप तथा परिमाणात्मक लक्ष्य

दिइएको तालिकामा स्थानीय तहले कार्यान्वयन गर्ने प्रमुख क्रियाकलाप र वार्षिक लक्ष्य उल्लेख गर्ने । उदाहरणका लागि

क्र.स.	प्रमुख क्रियाकलाप	एकाइ	भौतिक लक्ष्य (पाँच वर्ष)					भौतिक लक्ष्य (१० वर्ष)	कैफियत
			२०८१	२०८२	२०८३	२०८४	२०८५		
१	विद्यालय भवन निर्माण	पटक							
२	विद्यालयको सवलीकरण	सङ्ख्या							
३	विद्यालयमा बनेका संरचनाको सम्बर्धन तथा मर्मत सम्भार र फर्निचर व्यवस्थापनसमेत	विद्यालय सङ्ख्या							
४	छात्रा र छात्रलाई अलग्गै शौचालय तथा पानी तथा सरसफाइको प्रबन्ध	विद्यालय सङ्ख्या							
५	प्रारम्भिक बालविकासका लागि पानी तथा सरसफाइका साथै अलग्गै शौचालय	विद्यालय सङ्ख्या							

क्र.स.	प्रमुख क्रियाकलाप	एकाइ	भौतिक लक्ष्य (पाँच वर्ष)						भौतिक लक्ष्य (१० वर्ष)	कैफियत
			२०८१	२०८२	२०८३	२०८४	२०८५	जम्मा		
६	अपाङ्ता मैत्री संरचना निर्माण	विद्यालय सङ्ख्या								
७	विद्यालय भौतिक निर्माणमा वातावरणीय र सामाजिक सुरक्षासम्बन्धी रुजुसूची भर्ने									

४.७ विद्यालयमा सूचना तथा सञ्चार प्रविधि

४.७.१ वर्तमान अवस्था

आफ्नो स्थानीय तहमा निम्नलिखित विषय क्षेत्रका आधारमा विद्यालयमा सूचना तथा सञ्चार प्रविधिको अवस्थाको विश्लेषण गर्नुहोस् :

१. स्थानीय तहका विद्यालयमा सूचना तथा सञ्चार प्रविधिको पूर्वाधार र प्रयोगको अवस्था
२. शिक्षा तथा मानव स्रोत विकास केन्द्रले निर्माण तथा विकास गरेका डिजिटल सामग्रीको प्रयोगको अवस्था
३. स्थानीय तहले गरेका असल अभ्यास
४. चुनौती र अवसर

४.७.२ उद्देश्य

विद्यालयमा सूचना तथा सञ्चार प्रविधिसँग सम्बन्धित स्थानीय तहका उद्देश्य राख्नुहोस् । जस्तै:

१. सबै विद्यालयमा सूचना तथा सञ्चार प्रविधिको पहुँच पुऱ्याउनु
२. सिकाइलाई प्रभावकारी, गुणस्तरीय र सान्दर्भिक बनाउन सूचना तथा सञ्चार प्रविधिको प्रयोग गर्नु

४.७.३ रणनीति

उल्लिखित उद्देश्य हासिल गर्नका लागि स्थानीय तहले अपनाउने रणनीति उल्लेख गर्नुहोस् । जस्तै:

१. सबै विद्यालयमा सूचना तथा सञ्चार प्रविधिका आधारभूत संरचना तथा उपकरणको प्रबन्ध गर्ने
२. सूचना तथा सञ्चार प्रविधिको प्रयोगको सम्बन्धमा सबै शिक्षकको क्षमता अभिवृद्धि गर्ने
३. विभिन्न कक्षा र विषयका लागि तयार गरिएका अन्तरक्रियात्मक डिजिटल सामग्रीको प्रयोग गर्ने
४. शिक्षक सहायता र पृष्ठपोषण प्रणालीमा सूचना तथा सञ्चार प्रविधिको प्रयोग गर्ने
५. शैक्षिक स्रोत सामग्रीमा इन्टरनेटको सुविधामार्फत विद्यालय, शिक्षक र विद्यार्थीको पहुँच विस्तार गर्ने
६. कम्प्युटर लाइब्रेरी तथा डिजिटल पुस्तकालयको माध्यमबाट दृष्टिविहीन तथा सुनाइ क्षमता कमजोर भएका बालबालिकालाई लक्षित गरी दृश्य तथा श्रव्य सामग्रीको उचित प्रबन्ध र प्रयोग गर्ने

४.७.४ प्रमुख उपलब्धि तथा नतिजा

उपलब्धि

योजनाको कार्यान्वयनबाट हासिल हुने मुख्य उपलब्धि बुँदागतरूपमा उल्लेख गर्ने । उदाहरणका लागि

१. विद्यालयमा सूचना तथा सञ्चार प्रविधिको विकास र विस्तारले प्रभावकारी ढङ्गबाट सिकाइमा सहजीकरण भएको हुने छ ।
२. सूचना तथा सञ्चार प्रविधिको प्रयोगबाट विद्यार्थीको सिकाइ उपलब्धिमा सुधार आएको हुने छ ।

नतिजा तथा परिमाणात्मक लक्ष्य

योजनाको कार्यान्वयनबाट हासिल हुने मुख्य नतिजा दिइएको तालिकामा उल्लेख गर्ने । उदाहरणका लागि

क्र.स.	सूचक	आधार वर्ष (२०८१/८२)	२०८१/८२	२०८२/८३	२०८३/८४	२०८४/८५	२०८५/८६
१	इन्टरनेट जडान भएका विद्यालयको सङ्ख्या						
२	शिक्षण-सिकाइ क्रियाकलापमा कम्प्युटर लगायतको प्रविधिको उपयोग भएका विद्यालय सङ्ख्या						
३	मुख्य विषयमा डिजिटल पाठ्यसामग्री प्रयोग गर्ने विद्यालय सङ्ख्या						
४	व्यवस्थापकीय कार्यमा सूचना तथा सञ्चार प्रविधिको प्रयोग गर्ने विद्यालय सङ्ख्या						
५	विद्युत्को पहुँच पुगेका विद्यालय सङ्ख्या						

४.७.५ प्रमुख क्रियाकलाप र परिमाणात्मक लक्ष्य

दिइएको तालिकामा स्थानीय तहले कार्यान्वयन गर्ने प्रमुख क्रियाकलाप र वार्षिक लक्ष्य उल्लेख गर्ने। उदाहरणका लागि

क्र.स.	प्रमुख क्रियाकलाप	एकाइ	भौतिक लक्ष्य (पाँच वर्ष)					भौतिक लक्ष्य (१० वर्ष)	केफियत
			२०८१	२०८२	२०८३	२०८४	२०८५		
१	विद्यालयमा ICT संरचना विस्तार गरी इलाइब्रेरी स्थापना								
२	प्रत्येक विद्यालयमा Internet Connectivity को व्यवस्था								
३	शिक्षकको क्षमता विकास								
४	प्रत्येक विद्यालयमा अन्तरक्रियात्मक डिजिटल सामग्रीको उपलब्धता								
५	IEMIS व्यवस्थापन								

परिच्छेद ५ : अन्य उपक्षेत्र

विद्यालय शिक्षाका विभिन्न उपक्षेत्र तथा अन्तरसम्बन्धित विषयक्षेत्रबाहेक अन्य उपक्षेत्र पनि स्थानीय तहको योजनामा समेट्नुपर्ने आवश्यकता हुन सक्छ। यसमा पूर्व प्राथमिक शिक्षाअन्तर्गत मन्टेसरी कार्यक्रमको सञ्चालन, प्राविधिक तथा व्यावसायिक सिप र तालिम, उच्च शिक्षाको व्यवस्थापन, सामुदायिक वा सार्वजनिक पुस्तकालय / वाचनालयको प्रबन्ध र व्यवस्थापन, मातृभाषामा शिक्षा, समावेशीकरण, विविधता व्यवस्थापन जस्ता विषयसमेत आवश्यकतानुसार थप गरी स्थानीय योजनामा समेट्न सकिने छ। यसरी अन्य उपक्षेत्रको योजना निर्माण गर्दा माथिकै ढाँचामा सो उपक्षेत्रसम्बन्धी योजनाको विकास गर्नुपर्छ।

परिच्छेद ६ : सुशासन तथा व्यवस्थापन

शिक्षा जस्तो महत्त्वपूर्ण सार्वजनिक सेवालाई सबल, चुस्त, सेवाउन्मुख तथा परिणाममुखी बनाउनका लागि सुशासन र व्यवस्थापनको भूमिका ज्यादै महत्त्वपूर्ण रहन्छ । सामान्यतया सुशासन तथा व्यवस्थापनले उत्तरदायित्व, पारदर्शिता, जिम्मेवारी बोध वा जवाफदेहीपन, विधिको शासन, समता तथा समावेशिता र व्यापक सहभागिता सुनिश्चित गरी योजनाका उद्देश्य प्राप्तिसम्म सहयोग पुऱ्याउन तयार गरिएका संरचना तथा प्रक्रियाहरूलाई जनाउँछ । सुशासनको प्रत्याभूतिका लागि सहभागिता तथा सहमतिमा निर्णय तथा कार्यान्वयन गर्न, निश्चित दृष्टिकोण वा उद्देश्यमा आधारित भई कार्य गर्न, कार्यसम्पादनमा प्राथमिकता दिई उत्तरदायित्व वहन गर्न, कार्यसम्पादनमा प्रभावकारिता तथा कार्यकुशलता कायम गर्न, विद्यार्थीको सिकाइप्रति जवाफदेही बन्न र पारदर्शिता तथा विधिको सर्वोच्चता कायम गर्न सहयोग पुग्ने गरी संरचना तथा कार्य प्रक्रिया व्यवस्थित गरिनुपर्छ । शिक्षामा तिनै तहका सरकार, विद्यालय तथा समुदाय, गैरसरकारी निकाय तथा विकास साझेदारको भूमिका रहने भएकाले आआफ्नो भूमिकाअनुसार सुशासन कायम गर्न यी सबैको योगदान आवश्यक हुन्छ । नेपालको संविधानमा सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय तह गरी तीन तहका सरकारका एकल र साझा अधिकारका सूचीसहित शिक्षाको शासकीय प्रबन्ध तथा व्यवस्थापन हुने व्यवस्था छ । विद्यालय शिक्षाको यस योजनाको कार्यान्वयनका लागि आवश्यक संस्थागत संरचनासहित क्षमता विकास, योजना कार्यान्वयनको जिम्मेवारीसहितको व्यवस्थापकीय प्रबन्ध र उपयुक्त अनुगमन तथा मूल्याङ्कन प्रणाली स्थापित गर्नु आवश्यक हुन्छ ।

यस परिच्छेदमा सुशासन तथा व्यवस्थापनअन्तर्गत संस्थागत क्षमता विकास, स्थानीय शिक्षा योजनाको कार्यान्वयनको प्रबन्ध र अनुगमन तथा मूल्याङ्कन जस्ता क्षेत्र समावेश गरिएको छ । यस परिच्छेदमा समावेश गरिएका क्षेत्रलाई पनि अरु परिच्छेदमा जस्तै: परिचय, वर्तमान अवस्था, उद्देश्य, रणनीति, उपलब्धि, नतिजा र मुख्य क्रियाकलाप र लक्ष्य निर्धारण गरी सातओटा उपशीर्षकहरूमा विभाजन गरी विश्लेषण गरिएको छ ।

६.१ शिक्षाको व्यवस्थापन तथा संस्थागत क्षमता विकास

६.१.१ वर्तमान अवस्था

आफ्नो स्थानीय तहमा निम्नलिखित विषय क्षेत्रका आधारमा शिक्षाको व्यवस्थापन तथा संस्थागत क्षमता विकासको व्यवस्थाको विश्लेषण गर्नुहोस् :

- स्थानीय तहमा शिक्षाको वर्तमान संस्थागत संरचना
- स्थानीय तह ऐन, कार्यविधि, तथा मापदण्डको विकासको अवस्था
- वार्षिक बजेट निर्माण, स्वीकृति र कार्यान्वयन
- स्थानीय तह तथा विद्यालयमा जनशक्तिको उपलब्धता र व्यवस्थापन
- विद्यालय व्यवस्थापनको अवस्था
- लेखाप्रणाली व्यवस्थापन र परिपालना
- आवश्यक स्रोत साधनको व्यवस्थापन
- आर्थिक लेखापरीक्षण तथा सामाजिक परीक्षण

- सूचनाको हकसम्बन्धी व्यवस्था र गुनासो सुनुवाइको संयन्त्र
- सुशासन, अनुगमन तथा मूल्याङ्कन र क्षमता विकासको अवस्था
- चुनौती तथा अवसर

६.१.२ उद्देश्य

शिक्षाको व्यवस्थापन तथा संस्थागत क्षमता विकाससँग सम्बन्धित स्थानीय तहका उद्देश्य राख्नुहोस् । जस्तै:

१. स्थानीय तहमा आवश्यक पर्ने जनशक्तिको व्यवस्थापन गर्नु
२. जनशक्तिका लागि संस्थागत क्षमता अभिवृद्धि गर्नु
३. आवश्यक स्रोत साधनको व्यवस्थापन गर्नु

६.१.३ रणनीति

उल्लिखित उद्देश्य हासिल गर्नका लागि स्थानीय तहले अपनाउने रणनीति उल्लेख गर्नुहोस् । जस्तै:

१. स्थानीय तहमा शिक्षाको व्यवस्थापनलाई प्रभावकारी बनाउन आवश्यक नीति तर्जुमा गर्ने
२. संस्थागत संरचनाअनुसार जनशक्तिको व्यवस्था गर्ने
३. कार्यरत जनशक्तिको क्षमता विकास गर्ने
४. स्थानीय तहमा शिक्षक पेसागत सहयोग प्रणाली स्थापना गर्ने
५. प्रधानाध्यापक, विद्यालय व्यवस्थापन समिति अध्यक्षलाई थप जिम्मेवार बनाई क्षमता विकास गर्ने
६. कार्यक्रमको प्रभावकारी ढङ्गबाट कार्यसम्पादन गर्न आवश्यक स्रोत साधनहरूको व्यवस्थापन गर्ने

६.१.४ उपलब्धि, नतिजा, प्रमुख क्रियाकलाप र लक्ष्य

उपलब्धि

योजनाको कार्यान्वयनबाट हासिल हुने मुख्य उपलब्धि बुँदागतरूपमा उल्लेख गर्ने । उदाहरणका लागि

१. स्थानीय तहमा आवश्यक पर्ने जनशक्तिको व्यवस्थापन भएको हुने छ
३. संस्थागत क्षमता अभिवृद्धि भई उत्तरदायित्व तथा जिम्मेवारीमा वृद्धि भएको हुने छ
४. आवश्यक स्रोत साधनको व्यवस्थापन भई प्रभावकारी रूपमा कार्यसम्पादन भएको हुने छ

नतिजा तथा परिमाणात्मक लक्ष्य

योजनाको कार्यान्वयनबाट हासिल हुने मुख्य नतिजा दिइएको तालिकामा उल्लेख गर्ने । उदाहरणका लागि

क्र.स.	सूचक	आधार वर्ष (२०८१/८२)	२०८१/८२	२०८२/८३	२०८३/८४	२०८४/८५	२०८५/८६
१	माध्यमिक विद्यालयमा नेतृत्व तथा व्यवस्थापनसम्बन्धी तालिम प्राप्त प्रधानाध्यापक सङ्ख्या						

क्र.स.	सूचक	आधार वर्ष (२०८१/८२)	२०८१/८२	२०८२/८३	२०८३/८४	२०८४/८५	२०८५/८६
२	आधारभूत तहको विद्यालयमा नेतृत्व विकास तथा व्यवस्थापनसम्बन्धी तालिम प्राप्त प्रधानाध्यापक सङ्ख्या						
३	लेखा परीक्षण तथा सामाजिक परीक्षण सम्पन्न गर्ने विद्यालय सङ्ख्या						
४	विद्यालय व्यवस्थापन समिति भएका विद्यालय सङ्ख्या						
५	प्रचलित कानूनमा व्यवस्था भएबमोजिम प्रधानाध्यापक तथा प्राचार्य नियुक्त गर्ने माध्यमिक विद्यालय सङ्ख्या						

६.१.५ प्रमुख क्रियाकलाप र परिमाणात्मक लक्ष्य

दिइएको तालिकामा स्थानीय तहले कार्यान्वयन गर्ने प्रमुख क्रियाकलाप र वार्षिक लक्ष्य उल्लेख गर्ने। उदाहरणका लागि

क्र.स.	प्रमुख क्रियाकलाप	एकाइ	भौतिक लक्ष्य (पाँच वर्ष)					भौतिक लक्ष्य (१० वर्ष)	कैफियत
			२०८१	२०८२	२०८३	२०८४	२०८५		
१	आवश्यक कानूनी प्रबन्ध तथा मापदण्ड विकास								
२	संस्थागत संरचना निर्माण तथा क्षमता विकास								
३	प्रतिवेदन तथा तथ्याङ्क प्रणालीको सुदृढीकरण								
४	कार्यसम्पादन करार गरी नतिजाप्रति जिम्मेवार बनाउने								
५	विद्यालय कार्यसम्पादन एवम् स्वमूल्याङ्कन गर्ने, गराउने								

६.२ स्थानीय शिक्षा योजना कार्यान्वयनको प्रबन्ध

योजना कार्यान्वयनको प्रबन्धअन्तर्गत वार्षिक योजना तथा बजेट तर्जुमा, क्रियाकलाप निर्धारण तथा कार्यान्वयन, वित्तीय व्यवस्थापन तथा अनुगमन र मूल्याङ्कनलगायत कार्यान्वयनका लागि आवश्यक संरचना, जनशक्ति, प्रक्रिया र जिम्मेवारी तथा उत्तरदायित्व पर्छन् । कार्यान्वयनको प्रबन्ध तयार गर्दा यसको दिगोपन, प्रभावकारिता तथा कार्यकुशलतामा ध्यान दिनु आवश्यक छ ।

६.२.१ वर्तमान अवस्था

आफ्नो स्थानीय तहमा निम्नलिखित विषय क्षेत्रका आधारमा शिक्षा योजनाको प्रभावकारी कार्यान्वयनको सुनिश्चितता गर्ने व्यवस्थाको विश्लेषण गर्नुहोस् :

- स्थानीय तहमा कार्यरत जनशक्तिको व्यवस्था
- वार्षिक कार्यक्रम तर्जुमा र कार्यान्वयनको अवस्था
- कार्यान्वयन संयन्त्र / समितिको अवस्था
- आवश्यक स्रोत साधनको व्यवस्थापन
- ऐन, नियम, कार्यविधि निर्माण र प्रबोधीकरणको अवस्था
- चुनौती तथा अवसर

६.२.२ उद्देश्य

योजनाको प्रभावकारी कार्यान्वयनसँग सम्बन्धित स्थानीय तहका उद्देश्य राख्नुहोस् । जस्तै:

१. शिक्षा योजनाको प्रभावकारी कार्यान्वयनको सुनिश्चितता गर्नु

६.२.३ रणनीति

उल्लिखित उद्देश्य हासिल गर्नका लागि स्थानीय तहले अपनाउने रणनीति उल्लेख गर्नुहोस् । जस्तै:

१. सङ्घीय तथा प्रदेश तहबाट वित्तीय हस्तान्तरणमार्फत प्राप्त ससर्त अनुदान तथा अन्य अनुदान र आफ्नै स्रोतको बजेटसमेत संलग्न गरी वार्षिक शिक्षा बजेट तथा कार्यक्रम तयार गर्ने
२. कार्यक्रम कार्यान्वयनका लागि आवश्यकताअनुसार कानून, कार्यविधि तथा निर्देशिका विकास गर्ने
३. कार्यक्रम कार्यान्वयनको नियमित अनुगमन तथा सहजीकरण गरी विद्यालयमा कार्यक्रम प्रभावकारीरूपमा कार्यान्वयन हुने सुनिश्चितताका साथै समस्या समाधानका लागि आवश्यक नीति निर्देशन तथा समन्वय गर्ने
४. एकीकृत शैक्षिक सूचना व्यवस्थापनमार्फत नियमितरूपमा कार्यक्रम कार्यान्वयन तथा त्यसका नतिजाको विवरण तयार गर्ने, त्यसको समीक्षा गरी थप सुधारमा प्रयोग गर्ने
५. विद्यालयमा विद्यालय व्यवस्थापन समिति र शिक्षक अभिभावक सङ्घ गठन गर्ने र विद्यालयलाई विद्यालय सुधार योजना विकास र कार्यान्वयनमा सहजीकरण गर्ने
६. विद्यालय सुधार योजना (SIP) निर्माण तथा अद्यावधिक गर्न लगाउने

७. विद्यालय व्यवस्थापनलाई सशक्तकृत र सुदृढ गरी निर्धारित कार्यक्रम कार्यान्वयनका लागि प्रधानाध्यापकलाई जिम्मेवारी प्रदान गरी उत्तरदायी बनाउने
८. वित्तीय व्यवस्थापन, खरिद प्रक्रिया, शिक्षक व्यवस्थापन तथा शिक्षकको कक्षा कोठामा समय तथा कार्यको सुनिश्चिततासम्बन्धी आवश्यक मापदण्ड तयार गरी लागु गर्ने
९. अभिभावक तथा सरोकारवालासँग अन्तरक्रिया तथा सहकार्य गर्न अभिभावक भेला तथा बैठक आयोजना गर्ने र सामाजिक परीक्षणलाई प्रभावकारी बनाउने
१०. सामुदायिक सिकाइ केन्द्रमार्फत सबै उमेर समूहका सिकारुका लागि साक्षरता, साक्षरोत्तर, निरन्तर शिक्षा, वैकल्पिक शिक्षा तथा आय आर्जन र सिप विकासका कार्यक्रम सञ्चालन गर्दै आजीवन सिकाइ केन्द्रका रूपमा समेत कार्य गर्ने

६.२.४ प्रमुख उपलब्धि तथा नतिजा

उपलब्धि

योजनाको कार्यान्वयनबाट हासिल हुने मुख्य उपलब्धि बुँदागतरूपमा उल्लेख गर्ने । उदाहरणका लागि

१. शिक्षा योजनाको प्रभावकारी कार्यान्वयनको सुनिश्चितता भएको हुने छ

नतिजा तथा परिमाणात्मक लक्ष्य

योजनाको कार्यान्वयनबाट हासिल हुने मुख्य नतिजा दिइएको तालिकामा उल्लेख गर्ने । उदाहरणका लागि

१. शिक्षाका सबै निकाय तथा विद्यालयमा सुशासन प्रवर्द्धन भई बालबालिकाको सिकाइप्रति उत्तरदायी प्रणालीको विकास हुने छ

६.२.५ प्रमुख क्रियाकलाप र परिमाणात्मक लक्ष्य

दिइएको तालिकामा स्थानीय तहले योजना कार्यान्वयनका लागि गर्ने प्रमुख क्रियाकलाप र वार्षिक लक्ष्य उल्लेख गर्ने । उदाहरणका लागि

क्र.स.	प्रमुख क्रियाकलाप	एकाइ	भौतिक लक्ष्य (पाँच वर्ष)					भौतिक लक्ष्य (१० वर्ष)	कैफियत
			२०८१	२०८२	२०८३	२०८४	२०८५		
१	वार्षिक बजेट तथा कार्यक्रम निर्माण								
२	विद्यालय सुधार योजना निर्माण एवम् अद्यावधिक								
३	एकीकृत शैक्षिक सूचना प्रणाली सृष्टीकरण								

परिच्छेद ७ : लगानी र स्रोत व्यवस्थापन

संवैधानिक एवम् कानुनी प्रावधानअनुसार विद्यालय शिक्षामा समतामूलक पहुँचसहितको गुणस्तरीय शिक्षा प्रदान गर्नु तिनै तहका सरकारको साझा दायित्व रहेको छ। यसका लागि आवश्यक स्रोतको पहिचान, प्राथमिकीकरण, स्रोतको उचित विनियोजन, प्रभावकारी कार्यान्वयन, अनुगमन तथा मूल्याङ्कन र प्रगति प्रतिवेदनसम्बन्धी व्यवस्था गर्नु आवश्यक छ। संवैधानिक व्यवस्थाबमोजिम विद्यालय शिक्षाको वित्तीय व्यवस्थापनमा सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय तहको साझेदारी आवश्यक छ। नेपालको संविधानअनुसार स्थानीय तहको वित्तीय स्रोतका लागि सङ्घीय स्रोतबाट ससर्त अनुदान, समानीकरण अनुदान, समपूरक अनुदान र विशेष अनुदानको प्रबन्ध गरिएको छ। समानीकरण अनुदान, विशेष अनुदान र समपूरक अनुदान सङ्घीय सरकारबाट स्थानीय तथा प्रदेश तहमा वित्तीय हस्तान्तरण हुने गरेको छ भने ससर्त अनुदान सम्बन्धित सङ्घीय विषयगत मन्त्रालयले तयार गरेका मापदण्डका आधारमा निर्धारित उद्देश्य वा कार्यक्रमको प्रयोजनका लागि खर्च गर्ने गरी स्थानीय र प्रदेश तहमा वित्तीय हस्तान्तरण गर्ने अभ्यास रहेको छ। स्थानीय तथा प्रदेश तहले सङ्घीय सरकारबाट हस्तान्तरण हुने उल्लिखित विभिन्न किसिमका अनुदानबाहेक आफ्नै स्रोतमा आधारित बजेट तथा राजस्व बाँडफाँटबाट प्राप्त हुने बजेटबाट पनि शिक्षा क्षेत्रमा विनियोजन गर्ने गर्दछन्। स्थानीय तहले स्रोत प्रबन्धका लागि आन्तरिक ऋणसमेत उठाउन पाउने व्यवस्था पनि रहेको छ। शिक्षामा आवश्यक पर्ने वित्तीय स्रोत कहाँबाट जुटाउने, कुन कुन क्षेत्रमा स्रोतको विनियोजन गर्ने, विनियोजित स्रोतको प्रवाह कसरी गर्ने र उपलब्ध स्रोतको उपयोग कुन ढङ्गबाट गर्ने भन्ने विषयलाई यस परिच्छेदमा विश्लेषण गर्नुपर्छ।

यस परिच्छेदमा परिच्छेद ३, ४ र ५ मा निर्धारण गरिएका प्रस्तावित क्रियाकलापका लागि बजेट अनुमान, प्रक्षेपण, स्रोतको पहिचान र व्यवस्थापन गर्नुपर्ने हुन्छ। स्रोतहरूको पहिचान र विश्लेषण गर्दा सङ्घीय सरकार, प्रदेश सरकार, स्थानीय सरकार र अन्य सङ्घ संस्थाबाट प्राप्त हुने बजेटको अनुमान गरी कार्यान्वयन हुनसक्ने कार्यक्रमलाई प्राथमिकीकरण गर्नुपर्छ।

७.१ वर्तमान अवस्था

आफ्नो स्थानीय तहमा निम्नलिखित विषय क्षेत्रका आधारमा शिक्षामा लगानी र स्रोत व्यवस्थापनको अवस्थाको विश्लेषण गर्नुहोस् :

- हालको अवस्थामा सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय तहबाट स्थानीय तहमा शिक्षामा भएको लगानी
- विगत पाँच वर्षमा स्थानीय तहले शिक्षा क्षेत्रमा गरेको लगानीको विश्लेषण
- विभिन्न सङ्घसंस्थाबाट शिक्षा क्षेत्रमा भएको लगानीको अवस्था तथा कार्यक्रमको विवरण
- स्थानीय तहले शिक्षामा लगानी प्रवर्द्धनका लागि गरेका असल अभ्यास
- चुनौती तथा अवसर

७.२ उद्देश्य

शिक्षामा लगानी र स्रोत व्यवस्थापन सँग सम्बन्धित स्थानीय तहका उद्देश्य राख्नुहोस् । जस्तै:

१. शिक्षा क्षेत्रमा आवश्यक स्रोतको प्रक्षेपण गर्नु
२. योजनामा समावेश भएका कार्यक्रम कार्यान्वयनका लागि आवश्यक वित्तीय स्रोत पहिचान गर्नु
३. उपलब्ध स्रोतको आधारमा कार्यक्रमको प्राथमिकता निर्धारण गरी कार्यक्रम कार्यान्वयन गर्नु

७.३ रणनीति

उल्लिखित उद्देश्य हासिल गर्नका लागि स्थानीय तहले अपनाउने रणनीति उल्लेख गर्नुहोस् । जस्तै:

१. सङ्घीय र प्रदेश सरकारको लगानीको अनुपातमा स्थानीय सरकारले आफ्नो स्रोतबाट शिक्षामा लगानीमा वृद्धि गर्ने
२. विद्यालय शिक्षामा पहुँच, सहभागिता एवम् गुणस्तर सुनिश्चित गर्न लगानी प्रभावकारिता बढाउने
३. वार्षिकरूपमा कुल बजेटको प्रतिशत बजेट शिक्षा क्षेत्रका कार्यक्रमका लागि व्यवस्था गर्ने
४. शिक्षामा निजी तथा गैरसरकारी क्षेत्रको लगानीलाई उचित नियमनका साथ प्रोत्साहन तथा प्रवर्द्धन गर्ने
५. मापदण्डका आधारमा खर्च र प्रतिवेदन पद्धति अवलम्बन गर्ने
६. वित्तीय व्यवस्थापन क्षमतामा सुधार ल्याई वित्तीय कार्यकुशलता, पारदर्शिता, जिम्मेवारी र उत्तरदायित्वलाई सबल बनाउने
७. लागत साझेदारीमा आधारित कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने

७.४ प्रमुख उपलब्धि

उपलब्धि

योजनाको कार्यान्वयनबाट हासिल हुने मुख्य उपलब्धि तथा नतिजा बुँदागतरूपमा उल्लेख गर्ने । उदाहरणका लागि

१. शैक्षिक पहुँच, समता, गुणस्तर र क्षमता विकासमा आवश्यक स्रोतको व्यवस्थापन भएको हुने
२. वित्तीय कार्यकुशलता, पारदर्शिता, जिम्मेवारी र उत्तरदायित्व सुदृढ भएको हुने छ

७.५ प्रमुख क्रियाकलाप र लक्ष्य

(क) सङ्घीय सरकारबाट विद्यालय शिक्षा क्षेत्रअन्तर्गतका क्रियाकलापमा प्राप्त हुने अनुमानित बजेट

क्र.स.	अनुदान प्राप्त हुने उपक्षेत्र / विषय	आर्थिक वर्ष					पाँच वर्षको जम्मा	१० वर्षको जम्मा
		२०८१/०८२	२०८२/०८३	२०८३/०८४	२०८४/०८५	२०८५/०८६		
१.	प्रारम्भिक बालविकास र शिक्षा							
२.	आधारभूत शिक्षा							
३.	माध्यमिक शिक्षा							
४.	प्राविधिक शिक्षा तथा व्यावसायिक तालिम							

(ख) प्रदेश सरकारबाट शिक्षा क्षेत्रअन्तर्गतका क्रियाकलापमा प्राप्त हुने अनुमानित बजेट

क्र.स.	अनुदान प्राप्त हुने उपक्षेत्र / विषय	आर्थिक वर्ष					पाँच वर्षको जम्मा	१० वर्षको जम्मा
		२०८१/०८२	२०८२/०८३	२०८३/०८४	२०८४/०८५	२०८५/०८६		
१.	प्रारम्भिक बालविकास र शिक्षा							
२.	आधारभूत शिक्षा							
३.	माध्यमिक शिक्षा							
४.	प्राविधिक शिक्षा तथा व्यावसायिक तालिम							

(ग) स्थानीय तहबाट शिक्षा क्षेत्रअन्तर्गतका क्रियाकलापका लागि प्राप्त हुने अनुमानित बजेट

क्र.स.	अनुदान प्राप्त हुने उपक्षेत्र / विषय	आर्थिक वर्ष					पाँच वर्षको जम्मा	१० वर्षको जम्मा
		२०८१/०८२	२०८२/०८३	२०८३/०८४	२०८४/०८५	२०८५/०८६		
१.	प्रारम्भिक बालविकास र शिक्षा							
२.	आधारभूत शिक्षा							
३.	माध्यमिक शिक्षा							
४.	प्राविधिक शिक्षा तथा व्यावसायिक तालिम							

(घ) अन्य सङ्घसंस्थाबाट शिक्षा क्षेत्रअन्तर्गतका क्रियाकलापमा प्राप्त हुने अनुमानित बजेट

क्र.सं.	अनुदान प्राप्त हुने उपक्षेत्र / विषय	आर्थिक वर्ष					पाँच वर्षको जम्मा	१० वर्षको जम्मा
		२०८१/०८२	२०८२/०८३	२०८३/०८४	२०८४/०८५	२०८५/०८६		
१.	प्रारम्भिक बालविकास र शिक्षा							
२.	आधारभूत शिक्षा							
३.	माध्यमिक शिक्षा							
४.	प्राविधिक शिक्षा तथा व्यावसायिक तालिम							

उपरोक्तबमोजिम बजेट अनुमान गरिसकेपछि विद्यालय शिक्षाका मुख्य उपक्षेत्र जस्तै: बालविकास र शिक्षामा हरेक आवको जम्मा बजेट कति, आगामी पाँच वर्षको जम्मा बजेट कति र बजेटको सुनिश्चितता सङ्घबाट, प्रदेशबाट, स्थानीय तहबाट र अन्य सङ्घसंस्थाबाट कति भनी सोको समेत विश्लेषण गर्नुपर्छ ।

७.६ योजनाको वार्षिक बजेट तर्जुमा प्रक्रिया

योजनामा उल्लिखित परिच्छेद ३, ४, ५ र ६ का प्रमुख क्रियाकलाप र लक्ष्यलाई प्रस्तावित भौतिक लक्ष्य मानी वार्षिकरूपमा सो कार्य सम्पादनका लागि आवश्यक बजेट हिसाब गरी एकाइ लागत निर्धारण गर्ने । सो एकाइ लागतले लक्ष्यलाई गुणन गरी वार्षिक बजेट निर्धारण गर्ने । क्रियाकलापगत बजेटको जम्मा जोड हिसाब गरी उक्त

उपक्षेत्रमा आवश्यक पर्ने बजेट हिसाब गरी उपक्षेत्रगत कार्यक्रम तथा बजेटको सारांश तपसिलको तालिकामा तयार गर्ने । उपक्षेत्रगत क्रियाकलापगत विस्तृतीकरणलाई अनुसूचीमा राख्नुपर्छ ।

उपक्षेत्र / विषय	आर्थिक वर्षगत रूपमा बजेट अनुमान					पाँच वर्षको जम्मा	१० वर्षको जम्मा
	आव	आव	आव	आव	आव		
प्रारम्भिक बालविकास र शिक्षा							
आधारभूत शिक्षा							
माध्यमिक शिक्षा							
प्राविधिक शिक्षा तथा व्यावसायिक तालिम							

माथिको तालिकाअनुसार तयार भएको बजेटका लागि स्रोतको अनुमान गर्दा सङ्घ, प्रदेश तथा स्थानीय तहबाट प्राप्त हुने प्रस्तावित बजेट तथा विभिन्न सङ्घसंस्थाबाट कार्यान्वयन हुने क्रियाकलापको समेत हिसाब गरी बजेटको अनुमान गर्नुपर्छ । यसरी योजनामा पाँच वर्षका लागि आवश्यक पर्ने बजेट व्यहोर्ने स्रोतको हिसाब गर्दा नपुग हुने बजेटसमेत उल्लेख गरी सोका लागि स्रोत पूर्तिका विकल्पको समेत प्रस्ताव गर्नुपर्ने छ ।

७.७ योजना कार्यान्वयनका लागि वार्षिक रणनीति कार्यान्वयन योजना निर्माण तथा कार्यान्वयन

योजना कार्यान्वयन गर्दा वार्षिक रूपमा तय भएका योजना तथा कार्यक्रमलाई वार्षिकरूपमा सङ्घ, प्रदेश तथा स्थानीय तहको नीति तथा कार्यक्रमका आधारमा वार्षिकरूपमा स्रोत सुनिश्चितताका आधारमा वार्षिक रणनीति तथा कार्यान्वयन योजना निर्माण गर्नुपर्छ । यसमा योजनाका रणनीति तथा कार्यक्रमलाई अद्यावधिक गरी कार्यान्वयन हुने र स्रोत सुनिश्चित भएका सो आर्थिक वर्षमा कार्यान्वयन हुने कार्यक्रमलाई समावेश गर्नुपर्छ । योजना निर्माण गर्दा स्थानीय तहको पाँच वर्षे बजेटसहितको वार्षिक योजनामा उल्लिखित क्रियाकलापलाई केन्द्रित भई वार्षिक बजेट तथा कार्यक्रम तयार गरी कार्यान्वयन रणनीति तयार गर्नुपर्छ । वार्षिक रणनीति कार्यान्वयन योजना निर्माण गर्दा योजनाको ढाँचालाई आधार मानी तयार गर्नुपर्ने छ ।

परिच्छेद ८ : अनुगमन तथा मूल्याङ्कन

शैक्षिक कार्यक्रममा स्रोत साधनको विनियोजन र वितरण के कसरी भइरहेको छ, लगानीको प्रवाह समुचित ढङ्गले भएको छ वा छैन, कार्यक्रम कार्यान्वयन प्रक्रियामा त्रुटि छन् वा छैनन्, शैक्षिक क्रियाकलाप निर्धारित कार्यतालिकाअनुसार समयमै कार्यान्वयन भई लक्षित प्रतिफल प्राप्तितर्फ उन्मुख भएका छन् वा छैन भन्ने कुरा निश्चित गर्न व्यवस्थापनबाट कार्यक्रम कार्यान्वयनको लक्ष्य र प्रगति बारेमा नियमित वा आवधिकरूपमा निगरानी, निरीक्षण, पुनर्निरीक्षण, पर्यवेक्षण एवम् जाँचबुझ गर्ने गराउने कार्य अनुगमन हो। यसले कार्यक्रमको प्रगति र वर्तमान स्थितिका बारेमा जानकारी गराउँछ।

शैक्षिक कार्यक्रमको सान्दर्भिकता, उपयुक्तता, दक्षता र प्रभावकारिताको सन्दर्भमा सुव्यवस्थित एवम् उद्देश्यपूर्ण ढङ्गले जाँचबुझ तथा लेखाजोखा गर्ने कार्य मूल्याङ्कन हो। मूल्याङ्कन प्रतिफल र प्रभावसँग बढी केन्द्रित हुन्छ। अनुगमन सामान्यतया कार्यक्रम कार्यान्वयनका चरणमा मात्र गरिन्छ भने मूल्याङ्कन कार्यक्रम सञ्चालनका चरणका साथै कार्यक्रम सम्पन्न भए पश्चात् पनि गरिन्छ। अनुगमन र मूल्याङ्कनले शैक्षिक कार्यक्रममा भएको लगानीलाई पारदर्शी, नतिजामुखी, जवाफदेही र उत्तरदायीपूर्ण बनाउन सहयोग गर्छन्।

नेपाल सरकारले राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय तहमा व्यक्त गरेका विभिन्न प्रतिबद्धताअनुरूप स्थानीय तहले शिक्षा योजनाको अनुगमन गर्दा कम्तीमा पनि यी पक्षको अनुगमन गर्नुपर्छ : अनिवार्य तथा निःशुलक शिक्षा ऐनको कार्यान्वयनको प्रगति, दिगो विकास लक्ष्य सन् २०३० को प्रगति तथा विद्यालय शिक्षा क्षेत्र योजनाका प्रमुख कार्यसम्पादन सूचकको प्रगति

८.१ वर्तमान अवस्था

आफ्नो स्थानीय तहमा निम्नलिखित विषय क्षेत्रका आधारमा अनुगमन तथा मूल्याङ्कनको सम्बन्धमा भएको व्यवस्थाको विश्लेषण गर्नुहोस् :

- अनुगमन संयन्त्रको व्यवस्था
- एकीकृत प्रतिवेदन प्रणालीको विकास
- सहभागितात्मक तथा सामूहिक अनुगमन तथा मूल्याङ्कन प्रणालीको सुनिश्चतता
- अनुगमन तथा मूल्याङ्कनमा सूचना तथा प्रविधिको उपयोग विस्तार तथा व्यवस्थित
- नतिजामा आधारित अनुगमन
- शिक्षक सुपरिवेक्षण र पेसागत सहयोग
- विद्यार्थी उपलब्धि परीक्षण
- विद्यालय कार्यसम्पादन परीक्षण

८.२ उद्देश्य

अनुगमन तथा मूल्याङ्कनसँग सम्बन्धित स्थानीय तहका उद्देश्य राख्नुहोस्। जस्तै:

१. अनुगमन तथा मूल्याङ्कनका लागि समन्वयात्मक तथा एकत्रित प्रणाली विकास गर्नु

२. अनुगमन तथा मूल्याङ्कन प्रणालीलाई नतिजामा आधारित बनाउनु
३. योजना कार्यान्वयनका चरणमा आएका समस्या तथा चुनौतीलाई सम्बोधन गरी अपेक्षित उपलब्धि हासिल गर्नु

८.३ रणनीति

उल्लिखित उद्देश्य हासिल गर्नका लागि स्थानीय तहले अपनाउने रणनीति उल्लेख गर्नुहोस् । जस्तै:

१. कार्यक्रमको अनुगमन तथा मूल्याङ्कन र प्रतिवेदनका लागि एकीकृत शैक्षिक सूचना व्यवस्थापन प्रणाली सञ्चालनमा ल्याउने
२. नतिजामूलक अनुगमन तथा मूल्याङ्कन प्रणाली अवलम्बन गर्ने
३. विद्यार्थी उपलब्धि परीक्षण तथा विद्यालय कार्यसम्पादन परीक्षणलाई थप व्यवस्थित र नियमित गर्ने
४. कक्षाकोठाको सिकाइको अनुगमन, कार्यस्थलमा आधारित अनुगमन, मूल्याङ्कन, सुपरिवेक्षण एवम् प्रतिवेदन प्रणाली प्रबन्ध गर्ने
५. विद्यालय तथा शिक्षकको सुपरिवेक्षण तथा पेसागत सहयोगको संयन्त्रको व्यवस्था र सुदृढीकरण गर्ने
६. योजनाअन्तर्गत सञ्चालित कार्यक्रम तथा परियोजना वा क्रियाकलापको नियमित आवधिक, मध्यावधिक तथा अन्तिम मूल्याङ्कन प्रणाली स्थापित गर्ने
७. अनिवार्य तथा निशुल्क शिक्षा ऐन, २०७५ ले तोकेबमोजिम अनिवार्य तथा निशुल्क शिक्षा कार्यान्वयनको अवस्थाको प्रतिवेदन तयार गरी स्थानीय तहमा पेस गर्ने

८.४ प्रमुख उपलब्धि तथा नतिजा

उपलब्धि

योजनाको कार्यान्वयनबाट हासिल हुने मुख्य उपलब्धि बुँदागतरूपमा उल्लेख गर्ने । उदाहरणका लागि

१. अनुगमन तथा मूल्याङ्कनका लागि समन्वयात्मक तथा एकत्रित प्रणाली विकास भएको हुने छ
२. नतिजामा आधारित अनुगमन तथा मूल्याङ्कन प्रणाली कार्यान्वयन हुने छ
३. योजना कार्यान्वयनका चरणमा आएका समस्या तथा चुनौतीलाई सम्बोधन गरी अपेक्षित उपलब्धि हासिल भएको हुने छ

नतिजा

योजनाको कार्यान्वयनबाट हासिल हुने मुख्य नतिजा दिइएको ढाँचामा उल्लेख गर्ने । उदाहरणका लागि

१. अनुगमन तथा मूल्याङ्कनका लागि संस्थागत संरचना तथा क्षमता विकास भएको हुने छ
२. नतिजामा आधारित अनुगमन प्रणाली स्थापित भई योजना तथा कार्यक्रमको प्रभावकारी कार्यान्वयन भएको हुने छ

८.५ प्रमुख क्रियाकलाप र परिमाणात्मक लक्ष्य

दिइएको तालिकामा अनुगमन तथा मूल्याङ्कनका लागि स्थानीय तहले कार्यान्वयन गर्ने प्रमुख क्रियाकलाप र वार्षिक लक्ष्य उल्लेख गर्ने। उदाहरणका लागि

क्र.स.	प्रमुख क्रियाकलाप	एकाइ	भौतिक लक्ष्य (पाँच वर्ष)						भौतिक लक्ष्य (१० वर्ष)	कैफियत
			२०८१	२०८२	२०८३	२०८४	२०८५	जम्मा		
१	अनुगमन तथा मूल्याङ्कन संयन्त्र निर्माण									
२	नतिजामा आधारित अनुगमन प्रणालीका लागि सूचक तयार तथा अद्यावधिक गर्ने									
३	कार्यक्रम कार्यान्वयनको चौमासिक तथा वार्षिक समीक्षा तथा प्रतिवेदन तयार गर्ने									
४	कार्यक्रम कार्यान्वयन पुस्तिका तयारी									
५	अनिवार्य तथा निशुल्क शिक्षा कार्यान्वयनको अवस्थाको प्रतिवेदन तयार गर्ने									

अनुसूची १

स्थानीय शिक्षा योजनाको ढाँचा

हाम्रो भनाइ

योजनाको सारांश

१. विषय प्रवेश
२. शिक्षा योजना निर्माणको आवश्यकता र औचित्य
३. स्थानीय तहमा शिक्षा योजना निर्माणको औचित्य
४. शिक्षा योजना निर्माणका आधार
५. शिक्षा योजना निर्माण प्रक्रिया
६. योजनाको लेखाजोखा
७. योजनाको दस्तावेजको स्वरूप

परिच्छेद १ : परिचय

- १.१ वर्तमान अवस्था
- १.२ मुख्य समस्या तथा चुनौतीको विश्लेषण
- १.३ शिक्षा क्षेत्रका चुनौतीको SWOT विश्लेषण
- १.४ अवसर

परिच्छेद २ : दूरदृष्टि, उद्देश्य, रणनीति तथा लक्ष्य निर्धारण

- २.१ स्थानीय तहमा शिक्षा योजना निर्माण गर्दा लिनुपर्ने आधार
- २.२ दूरदृष्टि
- २.३ लक्ष्य
- २.४ उद्देश्य
- २.५ रणनीति
- २.६ कार्यनीति
- २.७ अपेक्षित उपलब्धि
- २.८ मुख्य कार्यसम्पादन सूचक र लक्ष्य निर्धारण

परिच्छेद ३ : विद्यालय शिक्षा क्षेत्रका मुख्य उपक्षेत्र

- ३.१ प्रारम्भिक बालविकास र शिक्षा
- ३.२ आधारभूत शिक्षा
- ३.३ माध्यमिक शिक्षा

- ३.४ प्राविधिक शिक्षा तथा व्यावसायिक तालिम
- ३.५ अनौपचारिक शिक्षा र आजीवन सिकाइ

परिच्छेद ४ : अन्तरसम्बन्धित विषय तथा क्षेत्र

- ४.१ पाठ्यक्रम, पाठ्यपुस्तक, सिकाइ सामग्री तथा मूल्याङ्कन
- ४.२ शिक्षक व्यवस्थापन र विकास
- ४.३ शिक्षामा समता र समावेशीकरण
- ४.४ विद्यालय पोषण तथा स्वास्थ्य कार्यक्रम
- ४.५ विद्यालय सुरक्षा, विपत् न्यूनीकरण तथा उत्थानशीलता
- ४.६ विद्यालय भौतिक पूर्वाधार विकास
- ४.७ विद्यालयमा सूचना तथा सञ्चार प्रविधि

परिच्छेद ५ : अन्य उपक्षेत्र

परिच्छेद ६ : सुशासन तथा व्यवस्थापन

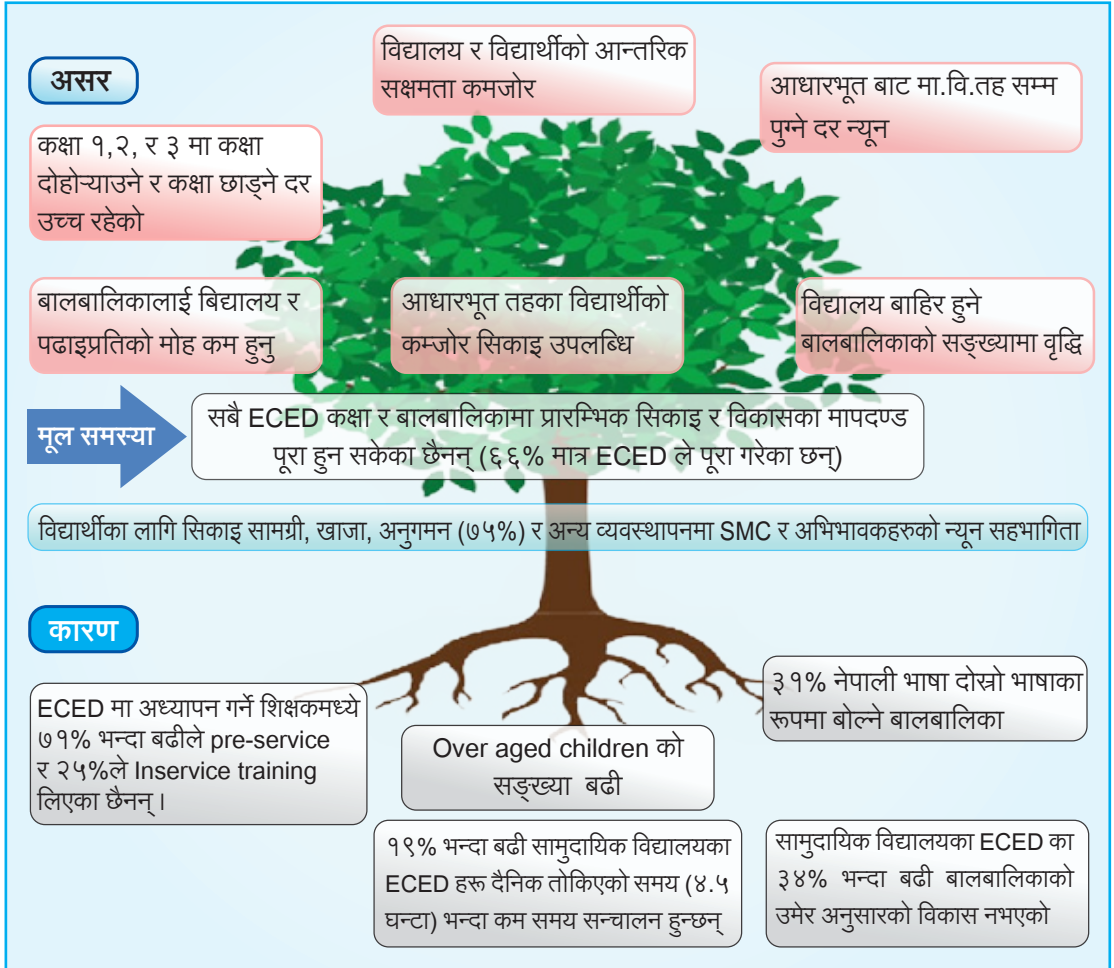
- ६.१ शिक्षाको व्यवस्थापन तथा संस्थागत क्षमता विकास
- ६.२ स्थानीय शिक्षा योजना कार्यान्वयनको प्रबन्ध

परिच्छेद ७ : लगानी र स्रोत व्यवस्थापन

परिच्छेद ८ : अनुगमन तथा मूल्याङ्कन

अनुसूची: २

विद्यालय शिक्षामा विद्यमान समस्या, तिनका कारण र असरका केही उदाहरण देखाइएको नमुना समस्या वृक्ष (Problem Tree)

माथि देखाइएको समस्या वृक्ष विश्लेषणमा मूल समस्या रूखको डाँठका रूपमा सबै ECED कक्षा र बालबालिकामा प्रारम्भिक सिकाइ र विकासका मापदण्ड पूरा हुन सकेका छैनन् (६६% मात्र ECED ले पूरा गरेका छन्) देखिएको छ। सो मूल समस्या देखापर्नुको कारण जराका रूपमा पाँचओटा पहिचान गरिएको छ भने ती कारणबाट प्रारम्भिक बालविकासका विद्यार्थीमा छओटा असर हाँगाका रूपमा देखिएको छ।

स्थानीय शिक्षा योजना निर्माण गर्दा उक्त कारणबाट देखा पर्ने असरको निराकरणका लागि कारण हटाउन सहयोग पुग्ने गरी नीति, योजना र कार्यक्रम निर्माण गर्नुपर्छ।

अनुसूची: ३

विद्यालयमा प्रारम्भिक बालविकास शिक्षाका क्षेत्रमा भएका सवल पक्ष, कमजोरी, अवसर र चुनौतीका केही उदाहरणहरू देखाइएको SWOT विश्लेषणको नमुना

सबल पक्ष

- लगभग सबै बिद्यालयमा कम्तीमा १ ECED कक्षाको उपलब्धता
- ECED मा अध्यापन गर्ने शिक्षकलाई तालिमको व्यवस्था
- सामुदायिक ECED को व्यवस्थापन र सञ्चालनमा तिनैतहका सरकारको आर्थिक र प्राविधिक सहयोग
- सबै ECED कक्षाहरूमा ECED र बालबालिकाका लागि तोकिएका प्रारम्भिक सिकाइ र विकासात्मक मापदण्ड, पाठ्यक्रम, शैक्षिक सामग्री, आदिको उपलब्धता
- ८०% भन्दा बढी ECED हरू तोकिएको समय (दैनिक ४.५ घण्टा) वा सोभन्दा बढी समयसम्म सञ्चालन हुन्छन्।
- ECED कक्षामा लगभग ७०% बालबालिका तोकिएका उमेर समूहका छन्

सुधारापेक्षी पक्ष

- ECED को व्यवस्थापन, अनुगमन (लगभग ७०% ECED मा छैन), विद्यार्थीका लागि सिकाइ सामग्री, खाजा आदि पक्षमा SMC र अभिभावकको न्यून सहभागिता
- तोकिएका उमेर समूहका लगभग ३०% बालबालिका ECED बाहिर छन्
- ECED मा भर्ना भएकामध्ये २०% बालबालिका तोकिएका उमेर समूहभन्दा फरक उमेरका (धेरैजसो बढी उमेरका) छन्
- कक्षा १ मा अझै पनि लगभग २५% बालबालिका ECED कक्षाको अनुभवबिनै नयाँ भर्ना हुने गरेका छन्।

उद्देश्य: सबै ECED कक्षा र बालबालिकाले तोकिएका प्रारम्भिक सिकाइ र विकासका मापदण्ड पूरा गर्ने छन्।

अवसर

- संवैधानिक प्रावधान र सम्बन्धित नीतिहरूको आधारमा सबै तहका सरकारहरूसँग ECED को विकास र सुधारका लागि आवधिक र वार्षिक योजना विकास र कार्यान्वयन हुने
- ECED कक्षा र बालबालिकाका लागि तोकिएका मापदण्डको कार्यान्वयन र बालमैत्री ECED विकासका लागि थप प्रोत्साहनमा आधारित बनाउन सकिने
- स्थानीय तहमै ECED लगायत आधारभूत तहका सुरु कक्षामा समस्यामा आधारित सिकाइ विधिहरूलाई प्रभावकारी ढङ्गले सञ्चालन गर्नसक्ने गरी शिक्षक तालिमको व्यवस्था हुन सक्ने
- सामुदायिक ECED को व्यवस्थापन र सञ्चालनमा तिनै तहका सरकार र अन्य निकायको आर्थिक र प्राविधिक सहयोगलाई एकीकृत र समन्वय गर्न सकिने
- सबै ECED को व्यवस्थापन र सञ्चालनमा अभिभावकको सहभागिताको (विशेषतः अनुगमन) न्यूनतम पटक तोकने र सोको Reporting को व्यवस्था IEMIS मा गर्नसकिने
- ECED र अन्य कक्षामा बालबालिकाको उमेर र तिनको सिकाइबिच तुलो सम्बन्ध हुन्छ भन्ने कुरा NASA लगायत अन्य अनुसन्धानका प्राप्तिलाई नीति र अन्य व्यवस्थापकीय कार्य गर्न सकिने र शैक्षिक क्षति न्यूनीकरण गर्न सकिने

चुनौती

- सबै ECED लाई बालमैत्री बनाउन (अझै पनि धेरै ECED मा शौचालय र सुरक्षित खाने पानी छैन) समय लाने
- बिद्यालय बाहिर हुने बालबालिकाको सङ्ख्यामा वृद्धि हुन सक्ने
- ECED मा हालको ८२% Over aged बालबालिकाको भर्ना प्रवृत्तिलाई कम गर्न नसकेमा कक्षा १, २, र ३ मा कक्षा दोहोर्‍याउने र कक्षा छाड्ने दरमा सुधार हुन नसक्ने
- बालबालिकाको उमेर र तिनको भर्ना तथा अध्ययन र सिकाइबिचको तादात्म्यताका लागि उपयुक्त नीति र व्यवस्थापनलाई (जनशक्ति र स्रोतसाधन समय लाग्ने।
- आधारभूत तहका विद्यार्थीको सिकाइ उपलब्धिमा सुधार ल्याउन नसकिने
- ३१% नेपाली भाषा दोस्रो भाषाका रूपमा बोल्ने बालबालिकाका जो मिश्रित समुदायमा बस्छन् तिनका लागि उपयुक्त शिक्षण क्रियाकलाप विकास गर्न सहज नरहेको
- अझै पनि २५% ECED का शिक्षकले सेवाकालीन तालिम लिन बाँकी रहेको जसको असर कक्षाकोठाको शिक्षण सिकाइमा परिरहेको

माथिको उदाहरणमा SWOT विश्लेषणका चार प्रमुख क्षेत्रको व्याख्या गरिएको छ जसमा:

(क) आन्तरिक कारण

- **सबल पक्षमा:** हाम्रा संस्था, व्यक्ति र समग्र पद्धतिले तोकिएका लक्ष्यको तुलनामा प्रभावकारी र अपेक्षित उपलब्धि हासिल गरेका कुराहरू उल्लेख छन्। उदाहरणका रूपमा “लगभग सबै विद्यालयमा कम्तीमा एउटा प्रारम्भिक बालविकास कक्षाको उपलब्धता छ, ७५% भन्दा बढी प्रारम्भिक बालविकास शिक्षा शिक्षक सेवाकालीन तालिम प्राप्त छन् आदि
- **कमजोर पक्षमा:** हाम्रा संस्था, व्यक्ति र समग्र पद्धतिलाई सुधार गर्न आवश्यक पर्ने विषय क्षेत्रको पहिचान गरिएको छ जुन तोकिएका लक्ष्य प्राप्ति गर्न नसक्नुका कारक तत्त्व हुन्। उदाहरणका रूपमा प्रारम्भिक बालविकास र शिक्षाको कमजोर व्यवस्थापन, सीमित स्रोत साधन, समुदायको न्यून सहभागिता जसका कारण अझै पनि तोकिएका उमेर समूहका लगभग ३०% बालबालिका प्रारम्भिक बालविकास र शिक्षा बाहिर हुनु आदि

(ख) बाह्य कारण

- **सुधारका लागि संभावित अवसर:** हाम्रा समग्र पद्धतिमा रहेका संस्था, व्यक्ति र प्रक्रिया तथा विधिमा सुधार ल्याई तोकिएका लक्ष्य हासिल गर्न सहयोगी हुने हाल भइरहेका र भविष्यमा व्यवस्थापन गर्न सकिने सम्भावित विभिन्न स्रोतसाधन तथा व्यवस्थालाई उल्लेख गरिएको छ। विशेष गरी नयाँ तौर तरिका, प्रवृत्ति, ऐन, नियम, कार्यक्रम आदि जसले परिवर्तन ल्याउन अवसर सिर्जना गर्न सक्दछन्।
- **जोखिमका पक्ष:** हाम्रा समग्र पद्धतिमा रहेका संस्था, व्यक्ति र प्रक्रिया तथा विधिबाट भविष्यमा तोकिएका लक्ष्य हासिल गर्ने कुरामा नकारात्मक असर पार्नसक्ने तत्त्वलाई उल्लेख गरिएको छ। उदाहरणका लागि समयमा आवश्यक स्रोतसाधनको उपलब्धताका आर्थिक र प्राविधिक सहयोगको अभाव हुनसक्ने, नीति नियमको व्यवस्था समयमा हुन नसक्ने, मिश्रित समुदायमा रहेका नेपाली भाषा दोस्रो भाषाका रूपमा बोल्ने ३९% बालबालिकाका लागि उपयुक्त शिक्षण क्रियाकलाप विकास गर्न आर्थिक र मानवीय स्रोत साथै प्राविधिक सहयोग तथा तयारी समयमै उचित तरिकाले नसक्ने आदि सम्भावनालाई लिइएको छ।

अनुसूची ४

शिक्षासँग सम्बन्धित ऐन, नियम, निर्देशिका लगायतका नीतिगत दस्तावेजहरूको सूची

१. शिक्षा ऐन, २०२८ (संशोधनसहित)
२. शिक्षा नियमावली, २०५९(संशोधनसहित)
३. अनिवार्य तथा निःशुल्क आधारभूत शिक्षा ऐन, २०७५
४. अनिवार्य तथा निःशुल्क शिक्षासम्बन्धी नियमावली, २०७७
५. सामुदायिक सिकाइ केन्द्र सञ्चालन तथा व्यवस्थापनसम्बन्धी मापदण्ड, २०७८
६. अनौपचारिक शिक्षा तथा साक्षरता कार्यक्रम कार्यान्वयन सहजीकरण पुस्तिका, २०७५
७. पढ्दै कमाउँदै कार्यक्रम सञ्चालन कार्यविधि, २०७८
८. विद्यालय शिक्षामा सूचना तथा सञ्चार प्रविधिको प्रयोगसम्बन्धी निर्देशिका, २०६९
९. नमुना विद्यालय विकास एवम् सञ्चालन निर्देशिका, २०७४
१०. बालिका तथा समावेशी शिक्षा सञ्जाल (गठन तथा सञ्चालन) सम्बन्धी मापदण्ड, २०८०
११. विपन्न लक्षित छात्रवृत्ति कार्यान्वयन मापदण्ड, २०८०
१२. विशेष कारणको अवस्थामा रहेका शिक्षकहरूको व्यवस्थापनसम्बन्धी निर्देशिका, २०८०
१३. शिक्षक पेसागत विकास प्रारूप (परिमार्जित संस्करण), २०८०
१४. शिक्षक मेन्टरिङ कार्यान्वयन कार्यविधि, २०८०
१५. विद्यालय सुपरीवेक्षण तथा पेसागत सहायता निर्देशिका, २०८०
१६. विद्यालय भौतिक पूर्वाधार निर्माणसम्बन्धी मापदण्ड, २०८०
१७. विद्यालय सामाजिक परीक्षण मापदण्ड, २०७८
१८. अनलाइन शिक्षक तालिम कार्यविधि, २०७७
१९. पढ्दै कमाउँदै कार्यक्रम सञ्चालन कार्यविधि, २०७८
२०. बृहत् विद्यालय सुरक्षा कार्यान्वयन कार्यविधि, २०७५
२१. स्यानिटरी प्याडसम्बन्धी कार्यविधि, २०७६
२३. विद्यालय सामाजिक परीक्षण मापदण्ड, २०७८

२५. गुनासो सुनुवाइ कार्यविधि, २०७४ (संशोधनसहित)
२६. किशोरकिशोरी मैत्री सूचना कक्ष सञ्चालन नमुना कार्यविधि, २०७७
२७. विद्यालयमा सञ्चार सञ्जालीकरण कार्यविधि, २०७७
२८. कार्यक्रम कार्यान्वयन पुस्तिका (शिक्षा तथा मानव स्रोत विकास केन्द्रबाट प्रत्येक वर्ष कार्यक्रम तथा बजेट कार्यान्वयनका लागि विकास हुने) (केन्द्रस्तर एवम् प्रदेश, जिल्ला तथा स्थानीयस्तर)
२९. विद्यालय खानेपानी, सरसफाइ तथा स्वच्छतासम्बन्धी कार्यविधि, २०७४

३०. विद्यालयमा प्राविधिक तथा व्यावसायिक शिक्षा सञ्चालन (संशोधनसहित) निर्देशिका, २०६९
३१. व्यावहारिक अभ्यास कार्यान्वयन निर्देशिका, २०७३ (प्राविधिक तथा व्यावसायिक माध्यामिक शिक्षा)
३२. शिक्षक दरबन्दी मिलान तथा समायोजनका आधारहरू, २०७४
३३. परम्परागत शिक्षण संस्था सञ्चालन तथा व्यवस्थापन मापदण्ड, २०७८

नीति, रणनीति र पुस्तिका

१. दिगो विकास लक्ष्य, २०३० र राष्ट्रिय कार्यढाँचा
२. राष्ट्रिय शिक्षा नीति, २०७६
३. शिक्षाको सोचपत्र, २०७९
४. विद्यालय शिक्षा क्षेत्र योजना, २०२२-२०३२
५. बृहत् विद्यालय सुरक्षा सञ्चार रणनीति, २०७५
६. विद्यालय शिक्षाको एकीकृत समता रणनीति, सन् २०१४
७. बालिका तथा समावेशी शिक्षा सञ्जाल रणनीति, २०८०
८. बालमैत्री विद्यालय राष्ट्रिय प्रारूप, २०६७
९. प्रारम्भिक बालविकास केन्द्रको राष्ट्रिय न्यूनतम मापदण्ड मार्गदर्शक पुस्तिका, २०६७ (संशोधनसहित)
१०. विद्यालय सुधार योजना निर्माण सहयोगी पुस्तिका, २०८०
११. सामुदायिक विद्यालयमा दिवा खाजा मापदण्ड तथा कार्यक्रम सहजीकरण पुस्तिका, २०७६
१२. विद्यालय नक्साङ्कन, भौतिक सर्वेक्षण र विद्यालय समायोजनका लागि सहयोगी स्रोत पुस्तिका, २०८०
१३. अनौपचारिक शिक्षाको राष्ट्रिय पाठ्यक्रम प्रारूप, २०८०

केही अन्तरसम्बन्धित विषयक्षेत्रसँग सम्बन्धित मुख्य मुख्य नीतिगत व्यवस्था

दफा ४.५ विद्यालय सुरक्षा, विपत् न्यूनीकरण तथा उत्थानशीलतासँग सम्बन्धित नीतिगत व्यवस्था

- विपत् जोखिम न्यूनीकरण तथा व्यवस्थापन ऐन, २०७४ र विपत् जोखिम न्यूनीकरण तथा व्यवस्थापन नियमावली, २०७६ अनुसार प्रदेश र स्थानीय तहमा विपत् उत्थानशीलताको संयन्त्रको व्यवस्था
- विद्यालय भौतिक पूर्वाधार निर्माणसम्बन्धी मापदण्ड, २०८० अनुसार केन्द्रमा सहजीकरण समिति र स्थानीय तहमा स्थानीय तह स्तरीय विद्यालय पूर्वाधार विकास समितिको व्यवस्था
- भयरहित शिक्षण सिकाइ निर्देशिका, २०६७ (बालबालिकालाई शारीरिक तथा मानसिक सजाय र उत्पीडन, यौन दुराचारबाट मुक्त सिकाइ व्यवस्था भएको)
- विद्यालय शान्तिक्षेत्र राष्ट्रिय कार्यढाँचा र कार्यान्वयन निर्देशिका, २०६८ (विद्यालयमा सशस्त्र गतिविधि, हिंसा, राजनीतिक प्रभाव, भेदभाव, शोषण तथा दुर्व्यवहारबाट मुक्त राखी शिक्षणसिकाइलाई निरन्तरता दिने व्यवस्था भएको)

- बालमैत्री विद्यालय राष्ट्रिय प्रारूप, २०६७ (विद्यालयको प्रभावकारिता, समावेशीकरण, लैङ्गिक समता, स्वास्थ्य, सुरक्षा र बचावट, विद्यालय व्यवस्थापन आदिले विपत्कालीन शिक्षाको आधार तयार गरेको)
- विद्यालय शिक्षाका लागि एकीकृत समता रणनीति, २०७१
- बृहत् विद्यालय सुरक्षा न्यूनतम प्याकेज, २०१८ (सिकाइ पूर्वाधार विपत् जोखिम व्यवस्थापन, विद्यालय विपत् जोखिमको सुदृढीकरण तथा समुदायको सहभागिता, विपत् जोखिम न्यूनीकरण तथा उत्थानशीलताका लागि शिक्षाका न्यूनतम मापदण्डमा आधारित कार्यान्वयन)
- बृहत् विद्यालय सुरक्षा गुरुयोजना, २०१७ तथा बृहत् विद्यालय सुरक्षा कार्यान्वयन कार्यविधि, २०१८ (विद्यालयको न्यूनतम सुरक्षाका उपायहरूसम्बन्धी क्रियाकलाप, शिक्षक र विद्यार्थीलाई मृत्यु र घाइते हुनबाट बचाउने, विपद्पछि विद्यालयलाई निरन्तरता दिनसक्ने वातावरण तयार गर्ने, शिक्षाका माध्यमबाट विपत् जोखिम न्यूनीकरण तथा उत्थानशीलता विकास गर्ने)
- विपत् पूर्व तयारी तथा प्रतिकार्यका लागि नेपाल शिक्षा समूह (गठन तथा सञ्चालन) निर्देशिका, २०८० निर्देशिकाले तिनै तहमा आपतकालीन अवस्थामा सिकाइ निरन्तरताका लागि संयोजक, सहसंयोजक तथा क्लस्टर सदस्यबिच समन्वय र सहकार्य व्यवस्था गरेको
- दिगो विकास लक्ष्य २०३०, पन्ध्रौँ/सोह्रौँ योजना, विद्यालय शिक्षा क्षेत्र योजना, राष्ट्रिय शिक्षा नीति, २०७६ ले सुरक्षित विद्यालय, विपत् जोखिमको न्यूनीकरण तथा व्यवस्थापन, समुदायबिच उत्थानशीलता शिक्षा, विपद्को समयमा विद्यालय शिक्षाको निरन्तरतालाई जोड दिएको

दफा ४.६ विद्यालय भौतिक पूर्वाधार विकाससँग सम्बन्धित नीतिगत व्यवस्था

- बालबालिका विद्यालयमा भर्ना हुनका लागि सुरक्षित विद्यालय, पढ्नका लागि कक्षाकोठा, खेलनका लागि खेलमैदान, शौचका लागि शौचालय, सफाइ र पिउनका लागि खानेपानी जस्ता भौतिक पूर्वाधार विद्यालयका आधारभूत संरचना हुन्
- एक विद्यार्थीका लागि सुविधाजनकरूपमा पठनपाठनमा सहभागी हुनका निमित्त प्रारम्भिक बालविकास तथा आधारभूत तहका प्रारम्भिक कक्षाका लागि प्रति विद्यार्थी ०.७५ वर्ग मिटर र उच्च आधारभूत तह तथा माध्यमिक तहका लागि प्रति विद्यार्थी १.०० वर्गमिटर बराबरको क्षेत्रफलको मापदण्ड शिक्षा नियमावली, २०५९ को नियममा तोकिएको छ
- राष्ट्रिय शिक्षा नीति, २०७६ ले विद्यालयमा भवन, कक्षाकोठा, फर्निचर, प्रयोगशाला, शौचालय, पानी, पुस्तकालय, बुक कर्नर जस्ता भौतिक पूर्वाधार तयार गर्ने, विद्यालय भवनलगायत सम्पूर्ण भौतिक पूर्वाधार विपत् जोखिममुक्त बनाउँदै सबै विद्यालयलाई सुरक्षित एवम् बालमैत्री, हरित विद्यालयका रूपमा विकास गर्ने लगायतका नीतिगत व्यवस्थापन गरिएको छ ।
- राष्ट्रिय शिक्षा नीतिले आत्मसात् गरेको सबैका लागि सुरक्षित भौतिक पूर्वाधार विकास एवम् विस्तारको नीति र हालसम्मको अभ्यासका आधारमा भएको सिकाइ अनुभवका आधारमा शिक्षा क्षेत्रको योजनामा भौतिक पूर्वाधार विकासको कार्यक्रम तर्जुमा गरिएको छ ।

दफा ४.७ विद्यालयमा सूचना तथा सञ्चार प्रविधिसँग सम्बन्धित नीतिगत व्यवस्था

सूचना तथा सञ्चार प्रविधिको कुशल र प्रभावकारी प्रयोगले सिकाइ सुधार गर्न, सिकाइलाई सान्दर्भिक बनाउन, सिकाइप्रति विद्यार्थीलाई अभिप्रेरित गर्न र शैक्षिक व्यवस्थापन सुधार गरी सुशासन कायम गर्न सहयोग पुग्दछ । शिक्षामा सूचना तथा सञ्चार प्रविधिको विकास तथा प्रयोगले सबै विद्यार्थीका लागि सूचना तथा सञ्चार प्रविधिको आधारभूत पहुँच पुऱ्याई डिजिटल भिन्नता कम गर्ने, सूचना तथा सञ्चार प्रविधिलाई शिक्षण सिकाइको साधनका रूपमा प्रयोग गरी सिकाइ सुधार गर्ने, सबैका लागि शिक्षामा समतामूलक पहुँच पुऱ्याउने र शिक्षाको व्यवस्थापकीय तथा शासकीय पद्धतिलाई कुशल र प्रभावकारी बनाई सुशासनको प्रत्याभूतिका लागि सहयोग पुऱ्याउँदछ । यी चारओटा मार्गदर्शक सिद्धान्तका आधारमा शिक्षामा सूचना तथा सञ्चार प्रविधिको गुरुयोजना सन् २०१३-२०१७ निर्माण गरिएकोमा यी सिद्धान्त अहिलेको सन्दर्भमा पनि उक्तिकै सान्दर्भिक देखिन्छन् ।

उक्त गुरुयोजनाले पहिचान गरेका चारओटा प्राथमिकताका क्षेत्रमा : (क) सूचना तथा सञ्चारका लागि संरचना (कनेक्टिभिटी, सामग्री, आँकडा) तयार गर्ने (ख) मानवीय स्रोत विकास गर्ने (ग) डिजिटल सामग्री विकास गर्ने र (घ) शैक्षिक पद्धति तथा व्यवस्थापन सुधार गर्ने रहेका थिए । यी चारओटा क्षेत्रमा गुरुयोजनाले रणनीति, क्रियाकलाप तथा लक्ष्य निर्धारण गरेको थियो । यी क्षेत्र हालको परिस्थितिमा पनि सान्दर्भिक रहेकाले तदनुकूल रणनीति, क्रियाकलाप तथा लक्ष्य अद्यावधिक तथा परिमार्जन गरी यस योजनामा समावेश गरिएको छ ।

कोभिड-१९ को महामारीले शिक्षामा सूचना तथा सञ्चार प्रविधिको प्रभावकारी प्रयोगको आवश्यकतालाई थप पुष्टि गरेको छ । विभिन्न प्रकारका विपत् तथा महामारीमा पनि शिक्षणसिकाइलाई निरन्तरता दिने कार्यमा सूचना तथा सञ्चार प्रविधिले महत्त्वपूर्ण सहयोग गर्नसक्छ । यस सन्दर्भमा विद्यमान क्षमताका आधारमा अनलाइन तथा अफलाइनलगायतका भर्चुअल माध्यम प्रयोग गरी सिकाइलाई निरन्तरता दिन खोजिए पनि पर्याप्त क्षमता तथा संरचनाको अभावले सबैलाई समेट्न सकिएको छैन (Poudel, Kafle, 2020) । यस्तो अवस्थामा सबैका लागि सहज पहुँच पुग्ने गरी शिक्षामा सूचना तथा सञ्चार प्रविधिको विकास गर्नु आवश्यक भएको छ ।

नेपाल सरकारले २०७६ सालमा स्वीकृत गरेको राष्ट्रिय शिक्षा नीति र विज्ञान तथा प्रविधि प्रवर्धन नीतिमा पनि शिक्षामा सूचना तथा सञ्चार प्रविधिको प्रयोगसम्बन्धी नीति उल्लेख गरिएको छ । उक्त शिक्षा नीतिमा सबै विद्यालय तथा शिक्षणसंस्थामा सूचना तथा सञ्चार प्रविधिसम्बन्धी संरचना तयार गर्ने, कनेक्टिभिटी पुऱ्याउने, तालिम, शिक्षणसिकाइ तथा व्यवस्थापनमा सूचना तथा सञ्चार प्रविधिको प्रयोग गर्नका लागि आवश्यक सामग्रीको व्यवस्थापन र जनशक्ति संरचना तयार पार्ने जस्ता विषय उल्लेख गरिएको छ । शिक्षामा सूचना तथा सञ्चार प्रविधिका लागि उल्लिखित दस्तावेजले नीतिगत आधार तयार गरेका छन् भने शिक्षामा सूचना तथा सञ्चार प्रविधिसम्बन्धी गुरु योजना (२०१३-२०१७) ले यससम्बन्धी रणनीति, कार्यक्रम तथा लक्ष्य निर्धारण गरेको थियो ।

विद्यालय क्षेत्र विकास कार्यक्रममा पनि सूचना तथा सञ्चार प्रविधिका क्रियाकलाप समावेश गरिएको छ । विद्यालय क्षेत्र विकास योजनामा समावेश गरिएका मुख्य क्रियाकलापमा सिकाइमा सूचना प्रविधिको प्रयोगका लागि आवश्यक सामग्री विद्यालयलाई उपलब्ध गराउने; विज्ञान, गणित र अङ्ग्रेजी विषयमा आधारित विद्युतीय सामग्री निर्माण गर्ने; पूर्वाधार विकास र शिक्षण सिकाइ सामग्री प्रदान गर्ने; नमुना विद्यालयमा सूचना तथा सञ्चार प्रविधिको सिकाइ

केन्द्र स्थापना गर्ने; एकीकृत लेखा सफ्टवेयर कार्यान्वयन गर्ने र एकीकृत शैक्षिक व्यवस्थापन सूचना प्रणाली (IEMIS) विकास गर्ने रहेका थिए ।

विद्यालयमा सूचना तथा सञ्चार प्रविधिको संरचना विकासका लागि वार्षिकरूपमा लगानी गरिएको हुँदा धेरैजसो माध्यमिक विद्यालयमा कम्प्युटरलगायतका सामग्री उपलब्ध गराउने र इन्टरनेट कनेक्टिभिटीका केही काम भए पनि यी सुविधा पर्याप्त छैनन् । उपलब्ध भए तापनि शिक्षण सिकाइमा यी स्रोतको प्रयोग गर्ने विद्यालयको सङ्ख्या ज्यादै कम रहेको छ । कतिपय विद्यालयले विभिन्न व्यक्ति तथा सङ्घसंस्थामार्फत पनि यस्ता सूचना तथा सञ्चार प्रविधिसम्बन्धी सामग्री प्राप्त गर्ने गरेका छन् । यसका लागि साधन तथा संरचना बढाउनुका साथै यसको प्रभावकारी प्रयोगका लागि शिक्षकको क्षमता वृद्धि अनिवार्यरूपमा गर्नुपर्ने देखिन्छ ।

विद्यालय क्षेत्र विकास कार्यक्रमअन्तर्गत पाठ्यक्रम विकास केन्द्रले कक्षा ६, ७ र ८ का लागि गणित, विज्ञान र अङ्ग्रेजी विषयमा केही डिजिटल सामग्री तयार गरेका छन् । त्यसैगरी केही निजी क्षेत्रका संस्थाबाट पनि विभिन्न विषयमा डिजिटल सामग्री तयार गर्ने कार्य भइरहेको छ । दृष्टिविहीनका लागि पनि केही पाठ्यपुस्तक डिजिटलाइज गर्ने कार्य भएको छ । कोभड-१९ को महामारीको समयमा यस्ता डिजिटल सामग्रीलाई बेग्लै वेबपोर्टल बनाई सबैको पहुँच हुने गरी राखिएका छन् । पाठ्यक्रम विकास केन्द्रद्वारा विकास गरिएका सामग्रीका विद्युतीयप्रति पनि वेबसाइटमा राख्ने गरिएको छ । त्यसै गरी शिक्षा तथा मानव स्रोत विकास केन्द्रद्वारा तयार गरिएका श्रव्य तथा श्रव्यदृश्य सिकाइसामग्री शिक्षा तथा मानवस्रोत विकास केन्द्रको Learning Portal मा राखिएका छन् । डिजिटल सामग्री निर्माण केही मात्रामा भए पनि पर्याप्त मात्रामा सामग्री उपलब्ध नहुनु, भएका सामग्री पनि अन्तरक्रियात्मक नहुनु र सहज प्राप्त हुन नसक्नु जस्ता समस्या रहेका छन् । त्यसै गरी सबै विद्यालयमा इन्टरनेट कनेक्टिभिटीलगायत सूचना तथा सञ्चार प्रविधिको संरचना पुऱ्याउने, क्षमता विकास गर्न विभिन्न किसिमको अपाङ्गता भएकाका लागि पनि उपयोगी हुने गरी सामग्री विकास गर्ने कार्यमा चुनौती देखिएका छन् ।

नेपाल सरकार
शिक्षा, विज्ञान तथा प्रविधि मन्त्रालय
शिक्षा तथा मानव स्रोत विकास केन्द्र
सानोठिमी भक्तपुर